

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ

КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ
И МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА

KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY OF INTERNATIONAL RELATIONS
AND WORLD LANGUAGES

---

1 (40) 2016
ISSN 2412-2149

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ

ХАБАРШЫСЫ

“ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ”сериясы

ИЗВЕСТИЯ

КазУМОиМЯ имени Абылай хана

серия “ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

Ablai khan University

JOURNAL

series “PEDAGOGICAL SCIENCES”

Алматы

© “Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті” Акционерлік қоғамының “Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы-Известия” ғылыми журналының “Филология ғылымдары” таралымы, Қазақстан Республикасының Инвестициялар мен даму жөніндегі министрліктің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде тіркелген.
Тіркелу куәлігі 10.04.2015 жылғы № 15195-Ж

Бас редактор
Құнанбаева С.С.,

филология ғылымдарының докторы, профессор,
ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, Алматы, Қазақстан

Жауапты редактор

Ұзақбаева С.А., пед.ғыл.докт., профессор, Абылай хан атындағы
ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Редакция алқасы мүшелері

Şefika Şule Erçetin, доктор Ph.D., Хаджеттене университеті, Анкара,
Түркия

Mehmet Taşpınar, доктор Ph.D. Гази университеті, Анкара, Түркия

Тряпницина А.П., пед.ғ.д., профессор, А.И.Герцен атындағы Ресей
Мемлекеттік Педагогикалық Университеті, Санкт-Петербург, Ресей

Чекалева Н.В., пед.ғ.д., профессор, Омск Мемлекеттік педагогикалық
университетінің проректоры, Омск, Ресей

Нұрғалиева Г.К., пед.ғ.д., профессор, “Ұлттық ақпараттандыру
орталығы” АҚ директорлар Кеңесінің төрайымы, Алматы, Қазақстан

Акиева Г.С., пед.ғ.д., профессор, И. Арабаев атындағы Қырғыз
мемлекеттік университеті жанындағы кадрлар біліктілігін көтеру және
қайта даярлау Институтының директоры, Бішкек, Қырғызстан

Кульгильдинова Т.А., пед.ғ.д., профессор, Абылай хан атындағы
ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Шерьязданова Х.Т., пед.ғ.д., профессор, ҚазМемҚызПУ, Алматы,
Қазақстан

Тажиев М.Т., пед.ғ.д., профессор, Өзбекстан Республикасы ЖОАКБМ
жанындағы жоғары және арнайы орта кәсіби білім беруді дамыту
орталығының бөлім басшысы, Ташкент, Өзбекстан

Жауапты хатшы

Әбілова З.Т., магистр, аға оқытушы Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан

Рецензенттер

Қонақова К.Ө., пед.ғ.д., профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан

Абильдина С.К., пед.ғ.д., доцент, Е.А.Букетов атындағы ҚарМУ,
Қарағанды, Қазақстан

© Научный журнал “Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана”, серия “Педагогические науки” Акционерного общества “КазУМОиМЯ имени Абылай хана” зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан. Регистрационное свидетельство № 15195-Ж от 10.04.2015 г.

Главный редактор

Кунанбаева С.С.

доктор филологических наук, профессор,
член-корреспондент НАН РК, Алматы, Казахстан

Ответственный редактор

Узакбаева С.А., д.пед.н., профессор, КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан

Члены редакционной коллегии

Şefika Şule Erçetin,

доктор Ph.D., университет Хаджеттепе, Анкара, Турция

Mehmet Taşpınar,

доктор Ph.D., университет Гази, Анкара, Турция

Тряпицина А.П., д.пед.н., профессор, Российский Государственный Педагогический Университет им. А.И.Герцена, Санкт-Петербург, Россия

Чекалева Н.В., д.пед.н., профессор, проректор Омского Государственного педагогического университета, Омск, Россия

Нурғалиева Г.К., д.пед.н., профессор, Председатель Совета директоров АО “Национальный центр информатизации», Алматы, Казахстан

Акиева Г.С., д.пед.н., профессор, директор Института повышения квалификации и переподготовки кадров, при Кыргызском государственном университете им. И. Арабаева, Бишкек, Кыргызстан

Кульгильдинова Т.А., д.пед.н., профессор, КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан

Шерьязданова Х.Т., д.психол.н., профессор, КазГосЖенПУ, Алматы, Казахстан

Тажиев М.Т., д.пед.н., профессор, центр развития высшего и среднего специального, профессионального образования при МВССО Республики Узбекистан, Ташкент

Ответственный секретарь

Абилова З.Т., магистр, ст. преп. КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан

Рецензенты

Кунакова К.У., д.пед.н., профессор, КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан

Абильдина С.К., д.пед.н., доцент, КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

© Scientific journal "Ablai khan University JOURNAL". Series "Pedagogical sciences" of JSC "Ablai khan Kazakh University of International Relations and World Languages" is registered in Communication, Informatization and Information Committee of Ministry for Investment and Development, Republic of Kazakhstan.
Certificate N 15195 – G, 10.04.2015.

Chief Editor

Kunanbayeva S.S.,

Doctor of Philology, Professor,

corresponding member of NAS of the RK, Almaty, Kazakhstan

Executive Editor

Uzakbayeva S.A., *D.of Ped. Sc., Professor, Kazakh Ablai khan UIRandWL, Almaty, Kazakhstan*

Editorial team members

Sefika Sule Ercetin, *Doctor of Ph.D., Hacettepe University, Ankara, Turkey*

Mekhmet Taspınar, *Doctor of Ph.D., Gazi University, Ankara, Turkey*

Tryapitsina A.P., *D.of Ped. Sc., Professor of Herzen State Pedagogical University of Russia, St.Petersburg, Russia*

Chekaleva N.V., *D.of Ped. Sc., Professor, Prorector of Omsk State Pedagogical University, Omsk, Russia*

Nurgaliyeva G.K., *D.of Ped. Sc., Professor, Chairman of the Board of Directors in National Informatization Center, JSC*

Akiyeva G.S., *D.of Ped. Sc., Professor, Director of Institute of Advanced Training and Retraining at I.Arabayev Kyrgyz State University, Bishkek, Kyrgyzstan*

Kulgildinova T.A., *D.of Ped. Sc., Professor, Kazakh Ablai khan UIRandWL, Almaty, Kazakhstan*

Sheryazdanova Kh.T., *Doctor of Psychological Sciences, Professor, Kazakh State Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan*

Tazhiyev M.T., *D.of Ped. Sc., Professor, Center of Development of Higher and Secondary Specialized, Vocational Education at MHSSE, Republic of Uzbekistan, Tashkent*

Executive Secretary

Abilova Z.T., *master's, senior Lecturer, Kazakh Ablai khan UIRandWL, Almaty, Kazakhstan*

Readers

Kunakova K.U., *D.of Ped. Sc., Professor, Kazakh Ablai khan UIRandWL, Almaty, Kazakhstan*

Abildina S.K., *D.of Ped. Sc., Assistant Professor, E.A. Buketov KarSU, Karaganda, Kazakhstan*

М А З М Ұ Н Ы

1 Бөлім

ЖОҒАРЫ МЕКТЕПТЕ МАМАНДАРДЫ КӘСІБИ ДАЯРЛАУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ

Шеръязданова Х.Т. Қазақстан Республикасындағы психологиялық білім:қазіргі жағдайы және болашағы 13

Жолдасбекова С.А. Өнеркәсіп пен экономика салаларына қажетті болашақ мамандарды тәрбиелеу мәселесі 25

Жансүгірова К.Т. Болашақ мұғалімдердің тұлға ретінде оқушыларды қабылдаудағы педагогикалық ерекшеліктері 36

Жалғасова Ш.А., Сарқанбаева Г.Қ. Болашақ мұғалімдердің коммуникативтік құзырлығы ұғымының мәндік сипаты 45

Әбілова З.Т. Рефлексияның тарихи-философиялық-психологиялық сипаты 55

Үркінбаева Д.И., Қапсанова Г.Б. Студенттердің эстетикалық мәдениетін қалыптастырудың педагогикалық - әлеуметтік шарттары 67

2 Бөлім

ОҚЫТУДАҒЫ ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Бисенбаева Ж., Тлеулинова М. Қазақ тіліндегі көптілділіктің көрінісі 77

Ахметова Г.Ш., Морозова М.А. Оқушылардың халықаралық-кәсіби тілдік-коммуникативті құзыреттілігін қалыптастыруда кейс технологияларын қолдану 87

Асанова Г.С. “Аударма ісі” мамандығы бойынша құрастырылған кәсіби-бағытталған шет тілі оқулығында мәдениетаралық-коммуникативтік құзіреттілікті қалыптастырудың көрініс табуы 96

Қарабаева Ж.Ғ. Заманауи тіл біліміндегі концепт құрылымы мен маңызы жайлы түсінік 106

3 Бөлім

ЭТНОПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ МЕКТЕП ПЕДАГОГИКАСЫ

Ұзақбаева С.А. Қазақ халқының адамгершілік-жыныстық тәрбиедегі тұжырымдамалық қағидалары 115

Перережко И.Р. Жалпы орта білім берудің алғашқы сатысында баланы оқыту үдерісінде сабақтастықты қамтамасыздандыру ... 145

Катренко А.О. Рухани-адамгершілік құндылықтар әрекетіне трансформациясына психологиялық талдау (1981-2013 ж.ж.) 155

Атаходжаева З.А., Умарова Р.Ш., Атаходжаева Н.А. Мектепте шетел тілдерін оқытуда инновациялық технологияларды ендірудің педагогикалық шарттары 171

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ-нің “Хабаршысына” ұсынылатын мақалаларға қойылатын талаптар 178

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел 1

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Шеръязданова Х.Т. Психологическое образование в республике
Казахстан: реалии и перспективы 13

Жолдасбекова С.А. Проблемы воспитания будущих специалистов
в сфере производства и экономики 25

Жансугурова К.Т. Педагогические особенности восприятия
будущих учителей воспринимать ученика как личность . 36

Жалгасова Ш.А., Сарканбаева Г.К. Сущность понятия
коммуникативной компетентности будущих учителей 45

Абилова З.Т. Историко-философский-психологический аспекты
рефлексии 55

Уркинбаева Д.И., Капсанова Г.Б. Социально – педагогические
условия формирования эстетической культуры студентов 67

Раздел 2

СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ

Бисенбаева Ж., Тлеулинова М. Явление полисемии в
казахском языке 77

Ахметова Г.Ш., Морозова М.А. Использование кейс-технологий
для формирования международно-профессиональной
иноязычно-коммуникативной компетентности учащихся 87

Асанова Г.С. Отражение межкультурно-коммуникативной
компетенции в учебном пособии профессионально-
ориентированный иностранный язык для студентов по
специальности “переводческое дело” 96

Карабаева Ж.Г. Понимание сущности и структуры
концепта в современном языкознании 106

Раздел 3
ЭТНОПЕДАГОГИКА И ПЕДАГОГИКА ШКОЛЫ

- Узакбаева С.А.** Концептуальные положения нравственно-полового воспитания казахского народа 115
- Перережко И.Р.** Обеспечение преемственности в процессе обучения ребенка на первой ступени общего среднего образования 145
- Катренко А.О.** Психологический анализ трансформаций духовно-нравственных ценностей (1981–2013 гг.): женщина – девушка 155
- Атаходжаева З.А., Умарова Р.Ш., Атаходжаева Н.А.** Педагогические условия внедрения инновационных технологий в обучение иностранных языков в школе 171
- Требования** к статьям, представляемым в “Хабаршысы-Известия” КазУМОиМЯ им. Абылай хана 178

C O N T E N T

Part 1

A THEORY AND PRACTICE OF PROFESSIONAL PREPARATION OF SPECIALISTS IS AT HIGHER SCHOOL

Sheryazdanova H.T. Psychological education in the republic of Kazakhstan: realities and prospects 13

Zholdasbekova S.A. Problems of education of future professionals production and economy services 25

Zhansugurova K.T. Pedagogical features of future teachers' perception to perceive student as an individual 36

Zhalgasova Sh.A., Sarkanbaeva G.K. The essential concept of future teachers' communicative competence 45

Abilova Z.T. Historical-psychological aspects of reflection 55

Urkinbayeva D.I., Kapsanova G.B. Social - pedagogical conditions of forming students' aesthetic culture 67

Part 2

MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES OF TEACHING

Bissenbayeva Zh., Tleulinova M. The phenomenon of polysemy in the kazakh language 77

Akhmetova G.Sh., Morozova M.A. Using case technology to form the students' professional intercultural communicative competence 87

Assanova G.S. Reflection of intercultural communication competence at the course book professionally-oriented foreign language in the context of intercultural communication of university translation departments 96

Karabayeva J.G. Understanding the concept and structure in modern linguistics 106

Part 3

ETNOPEdagogika AND PEDAGOGICS OF SCHOOL

Uzakbayeva S.A. Conceptual statutes of morally-sexual education of kazakh people	115
Pererezhko I.R. To ensure continuity in the learning process of child in the first stage of secondary education	145
Карренко А.О. Psychological analysis of transformations spiritual–moral values (1981–2013 years): woman – girl	155
Atahodzhaeva Z.A., Umarova R.Sh., Atahodzhaeva N.A. Teaching conditions introducing innovative technologies in teaching foreign Languages at school	171
Requirements to the articles, presented in “Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages Bulletin”	178

ПРЕДИСЛОВИЕ

Уважаемые авторы и читатели!

Редколлегия нашего журнала приветствует Вас на наших страницах и желает дальнейших творческих успехов в научной и педагогической деятельности.

Научно-образовательная деятельность Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана как инновационно-ориентированного Вуза международно-адаптивного типа предопределяется “Стратегией “Казахстан - 2050” Новый политический курс состоявшегося государства”.

Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев особо подчеркивает, что “статус инновационно-ориентированного университета – это активное внедрение инноваций в учебный процесс и научные исследования, тесная связь с промышленностью и международная интеграция”.

Общепризнанной основой расширения вклада науки и усиления ее престижа и значимости в реализации приоритетов технико-экономического развития страны является и углубление процессов консолидации научного потенциала по прорывным направлениям в рамках систем конкурентоспособных университетских научных школ, призванных обеспечить взаимодействие и интеграцию “фундаментальной науки – инновационного трансфера технологии - образования”, формируя и развивая тем самым и современную научно-исследовательскую инфраструктуру университета, ориентированную на доведение научных результатов до производственной продукции на базе открытых технопарков и инновационных площадок при университетах. В связи с этим, в Казахском университете международных отношений и мировых языков имени Абылай хана созданы Научно-инновационные профессионально-образовательные комплексы (НИПО-комплексы) по направлениям научно-образовательной деятельности университета.

Эффективность деятельности университета выражается в преимуществах трехуровневой системе подготовки специалистов: бакалавр - магистратура - докторантура, в трудоустройстве выпускников,

интернационализации и кооперации с зарубежными вузами, в выполнении фундаментальных и прикладных совместных научно-исследовательских проектов, развития академической мобильности молодых ученых, проявляющих интерес к научным исследованиям, наличие статей в журналах с ненулевым импакт-фактором.

В журнале “Хабаршысы–Известия” серии “педагогические науки” рассматриваются вопросы теории и практики профессиональной подготовки специалистов высшей школы, в частности профессиональная компетентность, духовно-нравственная культура будущих учителей, вопросы межкультурного образования и коммуникации, вопросы использования современных технологий обучения, актуальные проблемы этнопедагогики и педагогики школы.

Авторами статей являются ученые из стран ближнего и дальнего зарубежья (Турция, Болгария, Россия, Украина, Беларусь, Киргизия), а также ученые-исследователи ведущих вузов республики (КазУМОиМЯ им. Абылай хана, КазНПУ им. Абая, КазНУ им. аль-Фараби, ЮКГУ им. М.Ауезова, КазГосЖенПУ, ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, КарГУ им. Е.А.Букетова и др.).

С.С. Кунанбаева,

Главный редактор научного
журнала “Хабаршысы - Известия
КазУМОиМЯ им. Абылай хана”,
д.филол.н., профессор, член-корр. НАН РК

1 Бөлім
ЖОҒАРЫ МЕКТЕПТЕ МАМАНДАРДЫ КӘСІБИ ДАЯРЛАУ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ

Раздел 1
ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Part 1
THEORY AND PRACTICE OF PROFESSIONAL PREPARATION
OF SPECIALISTS AT HIGHER SCHOOL

PSYCHOLOGICAL EDUCATION
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: REALITIES AND PROSPECTS

Sheryazdanova H.T., d. ps.s. prof.,
Kazakh State Women's Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan

Keywords: renovation, modernization, innovation, social institute, higher education, specialist preparation.

Annotation. The article deals with the problems of modernization of higher psychological education in modern Kazakhstan. The entrance of Kazakhstan's higher education into the Bologna Process and the problems of organization of education as unified integrational schemes were examined in the conditions of globalization. This article considers the new prospect in organization of preparation of high quality specialists and gives some recommendations about justification of innovations in the system of psychological education in Kazakhstan.

УДК 159.9.07

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Шерьязданова Х.Т., д.псих.н, профессор,
Казахский Государственный Женский Педагогический Университет,
Алматы, Казахстан

Ключевые слова: обновление, модернизация, инновация, социальный институт, высшее образование, подготовка специалистов.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы модернизации высшего психологического образования в современном Казахстане. В условиях глобализации проанализировано вхождение казахстанского высшего образования в болонский процесс, рассмотрены вопросы организации образования как единые интеграционные схемы. Рассмотрена новая перспектива в организации подготовки специалистов высшего звена и изложены рекомендации в обосновании новшеств в системе психологического образования Республики Казахстан.

Высшее образование является сложным многоуровневым социальным явлением, имеющим институциональные формы, изменяющихся в процессе модернизаций. В условиях глобализации образование определяет не только уровень развития личности, но и всего общества в целом, всех его социальных институтов и подсистем. Высшее образование представляет собой социальный институт, рассмотрение сущности которого посвящены работы представителей разных гуманитарных наук – философии, социологии, педагогики, культурологи и др. Развитие образования в этих контекстах занимали и занимают важное место в исследованиях зарубежных, российских и казахстанских исследователей. Происходящие трансформации в жизни общества породили и новые проблемы в развитии высшего образования. Актуализировались проблемы социальной доступности, зависимости высшего образования от социальной дифференциации и социальной мобильности различных слоев населения. В настоящее время интерес вызывают не только социальные, экономические основы современной системы образования, но и теория и практика прогнозирования потребностей в специалистах в условиях структурной перестройки и диверсификации экономики, внедрения новых технологий в образование.

В Республике Казахстан ученые пытаются осмыслить социальную проблематику образования в условиях реформирования. Так, разрабатываются теоретико-методологические подходы к образованию с точки зрения философских основ (А.Н. Нысынбаев, А.Г. Косиченко, З.А. Мукашева, Е.Е. Бурова и др.). Значительный вклад в разработку общих и частных проблем социальных институтов внесли социологи (Г.С. Абдирайымова, Р.К. Аралбаева, К.У. Биекенов, К.Г. Габдуллина, С.Т. Сейдуманов, М.М. Тажин, З.К. Шаукенова и др.). Педагогами предложены свои подходы к изучению и совершенствованию образования как учебного процесса (К.К. Кунантаева, Г.М. Храпченков, Н.Д. Хмель, Г.А. Уманов и др.). Проблемы реформирования системы психологического образования, несмотря на разнообразие исследований, в полной мере не стали предметом научного познания.

Однако, к психологической проблематике можно отнести лишь немногие работы, где взаимосвязано раскрывается социальная парадигма общества и высшего образования, как социального процесса (С.М. Джакупов, Д.И. Намазбаева, Х.Т. Шеръязданова и др.).

В настоящее время в Республике Казахстан ведутся разнообразные поиски эффективных форм и методов в подготовке психологов. Это вызвано, с одной стороны, требованиями современной жизни и теми многочисленными сферами, где психология востребована. С другой стороны, в рамках сложившейся формы подготовки выявляются значительные пробелы. Главное: расщепление теории и практики. В последние десятилетия устоялась и воспринимается как бесспорное положение о том, что существуют две независимые друг от друга психологии – теоретическая, фундаментальная, и практическая, прикладная. В этой логике одни учебные заведения готовят так называемых “теоретиков”, а другие – “практиков”. Поскольку данные специалисты имеют разные сферы применения, то в содержании обучения (в базовый профессиональный компонент ГОСО) вкладываются различия. Отсюда, появление проблем. Практика подготовки психологов в Республике Казахстан начата тридцать лет назад, но в последние годы модифицирована в силу изменений в классификаторе специальностей по направлениям “Образование” и “Гуманитарные науки”. В рамках направления “Образование” ведется подготовка специалистов по специальности 5В010300 – Педагогика и психология, а в рамках гуманитарного направления ведется подготовка по специальности 5В050300 - Психология. В государственном стандарте образования 2013 г. подготовка психологов включена в раздел “Бизнес, экономика, сервис”, тем самым подготовлена почва для определения психологии как сервисной науки, а выпускнику данной специальности присваивается академическая степень-бакалавр социальных знаний по специальности 5В050300 - Психология, нежели как ранее в ГОСО – Психолог, преподаватель психологии. Таким образом существенные различия в подготовке специалистов психологов заложены уже в государственных стандартах образования.

По квалификационным характеристикам по шифру специальности 5В010300- Педагогика и психология проводится подготовка специалистов только для сферы образования. По квалификационным характеристикам по шифру специальности 5В050300 - Психология проводится подготовка специалистов для сфер образования, здравоохранения, социальной и правоохранительной сфер.

По шифру специальности 5В010300 - Педагогика и психология проводится совместная подготовка с кафедрой педагогики, поэтому около 30 дисциплин данной специальности являются педагогического и психологического профиля равноценно. По шифру специальности 5В050300- Психология все дисциплины имеют психолого-ориентированный характер, это около 60 дисциплин. В связи с этим учебные и производственные практики двух шифров специальности разнятся. Так, по шифру специальности 5В010300 - Педагогика и психология студенты проходят учебную и производственную практику в учреждениях образования (детский сад, школа, лицей, колледжи), по шифру специальности 5В050300-Психология студенты проходят учебную и производственную практику как в учреждениях образования (детский сад, школа, лицей, колледжи, интернаты, учреждения закрытого типа), так и в учреждениях здравоохранения (поликлиники, центры психического здоровья, больницы), специальной сферы (реабилитационные центры, дом ветеранов, центры коррекционной педагогики), правоохранительной сферы (пеницитарные учреждения, центры временной изоляции).

Вместе с тем существует то общее, что объединяет две образовательные программы. В ГОСО, наряду с различием имеются по содержанию сходства в базовых профилирующих дисциплинах: общая психология, психофизиология, возрастная психология, история психологии, социальная психология, методика преподавания психологии, экспериментальная психология, дифференциальная психология, этнопсихология, основы психодиагностики, основы тренинговой службы, юридическая психология.

Существуют дисциплины, которые имеются только в программе специальности 5В050300 - Психология: педагогическая психология, практическая психология, медицинская психология, психологические основы работы с семьей, специальная служба в специальных учреждениях.

Ряд дисциплин в программе обучения студентов специальности 5В050300-Психология имеют более развернутый характер, например, возрастная психология - 4 кредита. Помимо этого, введены как элективные курсы: детская психология, психология младшего школьника, психология подростка, психология юности, психология молодежи. Имеется на специальности 5В010300- Педагогика и психология дисциплина “Психолого-педагогическая диагностика личности”, которая на специальности 5В050300 - Психология имеет

развернутый характер и проводится на теоретическом и практическом уровне.

В подготовке специалистов специальности 5В050300 - Психология усилены такие психологические дисциплины, как: основы терапевтических практик, основы тренинговой службы, а в виде спецкурсов: игровая терапия, арт-терапия, сказкотерапия, куклотерапия, песочная терапия, навыки общения, основы психологического консультирования.

Учитывая изменения в подготовке специалистов высшего звена кафедра теоретической и практической психологии внесла коррективы в каталог элективных курсов обеих специальностей. Поскольку ряд преподавателей кафедры работали в научных грантах МОН РК, ЮНИСЕФ, БОЛАШАК и др. были разработаны следующие дисциплины: девиантология, основы конфликтологии, психологическая служба в закрытых учреждениях, психологическая служба в школе, психология неуспеваемости, психокоррекционная работа в школе, психокоррекционная работа в дошкольном образовательном учреждении (в рамках нормы и патологии).

При выработке принципов подготовки специалистов-психологов разных областей (образования, здравоохранения, социальной сферы, юриспруденции) необходимо иметь в виду, что независимо от предметного содержания в процессе обучения должна стоять практика образования. Проблемы обновления содержания образования в целом в Республике Казахстан, предпринятые в последние десятилетия, осуществлялись на основе модернизации государственных стандартов образования. Содержательная сторона ГОСО в РК в 2012-2013 годах потребовала внесения изменений и внедрения новых специализаций. Так, в ГОСО по специальности 5В010100 - дошкольное обучение и воспитание введена новая специализация – педагог-психолог дошкольного образования. В этой связи были внесены изменения в сторону усиления педагогического и психологического образования, а также обновлены базовые профессиональные дисциплины и включены новые (элективные) курсы. Тем самым создана основа для построения психологической службы, призванной обеспечить сохранение, укрепление здоровья детей и профилактику нарушения психического здоровья обучающихся. Работа службы включает в себя психологическую помощь детям, их семьям, всем участникам субъектам воспитательно-образовательного процесса. Новая специализация возникла в связи с инновационными технологиями во всех сферах

образования, вошла составной частью в Государственную программу образования в Республике Казахстан 2011-2020 гг. [1]. Отметим, введение данной специализации для Республики Казахстан явление новое, продиктовано не только новыми веяниями в сфере образования в целом, но, прежде всего, универсализацией психологических специальностей, в частности. Модернизация отечественного образования не будет успешной, без кардинального изменения в низшем звене - дошкольном образовании. Это обстоятельство важно потому что, признавая начало детства в дошкольном возрасте, а само детство – началом человека, мы можем постулировать, что складывающиеся в дошкольном возрасте приоритеты развития, их содержательное наполнение и технологическое обеспечение, напрямую определяют качество всей системы образования в целом, и уровень развития ребенка в частности.

В настоящее время необходимо выделить новые формы организации учебного процесса в высшей школе в Республике Казахстан, где психология стала “помогающей профессией”. Мы имеем ввиду социальную работу как новую профессию в классификаторе образовательных услуг.

Социальная работа как профессия обрела свой статус в Республике Казахстан сравнительно недавно, 90-е годы XX века. В настоящее время социальная работа переживает период активного становления и развития, анализа и обобщения как зарубежного, так и российского опыта. Широкое распространение получает как профессиональная, так и непрофессиональная социальная работа, где функции социальных работников выполняют педагоги, психологи, работники культуры и спорта, здравоохранения. Размытость поля деятельности социального работника в классическом понимании привела к тому, что появилось новое направление – социальная педагогика – призванная решать проблемы в системе образования. В обоих случаях социальный работник и социальный педагог требуют соблюдения субъектно-субъектных ролевых границ, так как специфика запроса и особенности работы направлены на постоянный процесс активного приспособления к социальной среде [2].

Основной задачей практической социальной педагогики является оказание содействия в социальной адаптации отдельной личности, семей и групп населения в социальной среде. Поэтому в методологии и практике социальной педагогики заложена идея синтеза психологического и социального, которая прослеживается в

постановке целей и задач помощи, в квалификационных требованиях и должностных обязанностях, в государственных образовательных стандартах подготовки специалистов по социальной педагогике. Интегративный подход заложен фактически и в нормативных документах о деятельности социальных служб и должностных обязанностях социальных педагогов. С психологической стороны социальный педагог в сфере образования оказывает квалифицированную социально-психологическую помощь в виде консультирования; помощь в конфликтных и психотравмирующих ситуациях; всяческая помощь в решении возникающих проблем, в преодолении различного рода трудностей, выхода из кризисных состояний; стимулирования самоуважения и уверенности личности в себе.

Социальная работа также как социальная педагогика относится к “помогающим профессиям”. Новое направление в Республике Казахстан как социальная педагогика, приобрело значение как культурно-санкционированный метод адаптации к социальным институтам. Существующие помогающие профессии должны помочь справиться со стрессовыми состояниями и жизненными проблемами, поэтому в настоящее время необходимо различать социальную работу и социальную педагогику. В Республике Казахстан социальная работа осуществляется в рамках направления “Гуманитарные науки”, поэтому в Государственные стандарты в рамках подготовки специалистов больше включены дисциплины социального направления, нежели чем педагогического профиля. В подготовке специалистов по шифру 5В0190500 – Социальная работа предусмотрено изучение дисциплин, направленных на становление и развитие сервисной службы, поэтому в большей степени типовые правила в этом направлении шли по пути разработки практических навыков помощи страдающим людям. Данное касается и стран, где существуют уже разные формы социальной работы (страны Скандинавии: Швеция, Норвегия, Дания, Финляндия; Великобритания, Германия, Франция). Поиск и формирование адекватной социальной парадигмы становления и развития в Казахстане системы высшего образования, позволил определить пути реформирования в модернизации высшего образования [3]. Сегодня система высшего образования Казахстана претерпевает значительные изменения высокой степени сложности, вызванные сменой экономических, организационных, социокультурных условий существования на основе Болонской Декларации, поддержанной большинством участников образовательного процесса в Казахстане.

Социальная педагогика относится к группе направления “Образование”. Шифр специальности 5В012300 – Социальная педагогика и самопознание был разработан коллективом педагогов Казахского Государственного женского педагогического университета в 2009 году, выпуск специалистов по данному направлению впервые состоялся в 2013 году в ряде высших учебных заведений, а Государственный стандарт образования специальности претерпел изменения в 2013 году. Это было связано с постановкой социальной работы, которая распространена практически во всех странах, а социальная педагогика, как профессиональная деятельность, направлена только на сферу образования. Общее для обеих специальностей является нарастание в обществе социального неблагополучия и необходимости введения института социальной защиты и поддержки человека, ибо рост бедности, безработицы, преступности, дестабилизации общественной жизни, ставит перед государством задачи социальной поддержки наиболее уязвимых социальных групп.

В Республике Казахстан в принципе проблемы социального неблагополучия решаются как на государственном уровне, так и через неправительственные организации. Но в условиях проведения рыночных реформ качество жизни большинства граждан страны в значительной степени зависит от системы социальной работы, от уровня подготовки специалистов, работающих в этой сфере. В настоящее время в Республике Казахстан как социальная работа, так и социальная педагогика востребованы на рынке труда. Это связано с изменением приоритетов в государственной политике, динамическим развитием социальной сферы, с реализацией национальных проектов, озвученных в Государственной Программе образования и ежегодных Посланиях Президента страны – Лидера Нации Н.А. Назарбаева [4].

В содержательной части обновления психологического образования изменения в стандартах не коснулись теоретико-методологической позиции. Методологией явилась культурно-историческая концепция Л.С. Выготского [5]. Как известно, в культурно-исторической концепции Л.С. Выготского, ключевым вопросом является вопрос о соотношении обучения и развития, где основополагающим моментом явились “зона ближайшего развития” и “зона актуального развития”. Учитывая, что центральной проблемой является культурно-историческая теория, проблемы развития психики становятся преимущественными, и это закономерно. Надеемся, что успешная деятельность психолога в педагогике образования, в медицине, в

сфере социальной работы, непосредственно связана с общением и пониманием специфики профессиональной деятельности. Мысль Л.С. Выготского, что “обучение лишь хорошо тогда, когда оно ведет за собой развитие”, является базисом, на котором строится вся идея образования, приобретая реальное и конкретное наполнение, так как обеспечивает процесс психического и личностного развития на всех этапах онтогенеза. В рамках такого подхода самообучение становится средством психического развития. Идея Л.С. Выготского нашла воплощение в преемственности разных ступеней образования на разных возрастных этапах. Попытка решения данной проблемы оформилась в связи с психологической готовностью к обучению на том или ином этапе онтогенеза, а идея развивающей образовательной среды как раз направлена на решение поднятой Л.С. Выготским в 20-е годы XX века проблемы социализации субъекта. Именно культурно-историческая концепция Л.С. Выготского позволяет понять общие закономерности в соответствии с логикой и спецификой социокультурного пространства. Опираясь на концепцию, мы можем сегодня утверждать, что главным источником психического развития в онтогенезе становится общение.

Констатируя проблемы высшего психологического образования, мы должны отметить, что модернизация сосредоточена на поиске новых эффективных технологий. Поиск новых методов в организации обновления производства, коим является образование не закончен. Определение приемов инновационных процессов в высшем психологическом образовании обозначило направления соответствия технологиям обучения принципам Болонского процесса. В связи с этим в основе казахстанской стратегии модернизации высшего образования в условиях кредитной технологии обучения лежит компетентностный подход [6]. Согласно Болонским требованиям компетентностный подход реализуется в Дублинских дескрипторах, которые основаны на пяти главных результатах обучения: знание и понимание, использование на практике знания и способности понимания, способность к вынесению суждений, оценке идей и формулированию выводов, умения в области обучения.

Компетентностный подход предполагает привитие и развитие у студентов набора ключевых компетенций, которые определяют его успешную адаптацию в обществе. В отличие от термина “квалификация”, компетенции включают помимо сугубо профессиональных знаний и умений, характеризующих квалификацию, такие качества, как инициатива, сотрудничество, способность к работе в группе, коммуникативные способности, умение учиться, оценивать, логически

мыслить, отбирать и использовать информацию. В соответствии с этим в высшем образовании в рамках Болонского процесса различают предметные (относящиеся к предметной области) и общие (для всех курсов, модулей данного цикла) компетенции. Общие компетенции включают в себя инструментальные компетенции, предполагающие способность понимать и использовать знания и идеи; методические компетенции, понимаемые как способность организовывать и эффективно управлять факторами внешней среды (временем, обучением), принимать решения и решать проблемы; межличностные и системные компетенции.

Наряду с компетентностным подходом, важным элементом образовательных программ, построенных с учетом Болонских принципов, является их модульная структура и исчисления объема учебной нагрузки в кредитах ECTS (зачетных единицах) [7].

Таким образом, в психологическом образовании на сегодняшний день произошла масштабная модернизация, которая полностью соответствует модели подготовки специалистов на различных уровнях:

- теоретико-методологическом (знание о человеке, взаимосвязь теории и практики, управление во взаимосвязи структурными содержаниями образования);
- общенаучном (системный подход в менеджменте образования, в разрезе мотивационной, рефлексивной, компетентностной, личностно-ориентированной деятельности);
- специальном (основа инновационных технологий, теории педагогического творчества, управления качеством образовательного процесса);
- аксиологическом (культивирование системы ценностей);
- кластерном (объединение ресурсов, создание информационной сферы).

Миссия модернизационных процессов в Республике Казахстан, в целом, а психологического образования, в частности, заключается в развитии интеллектуального потенциала и формирования человеческого капитала в условиях многообразия. В связи с этим были произведены следующие значимые шаги:

- изменение отношения с внешней средой (открытость образовательной организации и программ);
- качественное изменение внутренней сферы (современные образовательные технологии, уровень профессионализма и становление организационной культуры);
- формирование и развитие компетенций (профессиональные

компетенции);

- формирование модели управления качеством (контингент обучающихся, педагогический труд, целостные образовательные отношения как ресурсы).

Таким образом, на основе модернизации в подготовке специалистов высшей школы, усовершенствована трехступенчатая модель “Бакалавриат - магистратура - докторантура” согласно требованиям Болонских реформ. Благодаря унификации учебного процесса, повышается привлекательность отечественных образовательных программ в мировом образовательном пространстве. Основные результаты внедрения такого подхода обеспечат не просто соответствие образовательной программы запросам рынка труда и работодателей, но и повысят эффективность и профессионализм будущих педагогов-психологов, психологов в системе образования.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Государственная программа развития образования РК на 2011-2020 от 7.12. 2010 г. - Астана, 2010.

[2] Аралбаева Р.К. Социальная педагогика как новая форма организации учебного процесса в высшей школе //Матер. междунар. форума “Качественное образование и развитие науки – требования времени”. - Алматы, 2014. - С. 395-398.

[3] Закон Республики Казахстан “Об образовании”. - Астана, 2015. - 24 с.

[4] Послание Президента Н.А. Назарбаева – Лидера нации народу Казахстана Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана // Казахстанская правда. - 2012. - № 32 (26851).

[5] Выготский Л.С. Психология развития ребенка. – М., 2004. – 512 с.

[6] Болонская декларация. Совместная декларация Министров образования стран Европы. – Болонья, 1999.

[7] Правила организации учебного процесса по кредитной технологии обучения. Приказ Министра образования и науки РК от 20 апреля 2011 года № 152. – Астана, 2011.

REREFENCES

[1] Gosudarstvennaya programma razvitiya obrazovaniya Respubliki Kazakhstan na 2011-2020 gg. Astana, 2010 [in Russ].

[2] Aralbayeva R.K. Sotsial'naya pedagogika kak novaya forma organizatsii uchebnogo protsessa v vysshey shkole. Mater. mezhdunar. foruma “Kachestvennoye obrazovaniye i razvitiye nauki – trebovaniya vremeni”. Almaty, 2014, S 395-398 [in Russ].

[3] Zakon Respubliki Kazakhstan “Ob obrazovanii”. Astana, 2015 [in Russ].

[4] Poslaniye Prezidenta N.A. Nazarbayeva – Lidera natsii narodu Kazakhstana “Sotsial'no-ekonomicheskaya modernizatsiya – glavnyy vektor razvitiya Kazakhstana. *Kazakhstanskaya Pravda*, 2012, № 32 (26851) [in Russ].

[5] Vygotskiy L.S. Psikhologiya razvitiya rebenka. M., 2004, 512 s. [in Russ].

[6] Bolonskaya deklaratsiya. Sovmestnaya deklaratsiya Ministrov obrazovaniya stran Yevropy. Bolon'ya, 1999 [in Russ].

[7] Pravila organizatsii uchebnogo protsessa po kreditnoy tekhnologii obucheniya. Priказ Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan ot 20 aprelya 2011 g, № 152, Astana, 2011 [in Russ].

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ:
ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ**

Шеръязданова Х.Т.,

псих. ғ. д., профессор,

Қазақ Мемлекеттік Қыздар Педагогикалық Университеті,

Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: жаңарту, жаңалық, әлеуметтік институт, жоғары білім, мамандарды даярлау.

Аңдатпа. Мақалада заманауи Қазақстандағы жоғары психологиялық білім беруді модернизациялау мәселелері қарастырылады. Жаһандану жағдайында қазақстандық жоғары білім берудің болон үдерісіне енгізілуі талданған және де білім беруді бірыңғай интеграциялау сызбасын ұйымдастыру мәселелері қарастырылған. Жоғары білімді мамандарды даярлауды ұйымдастырудың жаңа жетістіктері және ҚР психологиялық білім беру жүйесіндегі жаңалықтарды негіздеу ұсыныстары қарастырылады.

Поступила 28.01.2016 г.

**PROBLEMS OF EDUCATION OF FUTURE SPECIALISTS IN THE SPHERE OF
PRODUCTION AND ECONOMY**

Zholdasbekova S.A.,

d.p.s, prof., South Kazakhstan State University named after M. Auezov,
Shymkent, Kazakhstan

Keywords: training of future specialists, labour education, training, industry, economy, technology.

Abstract. The article dwells on the problems of training and education of future specialists in the sphere of production and economy. It reveals the need of education and training of competent young generation that actively participates in the social, economic and political life of the country. The article identifies the specific ways of application of values “Mangilik el” in the content of educational programs, where it is necessary to solve the following objectives: firstly, education and training of competent young generation; secondly, education should be effective; thirdly, it is essential to pay special attention to the labour education of youth from an early age.

УДК 378.02:37

**ӨНЕРКӘСІП ПЕН ЭКОНОМИКА САЛАЛАРЫНА ҚАЖЕТТІ БОЛАШАҚ
МАМАНДАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУ МӘСЕЛЕСІ**

Жолдасбекова С.А.,

п.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы
Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік Университеті,
Шымкент, Қазақстан

Тірек сөздер: болашақ мамандарды даярлау, еңбекке тәрбиелеу, даярлау, өнеркәсіп пен экономика, технология.

Андапта. Бұл мақалада жастарды еңбекке тәрбиелеу арқылы, өнеркәсіп пен экономика салаларына қажетті болашақ маман даярлау мәселесі қарастырылады. Онда еліміздің әлеуметтік, экономикалық және саяси өміріне белсенді қатысуға дайын, құзыретті тұлғаның қалыптасуына ықпал ету, білімді, құзыретті жас ұрпақты тәрбиелеу қажеттіліктері ашып көрсетілді. Әсіресе, оқу бағдарламаларының мазмұнына “Мәңгілік ел құндылықтарын енгізу” үшін басты үш мәселенің шешімін табуды: яғни, біріншіден, бүгін білімді, құзыретті жас ұрпақты тәрбиелеу. Екіншіден, бүгінгі күні нәтижеге бағытталған білім беру. Үшіншіден, мектеп оқушыларын еңбекке баулу мәселесіне назар аудару қажеттілігі көрсетілген.

Мемлекет басшысы үздік отыздыққа апарар бес институтционалдық реформаны жүзеге асыру бойынша “100 нақты қадам” ұлт жоспары индустрияландыру саясатын тиімді жүргізуге үлкен ықпал ететіндігін атап көрсетті. Сонымен қатар, 89-қадамда “Нұрлы болашақ” ұлттық жобасын әзірлеу және жүзеге асыру. Мектептік білім берудің қолданыстағы оқу бағдарламаларына Мәңгілік ел

құндылықтарын енгізу қажеттілігі көрсетілген. Яғни бүгінгі жастарды мектеп қабырғасынан бастап еңбекке тәрбиелеу арқылы, өнеркәсіп пен экономика салаларына қажетті болашақ маман даярлау мәселесі бүгінгі күнгі көкейтесті болып отыр [1].

“Қазақстан-2050” стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында “Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек” [2]. Осы орайда, Қазақстан Республикасы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында жалпы білім берудің ұлттық деңгейдегі басты мақсаты – еліміздің әлеуметтік, экономикалық және саяси өміріне белсенді қатысуға дайын, құзыретті тұлғаның қалыптасуына ықпал ету қажеттілігі көрсетілген. Дегенімен, оқу бағдарламаларының мазмұнына “Мәңгілік ел құндылықтарын енгізу” үшін басты үш мәселенің шешімін табуды қажет етіп отыр

Біріншіден, бүгін білімді, құзыретті жас ұрпақты тәрбиелеу. Тәрбиесіз берген білім адамзаттың хас жауы” демекші, ұрпақтан ұрпаққа жалғасын тауып, адамзаттың балаға беріп келе жатқан тәрбие теориясы, бүгінгі педагогикада: адамгершілік, дене, эстетикалық, еңбек, құқықтық, экономикалық, экологиялық, эргономикалық т.с.с. тәрбие түрленіде көрініс тауып отыр.

Тәрбие жеке тұлға ғұмырының барлық кезеңдерінде оның жан-жақты дамуын болжайды: оның шығармашылық әлеуетінің үдемелі баюын және күш-қуаты мен қабілетін толық пайдаланып, кәсіби шеберлігі мен мәдени өсуін мөлшерлейді. Бұл мәселелермен бүгінгі күнге дейін қаншама ғылыми зерттеу жұмыстары орындалып, әдебиеттер де шығарылған. Дегенімен, білім беру саласында осы тәрбие беру жақтарына бір жақтама қарайтыны байқалуда, ал мұның өзі біздің қоғамға алдағы уақытта кері әсер туғызатыны белгілі, сондықтан өркениетті ел болу үшін балаларға дұрыс тәрбие беру қажет.

“Тәрбие тал бесіктен” деп қазақ атам босқа айтпаған, дана халқымыз балаға жастайынан дұрыс тәрбие беріп, өмір сүруге тіршілік етуге үйретуді мақсат етті, әрі ұрпақ тәрбиелеу жөніндегі сонау көне ғасырлардан келе жатқан тәжірибесі, жастарды тәрбиелеуде мол үлес қосты.

Қазақ халық педагогикасы отбасындағы балаларды еңбекке тәрбиелеудің тарихи және әлеуметтік, экономикалық алғышарттары күрделене түсіп, мына төмендегідей сипатқа ие болды:

- Дүние жүзілік, бүкіл әлемдік өркениетті дамытуға үлкен үлес қосты. Атап айтсақ, Ұлы Жібек жолының қазақ жерін басып өтуі, оның Батыс пен Шығыс елдерімен экономикалық байланысын қалыптастыруы. Ірі сауда жолдарының өсіп-өркендеуі, қалалардың пайда болуына, отаршы халықтармен тығыз әрі өзара пайдалы байланыс орнатуға әсер етті.

- Қазақ жерінде жоғары материалдық мәдениеттің қалыптасуы мен өркендеуі. Халықтың тұрғылықты мекендерге қоныстануы, рухани мұраның қалыптасуы, қала мен ауыл арасында еңбек бөлінісі пайда болды.

- Кен қазу, металл өңдеу, бейнелеу өнерінде зергерлік, металл қорыту технологиясы дамыды.

- Мал, егіншілік-диқаншылық, аңшылық шаруашылықтарының қалыптасып, өркендеді.

- Шеберлік, іскерлік, ісмерлік, қолөнерінің, тұрмыста қолданылатын заттардың, еңбек құралдарының түрлене түсті.

- Тұрмыс-тіршілігінің, сәулет өнерінің, үй құрылысы, тоқыма, тігін, еңбек салт-дәстүрлерінің қалыптасып, көрейуі.

- Қазақ халқының шаруашылықты ұйымдастырудағы табиғат әлемі жөніндегі алғашқы қолданбалы ғылыми түсініктерінің қалыптасуы.

Қазақ халқының тарихи, әлеуметтік, экономикалық дамуында жастарды еңбекке баулудың қалыптасқанын көрсетеді, мысалы:

Өнеркәсіп – ұлттық экономиканың шикізат, отын, энергия өндірумен, ағаш өнімдерін дайындаумен, өнеркәсіп және ауыл шаруашылық шикізатын өндіріс құрал-жабдығы мен тұтыну заттарына өңдеумен (қайта өңдеумен) айналысатын кәсіпорындарды (зауыттарды, фабрикаларды, кеніштерді, шахталарды, электр стансаларын, т.б.) біріктіретін аса маңызды саласы. Екі үлкен топтан:

1) *өндіруші өнеркәсіптен* – мұнай, газ, көмір, шымтезек, тақтатас, тұз, қара және түсті металл кентастарын, металлургия үшін кентасқа жатпайтын құрылыс материалдарын өндіру, ағаш дайындау, энергетикалық шикізат алу, т.б.

2) *өңдеуші өнеркәсіптен* – қара және түсті металдар, қақтама, машиналар мен жабдықтар, химиялық өнімдер, цемент және басқа құрылыс материалдарын, ағаш өңдеу, жеңіл өнеркәсіп пен тамақ өнеркәсіпі өнімдерін өндіру, өнеркәсіп бұйымдарын жөндеу, т.б. құралады.

Ауыр өнеркәсіпке: – тау-кен, машина жасау, құрылыс, сәулет, отын энергетикасы, атом энергетикасы, коммуналдық, шаруашылық, металлургия, т.б.

Жеңіл өнеркәсіп: – тоқыма, тігін, аяқ-киім, фарфор-фаянс, т.б.

Ауыл шаруашылығы жұмыстары бойынша: – егін, мал, бақша; аңшылық.

Міне осының бәрінің қалыптасуына қалыптасуына жастарды жастайынан еңбеке баулудың арқасында жүзеге асып отырды. Өткен ғасырды адамзат қауырсын қалам ұстап жазу жазса, соңына қарай компьютер енді, сондай-ақ автомобиль мініп қарсы алып, ғарыш кемесімен шығарып салды.

XX ғасырдың соңына қарай адамзат прогресінің үш бағыты: жерде – автомобиль, көкте – ғарыш кемелері, кеңістік-коммуникацияда – интернет өркениеттің үш тоғысы ретінде қалыптасып, саясаттағы – геосаяси, экономикадағы – интеграция, ғылымдағы – ғаламдану үдерісіне ұласты.

Осы орайда, бәсекеге қабілетті, ұлттық сана-сезімі оянған, қоғамдық байлықты еселей түсуде нарықтық экономика қағидаларына бейімделе отырып, ұлттық руханият пен мәдениет құндылықтарын кеңінен пайдалана алатын, қазақ халқының дәстүрлі еңбегіне бейімделген, белсенді, іскер, шығармашылық қасиеттерге дағдыланған “*сегіз қырлы, бір сырлы*” жеке тұлғаны қалыптастыру қажет.

Ұлттық сана-сезім – адамның рухани өмірінің басты белгілерінің бірі. Ұлттық сананың қалыптасу деңгейінен адамның ана тіліне, туған елдің мәдениеті мен тарихына, елі мен жерінің байлығына деген сүйіспеншілігі, азаматтығы көрінеді. Өз елін, ұлтын қадірлейтін адам ғана басқа елді де қадірлей біледі. Осы ретте, жаңарған қоғамның басты мақсаттарының бірі – әрбір сәбиден бастап жоғары оқу орындарындағы жастарға дейін туған елінің мәдени қазынасынан айырылып, рухани мүгедек болып қалмауы үшін, ана тілін, дінін, салтын, дәстүрлі еңбектің түрлерін меңгертуді оларды өмірлік қажеттілігіне айналдыру қажет.

Сондықтан, еңбекке тәрбиелеудегі ең басты міндеттердің бірі – еңбекке баулу, жоғары сыныптарда болашақ мамандығына сәйкес бейіндік білім беру арқылы болашақ мамандығына байланысты менеджмент, маркетинг, конструктор, технолог, бизнесмен және т.б. мамандықтардан білім, тәрбие беруді ұйымдастыру және іскерлік бизнеске бағыттауға әсер ету болып табылады.

Мектептегі білім, тәрбие беру, ең алдымен, қоғамның мүддесінен туындайтын әлеуметтік сұранысқа қарай қызмет көрсету бағытын ұстанады. Жеке меншіктің, кәсіпкерліктің пайда болуына байланысты білім беру жүйесінде де түбегейлі өзгерістер болуда. Осы орайда, жас ұрпақты жастайынан бастап еңбекке баулу, нарықтық қатынас талабына сай тәрбиелеу өте маңызды. Өркениетті дамыған ел болу үшін экономикасы мен өндіріс орнында жұмыс жасайтын жұмыс қолы болуы керек. Мұндай, өндіріс орындарында қажетті жұмыс қолының қазіргі заманың дамуына сай мамандығы, техникалық білімі, мәдениеттілігі, дайындығы жоғары маман болуы тиіс. Ол маман жоғары талапқа сай маман болып қана қоймай, жаңа техника мен технологияны меңгерген шығармашылық қабілеті жоғары, ғылыми-техникалық дамуға тез икемделетін, қабілетті адам болып қалыптасуы керек. Еліміздің өндіріс орындарына қажетті мамандар дайындау мектеп қабырғасынан бастап оқушылардың бойына, қабілетіне қарай мамандықтың түрлерін, ерекшеліктерін үйрете отырып даярлауды негізге алу керек.

Оқушыларды еңбекке баулу барысында адамгершілікке, ұқыптылыққа тәрбиелейміз, бұйым жасау барысында түстердің үйлесімділігін, материалды таңдауға, сәндік әшекейлерін үйлесімді таңдауға үйретіп - эстетикалық тәрбие береміз. Жұмыс орнын дұрыс ұйымдастыруға үйрету арқылы - эргономикалық тәрбие береміз. Бұйымды жасауға кеткен шығынын есептеп, сатылу бағасын анықтауға үйрету арқылы – экономикалық тәрбие береміз. Міне көріп отырғандай еңбек барысында оқушыларға жан-жақты тәрбие беру мүмкіндігі жүзеге асырылады.

Екіншіден, бүгінгі күні *нәтижеге бағытталған білім беру*, оқушыларға игерген білімдерін тұрмыс жағдайында, бүгінгі өмірмен байланыстыра отырып, жеке тұлғаға бағытталған білім беру. Нәтиже бұл жеке тұлғаның құзырлылығы. Ал нәтижеге бағытталған білім беру бұл, жеке тұлғаның құзырлылығын қалыптастыру. Құзырлылық – ол терең білім. Оқушының құзырлылығын қалыптастыру үшін мұғалімнің өзі құзырлыққа жету керек. Қазіргі кезде мұғалімге қойылатын талап та күшті. Жаңа формация мұғалімінен тек өз пәнінің терең білгірі болу ғана емес, тарихи танымдық, педагогикалық, психологиялық және ақпараттық сауаттылық талап етілуде. Ол заман талабына сай білім беруде жаңалыққа жаны құмар, шығармашылықпен жұмыс істеп, оқытудың жаңа технологиясын меңгерген жан болғанда ғана білігі мен білімі жоғары жетекші тұлға ретінде ұлағатты саналады [3].

Ия, кеңес дәуірі мен одан кешегіге дейінгі білім беру жүйесіндегі жаңалықтар бар, тіпті мектеп мұғалімдерінің біліктіліктерін арттыруы, сабаққа жауаптылықпен дайындалуы, қажетті ақпараттарды алуға қол жетімділігі, материалды техникалық базаның жақсаруы, мемлекет тарапынан барынша жағдайлар жасалуда. Дегенімен, көптеген мектептегі “Технология” пәні шеберханаларын жабдықтауға мән берілмеуі байқалурда. “Технология” пәні барысында жоғарыда аталған тәрбиенің барлық түрін болашақ ұрпаққа жеткізу мәселесі бағдарлама мазмұнында көрсетілген.

Бұрынғы еңбек сабағы емес, заманауи талапқа сай ғылым мен техника, технологиялық процесстер жөнінде білім беріп, оқушылардың жалпы еңбектік іскерліктері мен дағдысын қалыптастыруға, басқа пәндерден игерген теориялық білімдерін осы “Технология” пәні барысында практикамен ұштастыруға, нәтижеге бағытталған білім беруге, функционалды сауаттылығын арттыруға әсер ететін интеграциялық білім беру пәні болып саналады. Осы орайда, айта кететін және бір мәселе, жаңа оқу жоспарына сай “Сызу” пәнін қысқартуы да дұрыс емес.

Бұл пәндерді оқыту нәтижесінде, ертеңгі инженер, конструктор мен технолог, дизайнер мен экономист, кәсіпкер т.с.с. мамандықтардың негізін игеруге әсер ететін пәннің бірі болып табылады.

Үшіншіден, мектеп оқушыларын еңбекке баулу мәселесіне назар аудару қажет. Бүгінгі күні жаңа стандарт мазмұнына сай бастауыш мектептегі “Еңбекке баулу” мен жоғары сыныптағы “Технология” пәніне беріліп отырған сағат сандарының қысқаруы ертеңгі бәсекеге қабілетті маман даярлауымызға кері әсер етеді. Бүгінгі күнге дейін еңбекке баулу пәнін қысқарту мәселесі тарихта болды. Және біз сол қателікті қайталап жатқан жоқпыз ба?

“Еңбекке баулу” пәнінің тарихнамасына жасаған шолу оқушыларды еңбекке баулу проблемасының даму жолына да тоқталып өтуді талап етеді. Еңбек пәні негізгі пәндер қатарында саналмады, соған байланысты 1937 жылғы 4 наурыздағы Наркомпростың №393 бұйрығымен оқу жоспарынан бұл пән мүлде алынып тасталды, ал мұның өзі ел экономикасының өркендеуіне кері әсер етті. Мұның салдарынан еңбекке баулу мен политехникалық білім беру мұғалімдерін даярлау қысқарды. Дегенімен соғыс кезінде түрлі техникалық жабдықтарды шығаруға қажет, заводтарда жұмыс жасайтын политехникалық білімі бар жұмысшы мамандардың жетіспеуіне байланысты 1943 жылы еңбекке баулу инструкторларын даярлау жөнінде мәселе қайта

көтеріледі. Содан кейінгі жылдары қайтадан оқушыларды еңбекке баулуға үлкен мән берілді.

Мысалы 1986 жылғы оқу бағдарламалары негізінде мектептегі “Еңбекке баулу” пәні 8-9 сыныптарда “Техникалық” және “Қызмет көрсету еңбегі” мен “Өндіріс негіздері” атты пән енгізіліп еліміздегі өндіріс салаларының жұмысы мен мамандықтары жөнінде білім берілетін. Ал, мұның бәрі де бүгінгі күнгі туындап отырған жастарға білім берудегі нәтижеге бағытталған білім берудің негізін құрайтын. Оқушының мамандықты таңдауына көмек берді. Техника мен технологиялардың жетілуі мен қоғамдағы қажеттіліктердің орындалмауына орай, 1998 жылы V-XI сыныптарда оқытылатын “Еңбекке баулу” пәнінің аты “Технология білім саласы” деп өзгертілді. 5-9 сыныптардың “Технология пәні маамзмұныныда оқушыларға: “Машинатану”, “технология”, “техника”, “жоба”, “экономика”, “ауыл шаруашылығы”, “үй мәдениеті”, “сәндік-қолданбалы өнер”, “ақпараттық технология” жөнінде білім беру, іскерліктері мен дағдысын арттырып, еңбекке баулу қарастырылған. Ал 9-10 сыныптарда, “Қазіргі тұрмыс-салты”, “Өндіріс және қоршаған орта”, “Ақпараттық технология” т.с.с. бағыттарда бейіндік оқыту жоспарланған [4].

Дегенімен: мектептегі “Технология” пәні шеберханасының талапқа сай жабдықталмауы;

– Мектеп әкімшілігінің немқұрайлығы, шеберханалардың жетіспеуі;

– Еңбек түріне қарай оқушыларды (қаздар мен ұл балалар үшін) бөліп оқытылмауы;

– Мектеп қабырғасында, түрлі іс-шараларда технология пәні бойынша оқушылар мен мұғалімдердің шығармашылық еңбектерін көрмеге қоюға ғана қажет болуы, бүгінгі күнгі мектептегі “Технология” пәнінің беделінің түсуіне әсер етті.

Осының, нәтижесінде бүгінгі күні жаңа стандарт мазмұнына сай “Технология” пәні бойынша аптасына бары жоғы тек 1-сағат беріліп отыр. Сабақта бір бұйымды жасату мүмкін емес, оған кем дегенде 2-сағат керек.

Оқушылар сабақта үйренетін еңбек әрекеттері теориялық тұрғыда түсінсе оны практика жүзінде орындауға мүмкіндігі болмайды. Бала 45- минут ішінде теориялық мәліметті игерген соң тігін машинаны немесе станокты қосып, жұмыс орнын ұйымдастырып, енді бір еңбек әрекетін бастағанда сабақ аяқталады, ол белгілі бір еңбек әрекетін, операцияларын толық игеруіне уақыт жетпейді.

Мұндай жағдайға бой алдыру арқылы алдағы уақытта біз мынадай келеңсіз жағдайларға тап болуымыз мүмкін:

– Үй тұрмысына икемі жоқ ана мен әке;

– Бала кезден, жастайынан еңбек әркеттерін игермеген, еңбекке дағдыланбаған, талғамы жоқ, өмір сүруге дайын емес, тек компьютер мен калькулятормен жұмыс атқаратын роботтарды дайындаймыз;

– Қаланың баласы шеге қағу, өсімдік өсіру мен баптауды білмесе, даланың баласы техникадан хабарсыз болады. Сонымен қатар, ас әзірлеу, тігіс тігу, үй экономикасы, шаш күтімі, тоқу өнерін игермеген ақ саусақ, бикештер дайындаймыз. Яғни, еңбекке икемі жоқ, заманауи техника мен технология негіздерін білмейтін ұрпақ өседі. Бұл жерде компьютер мен ұялы телефонды айтып отырған жоқпыз. Олардың бір жағынан көп пайдасы болғанымен бала денсаулығына кері әсерлері де көп.

– Алысқа бармай ақ, Ресей мектептерінде “Технология” пәнін өтуге уақыт көп беріледі, себебі оның болашақтағы берері көп.

Технологиялық даярлықты жүзеге асырудың негізгі қағидасы – оқушылардың танымдық қажеттіліктерін ескеретін нақты практикалық іс-әрекет үдерісінде оқыту.

Мазмұны жағынан “технология” - көп модульді және көпдеңгейлі пән, ол өзінің логикасы мен пән саласының функционалды және эстетикалық қасиеттерін қалыптастыру мақсатын көздейтін жобалық және атқарушылық қызметтің барлық кезеңдерінде оқушыларды жұмылдыру арқылы құрылған.

Оқытуда оқушылардың танымдылық және шығармашылық қабілеттерінің дамуына көп көңіл бөлінеді, соның арқасында мұғалімнің басшылығымен жақсы жобалар жасалып, мектептегі шағын кәсіпорындарда оқушылардың оларды жүзеге асыруына өз әсерін тигізеді.

“Технология” жалпы және технологиялық мәдениетті қалыптастыруды қамтамасыз етеді, жастарды өз бетінше өмір сүруге және нарықтық экономикасы бар демократиялық азаматтық қоғамда еңбек етуге даярлайды, негізінде адам және қоғам, табиғатқа технологиялық көзқарас жүйесі жататын технологиялық дүниетанымды қалыптастырады. (Чудинский Р.М., Калашникова О.Г., Райымбекова А.Д., Ортаев Б., Қасымбекова Ж.Б., және т.б.).

Технологиялық білім берудің жалпы міндеттеріне: оқушыларды технологиялық біліммен қаруландыру, технологиялық іскерлік пен дағдыларды қалыптастыру, жеке тұлғаның технологиялық

маңызды қасиеттерін тәрбиелеу, яғни технологиялық құзыреттілік элементтері кіреді.

Технологиялық білім - технологияның әлемді тану үдерісінің нәтижесі және оның ұғым, елес, ойлау, ой қорытындылау түріндегі адам сапасында бейнеленуі. Оқушылар технология, технологиялық орта, технологиялық үдеріс, түрлендіру қызметтерінің әдістері базалық технологиялық ұғымдарды бойынша білімдері қалыптасады. Одан басқа олар материалды және рухани өндірістің озық технологиялары және адам іс-әрекетінің негізгі формалары туралы білімдері.

Технологиялық іскерлік дегеніміз - алған ғылыми білімнің негізінде адам игерген іс-әрекет әдістері. Олар: өз қызметін жоспарлай білу, оның нәтижесі мен тиімділігін болжау және бағалау, қажетті білімді өз бетінше іздеу, графикалық жұмыстарды орындау, технологиялық ортаға жұмыс орны мен өмір сүру ортасына дизайн – таңдау жүргізу, өзінің кәсіби қажеттілігін анықтау болып табылады.

12 жылдық білім беретін мектептегі үдеріс жеке тұлғаға бағдарлан-
Ұған оқыту ұстанымына негізделіп, оқушының жеке ерекшеліктеріне қарай қоғамдағы өзгерістерге бейім даму мүмкіндігін айқындауды қажет етеді. Білімнің жаңа мазмұнына өтуде тәрбие үдерісінің бірі, *тұлғаға бағытталған көзқарас*. Ол – өзара байланысты түсініктер, идеялар және іс-әрекет тәсілдері жүйесіне арқа сүйеу, тұлғаның өзін-өзі тану және өзін-өзі жетілдіру процестерін, оның дербестігінің дамуын қолдау болып табылады [5].

Технология пәнін оқыту негізінде оқушылардың технологиялық, графикалық және еңбекке іскерліктерін қалыптастыру, заманауи өндіріс пен технологиялар жөнінде білім беруді көздейді.

1. Ә.Бейсенова еңбегінде қазақ халқы өзіне лайық ұрпақ өсіруді, оның бойына адалдық, тазалық, қоғамның болашағына еңбек етуге құштарлық сияқты мінез-құлықты дарытуды, ата-ана мен дәстүрді сыйлауды әуелден-ақ өзіне мұрат тұтқанын, алайда өзгеріп жатқан заман, қоғам жаңалықтары жас ұрпаққа әр қилы ықпал ететінін, содан тәрбиенің міндеттері де күрделене түсетінін атап көрсетеді. Оның ойынша, қазіргі жастарды бұзатын, теріс жолға түсіретін жәйттің бірі -Бастауыш сыныптардан бастап балалар бұйым жасау үшін, түрлі өңдеуге жеңіл материалдардан ойыншықтар, көрнекіліктер жасап, қарапайым еңбек құралдарымен жұмыс жасауға үйренеді, жұмыс орнын дұрыс ұйымдастыруға, үнемділікке, ұқыптылыққа, еңбекқорлыққа пен шыдамдылыққа тәрбиеленеді, жалпы еңбек дағдыларын игереді. Баланы жастан деп халық бекер айтпаған,

рсы уақыттан бастап балалардың алғашқы жалпы еңбек іскерліктері мен дағдылары қалыптасады. Оқушыларды, әрбір іс-әрекеттер мен материалды өңдеуге үйретуде ғылым негіздерімен ұштастырып отырылады.

2. 5-9 сыныптарда оқушыларды қыздар мен ұлдар үшін еңбек әрекеттерінің күрделілігіне орай бөліп оқытылады. Мұнда оқушылар қол еңбегі, механикалық еңбек пен жартылай автоматты еңбек түрлерін игереді. Оқушыларды дәстүрлі еңбек түрлеріне үйретумен қатар, заманауи техника мен технологияларды меңгеру үшін технологиялық білім мен кәсіпкерлік негіздері бойынша бейіналды білім беріледі. 10-11 сыныптарда болашақ мамандықтарды игеруге байланысты бейіндік білім беріледі. Бейіндік оқытуды ұйымдастыру мақсаты жалпы және кәсіби бағыттағы білім берудің арасындағы сабақтастықты қамтасыз ете отырып, оқушылардың бейінділіктері мен қажеттіліктері толық жүзеге асуына жағдай жасайды. Оқушылар арнайы кәсіпке бейімдеу бойынша қол еңбегі, механикалық еңбек, жартылай автоматты және автоматтандырылған еңбек әрекеттерін игереді [6].

Сонда ғана, жоғарыда аталған басты үш мәселенің шешімін тауып, келеңсіз жайттардан құтылуға болады. Нарық экономикасы талаптарын жүзеге асыру процесіне еркін еңбек пен жоғары өнімділік кепіл бола алады. Өнеркәсіп пен экономика салаларына қажетті болашақ мамандарды тәрбиелейміз. Ол үшін, кәсіпкерлікті дамыту үшін және “жетілген адам” тәрбиелеуде бастауыш сыныптардағы “Еңбекке баулу”, ал жоғары сыныптардағы “Технология” пәнінің орны үлкен, барымызды жоғалтпай, болашақ жастарды еңбекке тәрбиелеп, технологиялық және кәсіпкерлік білім беру арқылы ел экономикасын жоғарылытып, бәсекеге қабілетті, өркениетті ел боламыз.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Үздік отыздыққа апарар “100 нақты қадам”. - Астана, 2015.
- [2] ҚР Президентінің “Қазақстан-2050” стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты” атты Қазақстан халқына Жолдауы. - Астана, 2012.
- [3] Абдықалықов Қ., Инновациялық педагогикалық технология: оқытудың кредиттік технологиясы. Әдістемелік құрал. - Қарағанды, 2012. - 8-б.
- [4] Жолдасбекова С.А. Еңбек технологиясы және кәсіпкерлік мұғалімдерін кәсіби даярлау. Монография. – Алматы, 2008. - 330 бет.
- [5] Ұзақбаева С.А., Жалғасова Ш.А., Нұрдаулетова А.А. Студенттерді кәсіби іс-әрекетке педагогикалық технологияларды пайдалануға даярлауды оқу-әдістемелік тұрғыда қамтамасыздандыру мәселесі //Известия, КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Серия “Педагогические науки. - 2015. - №1 (36). - 13-20 б.
- [6] Бейсенова Ә. Жиһанкөз //Егемен Қазақстан. – 2005. - 8 қ.

REREFENCES

- [1] Uzdik otyzdykka aparar “100 nakty kadam”. Astana, 2015 [in Kaz].
- [2] KR Prezidentinin “Kazakhstan-2050” strategiyasy kalyptaskan memlekettyn Zhana sayasi bagyty“ atty Kazakhstan halkyna Zholdauy. Astana, 2012 [in Kaz].
- [3] Abdykalykov K. Innovatsiyalyk pedagogikalyk technolyga: okytudyn kredittik tehnologiyasy. Adistemelik kural. Karagandy, 2012, 8-b [in Kaz].
- [4] Zholdasbekova S.A. Enbek tehnologiyasy zhane kasipkerlik mugalimderin kasibi dayarlau. Monograph. Almaty, 2008, 330 b. [in Kaz].
- [5] Uzakbaeva S.A., Jalgasova S.A., Nurdawletova A.A. Stwdentterdi kasibi is-areketke pedagogikalyk texnologyalardi paydalanuga dayarlauduy oku-adistemelik turgyda kamtamasyzdandyru maselesi. *Izvestiya KazUMOiMYa im.Abilay hana. Seriya “Pedagogičeskie nauki.* 2015, №1 (36), 13-20 b. [in Kaz].
- [6] Beisenova Ә. Zhihankez. *Egemen Kazakhstan*, 2005, 08. 09 [in Kaz].

ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В СФЕРЕ ПРОИЗВОДСТВА И ЭКОНОМИКИ

Жолдасбекова С.А.,

д.п.н., профессор, Южно-Казахстанский государственный
университет имени М.Ауезова,
Шымкент, Казахстан

Ключевые слова: подготовка будущих специалистов, трудовое воспитание, подготовка, промышленность, экономика, технология.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы подготовки и воспитания будущих специалистов в сфере производства и экономики. Раскрывается необходимость воспитания и подготовки компетентного молодого поколения, активно участвующего в социальной, экономической и политической жизни страны. Определены специфические пути внедрения в содержание учебных программ “ценности Мәңгілік ел”, где необходимо решать следующие задачи: во-первых, обучение и воспитание компетентного молодого поколения; во-вторых, обучение должно иметь результативность; в третьих, необходимо обратить особое внимание на трудовое воспитание молодежи с раннего возраста.

Поступила 25.01.2016 г.

PEDAGOGICAL FEATURES OF FUTURE TEACHERS' PERCEPTION TO PERCEIVE STUDENT AS AN INDIVIDUAL

Zhansugurova K.T.,

c.p.s., senior lecturer, Kazakh Ablai khan UIRandWL,
Almaty, Kazakhstan

Keywords: personality, pedagogical process, cooperation, responsibility.

Abstract. In this article, the author examines the professional characteristics of the teacher as a subject of pedagogical activity which are manifested in their combination, the teacher as an individual, active subject of pedagogical interaction. The characteristics of teacher as an image is formed in the social consciousness as a result of observation, empirical, theoretical and experimental generalizations. Modern teacher should have the developed professional-subjective, personal (individual-psychological) peculiarities and communicative (interactive) qualities in their combination in comparison with a teacher of any other level and form of education.

УДК 371.3

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ОҚУШЫЛАРДЫ ТҰЛҒА РЕТІНДЕ ҚАБЫЛДАУДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жансугурова К.Т.,

п.ғ.к., аға оқытушы, Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӨТУ
Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: тұлға, педагогикалық процесс, ынтымақтастық, жауапкершілік.

Аңдатпа. Бұл мақалада мұғалімнің оқушылармен жүргізілетін педагогикалық процесс жағдайында оқушыны тұлға ретінде қабылдауының негізгі мазмұны біздің пікірімізше біріккен іс-әрекеттегі өзара түсіністік пен өзара жауапкершілікте жатыр. Өзара деген ұғымға ерекше тоқтала отырып, бұл ұғымсыз тұтас педагогикалық процестің ынтымақтастықпен жүргізілуі мүмкін еместігін айтып өткіміз келеді. Өзара түсіністіктің негізі өзара жауапкершілікте жатыр, яғни бұлардың арасында өзара теңдік орын алуы қажет. Мұғалім әрқашан оқушы үшін, оның білімі үшін, оның әрбір қылығы, оның жетістіктері мен сәтсіздіктері үшін жауап береді. Сондықтан мұғалім педагогикалық процесте әр қадам сайын өз оқушыларының бойында оның тұлға ретінде тікелей қалыптасуына себеп болатын жауапкершілік қасиетін дарытуы тиіс.

Оқу процесіндегі іс-әрекетті ұйымдастыру мәселесін мұғалімнің дидактикалық, әдістемелік және педагогикалық дайындығымен байланыстыру қажет. Тек осы жағдайда ғана мұғалім қоғамдық тәрбиелеу ортасында оқушылар ұжымымен бірлескен әрекетте оқушының тұлғалық қалыптасу жүйесінің ұйытқысы бола алады.

Кәсіби қасиеттердің бір бөлшегі ретінде, нақты бір іс-әрекетке бағытталған, білімді, қабілетті адамның психикалық жағдайы ретінде

Болашақ мұғалімдердің педагогикалық процесте оқушыларды тұлға ретінде қабылдау әрекеттерін қалыптастыруды қарастырамыз. Осыған байланысты ынтымақтастықтың түрі, яғни бір мақсатқа бағытталған іс- әрекет негізінде мұғалімнің бойынан баланың ішкі жан дүниесін түсіне сезіне отырып, оның бағыт - бағдарын түсініп, педагогикалық процесте әр түрлі жағдаяттарда (ситуация) дұрыс шешім қабылдай келе тұлғаның ішкі жан дүниесінің кілтін таба білу,яғни кәсіби мәнді қасиеттерін көре білу. Ең бастысы- мұғалімнің оқушының жеке тұлғасын баға жетпес құндылық ретінде санауы болып табылады.

К.С.Успанов мұғалімнің бірлескен іс- әрекетте оқушы бойында жеке маңыздылығы мен жеке қадір – қасиетін оята білуі үлкен роль атқарады. Әрбір оқушының өзіндік ерекшелігі бар. Сондықтан, мұғалім педагогикалық іс- әрекетте оқушының қадір – қасиетін түсірмей, олардың бойындағы ең маңызды ерекшелігін көре білу. Сонда ғана ең басты жұмыс әрбір оқушының маңыздылығы мен тұлғалық қасиетін дамыту мақсатында өрбуі тиіс [1].

Мұғалімнің оқушылармен жүргізілетін педагогикалық процесс жағдайында оқушыны тұлға ретінде қабылдауының негізгі мазмұны біздің пікірімізше біріккен іс- әрекеттегі өзара түсіністік пен өзара жауапкершілікте жатыр. Өзара деген ұғымға ерекше тоқтала отырып, бұл ұғымсыз тұтас педагогикалық процестің ынтымақтастықпен жүргізілуі мүмкін еместігін айтып өткіміз келеді. Өзара түсіністіктің негізі өзара жауапкершілікте жатыр, яғни бұлардың арасында өзара теңдік орын алуы қажет. Мұғалім әрқашан оқушы үшін,оның білімі үшін, оның әрбір қылығы үшін,оның жетістіктері мен сәтсіздіктері үшін жауап береді. Сондықтан мұғалім педагогикалық процесте әр қадам сайын өз оқушыларының бойында оның тұлға ретінде тікелей қалыптасуына себеп болатын жауапкершілік қасиетін дарытуы тиіс. Өзара құрмет пен өзара жауапкершілік біріккен іс-әрекеттегі өзара түсіністікпен тығыз байланысты,бұл кәсіби іс-әрекетсіз мұғалімнің іс-әрекетінің жүзеге асырылуы мүмкін емес. Педагогикалық процестегі мұғалімнің оқушы жанын түсіне білуі таразының тек жарты бөлігін көрсетеді, керісінше оқушылардың да мұғалімнің хал - жағдайын,оның еңбегі мен қажыр – қайратының қандай іске бағытталғандығынан хабардар болуы керек. Тек осындай жағдайда ғана біртұтас педагогикалық процестегі ынтымақтастық іс- әрекет жасау мүмкін болады.

Педагогикалық процестіегі қойылған міндеттерді дұрыс шешу тактикасы мен стратегиясын адамгершіліктің негізгі көрсеткіші

ретінде оқушылармен біріге отырып талқылау оқушыларды педагогикалық процестегі әрбір адамның тұлға ретінде өзін өзі жетілдіруіне, өзін өзі мойындауына мүмкіндік беретін мәселелерді бірігіп шешуге бағыттайды. Сонымен қатар іс- әрекетті моделдеу әрі түзету (корректировка) ісі де жүргізіледі, бұл әр оқушыны тұлға ретінде қалыптастырудағы педагогикалық процестің нәтижелілігін түзетудегі өз ұстанымының жетістігі мен кемшілігін көруге мүмкіндік береді. Ізгіліктің (гуманизмнің) негізгі көрсеткіші ретінде жалпы шешімдерді біріге отырып қабылдау оқушы тарапынан әрбір адамның маңыздылығы мен қадір – қасиетінің дұрыс танылуына жағдай туғызады, мұндай ортақ іс әрекетке қатысты ортақ шешім қабылдау аясы әркімнің алдында педагогикалық процеске байланысты дұрыс бағыттағы жауапкершілігінің болуын талап етеді. Бұл аталған әрекеттердің барлығы сенім мен сезімдердің түсіністік тауып, оқушылардың өздерін еркін сезінулеріне жол ашады.

Ал бұның негізгі механизмі ізгілік (гуманизм) болып табылады, бұл мұғалімге педагогикалық процестегі қарым - қатынастан әрбір баланың тұлғалық бітімін көруге және оның бойындағы тұлғалық құндылықтарды анықтауға, оқушының жеке тұлға ретінде қалыптасуына оптимистік сарынмен қарауға, педагогикалық процестегі ынтымақтастықты бағалауға мүмкіндік береді.

Іс - әрекеттілікті адамзат белсенділігі процесінің жекелеген құбылыстардан, қандай да бір тәрбиелік элементтерден тұратын, оның қоршаған ортамен өзара қарым- қатынасы деп тануға болады.

Жалпызерттеулеріміздің басты ұстанымдардың бірі – педагогикалық процестің объектісі болып табылатын болашақ мұғалімдердің кәсіби қызметке даярлығының әртүрлі аспектілерін зерттеген Н.Д.Хмельдің еңбектерінде қарастыратын бағыттары адамның жеке тұлға ретіндегі қалыптасуы мен дамуы белгілі бір әрекет негізінде, белгілі бір қоғамдық ортамен қатынасқа түсуіне және әсер етуіне байланысты және болашақ мұғалімдердің педагогикалық процесті оқушылармен бірлесе отырып бағалауын К.С.Успанов ұсынған ізгіліктің (гуманность) негізін құраушы кәсіби мәнді қасиеттердің біріне жататынын зерттеудің қажеттілігі маңыздылығы [2].

М.С.Каган жалпы адамзат баласының жеке тұлғалық ерекшелігі мен бітім болмысының мән – мағынасы тек оның іс - әрекеті арқылы айқындалатындығы туралы қорытындыға келуге болады. Жеке тұлға тек өзін белгілі белгілі бір іс- әрекеттің негізінде ғана жүзеге асырады. Іс-әрекеттің әртүрлі санатын меңгеру, атап айтқанда,

біздің жағдайымыздағы мұғалімнің жетекшілігімен жүргізілетін педагогикалық процесс – олардың тұлға ретінде өзін - өзі жүзеге асыруы мен өзін- өзі жетілдірудің алғашарты болып табылады. Педагогикалық процестегі мұғалімнің оқушылармен қарым- қатынасы олардың бірлесіп атқаратын іс-әрекетінің нәтижесіне байланысты болмақ. Сондықтан, екі жақты бірлескен іс-әрекет өзара сыйластық пен жапапкершілік жағдайында жүзеге асырылады [3].

Адамдардың қарым- қатынасы жоқ жерде жалпы ешқандай іс-әрекет туралы ұғымның болмайтыны түсінікті. Сондықтан, қарым-қатынас жасау іс- әрекеттің еңбасты элементі болып табылады, ал іс-әрекет өз кезегінде қарым – қатынастың басты шарты екендігі даусыз.

Қарым – қатынас іс- әрекет түрінің аспектісі, типі бола алады. Қарым – қатынастың адам дамуындағы маңызы айырықша, себебі жеке тұлғаның қалыптасуы басқа адамдардың үздіксіз және тікелей бірлесіп қатысуы арқылы жүзеге асырылып отырады, осылайша пайда болатын байланыстар басты қалыптастырушы мәнге ие болады.

Қарым- қатынас адамның адам туралы білімінің қайнар көзі болып табылады. Ол өзге адамды тануға, сол арқылы өз мотивтері мен қасиеттерін, өз мұқтаждықтарын нақтылауға, жеке адами бітімін мойындауға мүмкіндік береді. Ал психологиялық таным өзін өзі тану мен өзін өзі бақылаудың негізі қызыметін атқарады.

Адам субъект – субъекттілік қатынастар дамиды қарым- қатынас түрі арқылы әлеуметтік тәжірибе жинақтайды. Өзінің әлеуметтік функциясын тек білім беру деп түсінетін мұғалім басшылықтың либералдық стилін, авторитарлық стилін ұсынатын позицияда қалды. Мұндай стилдің механизмі имитация, тікелей әсер ету болып есептелінеді. Бірлескен іс - әрекет бұл жағдайда қалыптаса алмайды.

Өзінің сыныптастарымен тығыз қарым – қатынасын орната отырып, оқушы өзінің іс - әрекетінің қызығушылық тудырғанын байқайды, өзгелер үшін қандай да бір маңызы бар екендігін сезінеді. Осылайша бала оқу ісінің өзі өз бетінше дербес мәнге ие екендігін түсіне бастайды. Бұл оқушыны оқу ісіне белсенді түрде араласуға итермелейді, нәтижесінде ол біртіндеп баланың қажеттілігіне, баға жетпес құндылығына айнала отырып, өз жемісін береді. Мотивациялық саланың қызығушылықтан тұратыны белгілі. Бірлескен іс - әрекет адамның еңбек әрекетінің ең басты нысаны болып табылады. Оның тиімділігі үшін еңбек топтары мен ұжымдарда еңбектің сапалылығы мен өнімділігін көтеру үшін аса қажетті деп есептелінетін білім жинақталған резервтік күштер бар Мұндай резервтерді танудың кілті бірлескен іс

- әрекет пен коммуникация арасындағы өзара байланыстарға талдау жасауда жатыр. Бірлескен іс-әрекет жағдайындағы коммуникативтік процесс коммуникацияның тек бір түрі болып қана табылғанымен, ол кез – келген коммуникативтік процесс түрін ең алдымен адамдар арасындағы коммуникацияның бірлескен іс - әрекеті және оған қатысты барлық мәселелерді қалыптастырушы деп ұғынуда маңызды мәнге ие. Екіншіден, қалыптасқан коммуникативті процесс адамдар арасындағы бірлескен іс - әрекет пен өзара байланыстың әрі қарай дамуында белсенді роль атқарады. Бұл ең алдымен, бірлескен іс - әрекет пен оны басқаруды жүйелеу және координациялауда аса маңызды.

Коммуникацияның жүйелілік және басқару қызметі мақсаттың бірлескен іс - әрекетке бағытталуынан тұрады; координациялық қызмет құралдарды жүйеге келтіруден тұрады.

Мұғалім мен оқушы қарым – қатынасы әр уақытта тепе – теңдікке құрыла бермейді. Мұғалім оқушылар алдында тұтастай формальды міндеттерді алып жүруге тиісті, олардың мінез – құлықтары үшін қоғам алдында, оқушы ата – ана алдында, тіпті өз ар – ожданының алдында да жапауты Мұғалім өз оқушылары алдында жауапкершілік алады, бірақ бұл жауапкершілік сипаты психологиялық жағынан тым тереңде, мейлінше бейресми, негізінен оқушы тұлғасының адамгершілік мазмұнымен өлшенеді.

Бұл жауапкершілік мұғалімнің өз міндеттерін орындауға септігін тигізетін құқықтарымен тікелей байланысты. Мұғалім секілді оқушылар да өз азаматтық құқықтарына ие, алайда олардың міндеттері формасы жағынана да, мазмұны жағынан да әр түрлі болып келеді. Егер бала құқықтары мәселесіне формальды емес, психологиялық тұрғыдан келер болсақ оқытушы алдында олар тіпті байқалмайды да. Мұндай жағдайды егер мұғалім өзінің моральдық және заңды құқықтарын мүлдем формальды түрде қолданғанан, немесе балалар ұжымының талап – тілектерін ескермей ойсыз пайдаланғанан көруге болады [4].

Парастаты биік мұғалім қолындағы билік бір топқа қозғау беретін, екінші топқа керісінше тоқтау қоятын, нәтижесінде іс - әрекетке қатысушылардың әрқайсысына апаттан сақтануды қамтамасыз етіп отыратынын қадағалау бағанымен теңдес келеді.

Билікті оңыды пайдалану шеберлігі, кінәлілерді дұрыс жазалау, лайықтыларды көтермелеп, марапаттап отыру - педагогтің жоғары кәсіби біліктілігінен хабар береді. Дегенмен, билік- мейлінше өткір құрал, қолдану ережесін білмейтіндер үшін – аса қауіпті.

Сонымен мұғалім мен оқушы құқықтарының арасына теңдік белгісін қоюға болмайтыны түсінікті. Қорытындылай келе бұл екеуінің қарым – қатынасы – жетекші, оған бағынушының қарым – қатынасы, мұның өзі белгілі бір қашықтықты бақыланып отырады.

Біздің тәжірбиемізде жалпы оқушылардың өз құқықтарын пайдаланып, өз мұғалімдерінің жеке тұлғалық қасиеттерін төмендеткені сирек көрніс береді. Керісінші, мектеп өмірінде аталған мәселеге қарама – қарсы құбылыстың жиі байқалатыны өкінішті.

Жеке тұлғаның баға жетпес құндылық ретінде сезініп қабылдаудың таным саласы жеке тұлғаның қоғамдық болмыстың, еңбек пен мәдениеттің құндылықтары туралы білімдерді саналы түрде ұғынып, меңгерумен анықталады. Ал бұл процесс адам санасына, кейініне, сонымен бірге қоғамдық болмыс, еңбек және мәдениет құндылықтары туралы білімдерді саналы түрде меңгеруіне тікелей байланысты.

Сонымен оқушыларды тұлға ретінде қабылдаудың кәсіби педагогикалық негіздерін түсіну жиынтығы; оқушының ішкі жан сезімдерімен қайталанбас қасиеттерін білуге деген қызығушылық; ортамен қарым-қатынас барысында оқушының тұлғалық құндылықтарын танып-білуге деген ұмтылыс; іс-әрекет барысында оқушының тұлғалық құндылықтарын танып білуге ынталылық; оқушының тұлғалық құндылықтарын даму болашағына деген ықласы мен ынтасы.

Оқушының тұлға ретінде қабылдаудың кәсіби педагогикалық мәні мен мазмұнын саналы түрде меңгеру: Оқушының ішкі жан сезімдері мен қайталанбас қасиеттері жөнінде білімінің қажеттілігін түсіну; ортамен қарым - қатынас барысында оқушының тұлғалық құндылықтарын анықтаудың кәсіби маңыздылығын түсіну; іс - әрекет барысында тұлға құндылықтарын анықтау туралы ілімнің кәсіби маңыздылығын түсіну; оқушылардың тұлғалық құндылықтарын дамуының мақсат – міндеттеріне сенімділікпен қарау. Оқушының тұлға ретінде қабылдауды жүзеге асырудың кәсіби педагогикалық даярлық негіздерін: оқушының ішкі жан сезімдері мен қайталанбас қасиеттерін анықтай білуге даярлығы; қарым-қатынас барысында оқушылардың тұлғалық құндылықтарын айқындау тәсілдерін қолдану мүмкіншіліктерін меңгеруі; оқушы іс-әрекеттерінен оның тұлғалық құндылықтарын көре білу тәсілдерін игеруі; оқушы тұлғасын дамытудың мақсат міндеттерін жүзеге асырудың жолдарын, әдіс тәсілдерін меңгеруі. Біз жоғарыда аталған өлшемдер мен көрсеткіштерді негізге ала отырып, түрлі педагогикалық зерттеу

әдістерінің көмегімен болашақ мұғалімдердің жеке тұлғалық құндылық бағдарының танымдық саласының қалыптасу жай – күйін зерделеп және эксперимент нәтижелерін объективті түрде бағалау үшін үш деңгейді белгіледік: жоғары, орта, төмен.

Жоғары деңгей болашақ мұғалімдердің оқушыларды тұлға ретінде қабылдаудың кәсіби педагогикалық негіздерін түсінуге ынталанып, қызығуларының нәтижесінде білінеді. Олар педагогикалық процесте оқушының ішкі жан сезімдерімен қайталанбас қасиеттерін білуге деген ұғымдарын ұғынып, түсінуге тырысады. Оларға жеке тұлғаның құндылығы туралы терең білім алу яғни кәсіби білімдерді меңгеру, оны үйренуге, қалыптастыруға талпыну.

Орта деңгей болашақ мұғалімдердің педагогикалық процесте оқушылардың тұлғалық қасиеттерін қабылдауды меңгеру үшін талпыныстың байқалғанымен жауапкершіліктің болмауы, қызығушылықтың уақытша ғана болуы, тұлғалық қасиеттерді меңгерген күнде де іскерлікті қалыптастыра алмау, селсоқтық байқалады.

Төмен деңгей болашақ мұғалімдердің оқушыларды тұлға ретінде қабылдаудың құндылық бағдары туралы білім, іскерліктерінің төмен болуына қарамастан педагогикалық процестегі кәсіби іс-әрекеттерді меңгеруге, білімдерді игеруге, іскерліктерді қалыптасуына деген ынта – ықыластарын төмен, тіпті жоқ екендігін білдіреді.

Болашақ мұғалімдердің оқушылары тұлға ретінде қабылдаудың кәсіби мәнді қасиеттерін қалыптастыру үшін жүргізілген педагогикалық және психологиялық әдіс – тәсілдер арқылы қалыптастыруды оқу және оқу үрдісінен тыс іске асыруды негізге ала отырып, өлшемдер мен көрсеткіштерді компоненттерге негіздей отырып болашақ мұғалімдердің білім деңгейін: жоғары, орта төмен алдық. Бұл көрсеткіштер мамандыққа қатысты пәндерді меңгеру барысында және мамандықтары бойынша жүргізілген сауалнамалар, педагогикалық іс-тәжірбиелері әлі де болса болашақ мұғалімдердің оқушыларды тұлға ретінде қабылдаудың кәсіби мәнді қасиеттерін қалыптастыру жеткіліксіз. Осы ойды тұжырымдай отырып, болашақ мұғалімдердің оқушыларды тұлға ретінде қабылдаудың кәсіби қасиеттерін қалыптастырудың негізі біртұтас педагогикалық процесстегі мұғалім мен оқушының қарым – қатынас неізіндегі іс - әрекетте көрніс бертіндігін анықтадық. Сондықтан біз зерттеуіміздің негізгі ұстанымын Н.Д.Хмельдің пікірін басшылыққа ала отырып, мына бағыттарға назар аудардық: біртұтас педагогикалық процестің

мазмұнын қазіргі динамикалық құрылымға сәйкестендіру барысында; болашақ мұғалімдердің педагогикалық процесте оқушыларды тұлға ретінде қабылдаудың кәсіби мәнді қасиеттерін дамытудың барлық өрісін (оқу, қарым – қатынас, іс-әрекетте) көрсете білу; өздігінен кәсіби білімін жинақтаудың қажеттілігін түсінуге және алған білімдерін іс жүзінде қолдана білуді қалыптастыру.

Сонымен қатар педагогикалық процесте болашақ мұғалімдердің ізгілік (гумандық) қасиеттері арқылы оқушылардың ішкі жан сезімдері мен қайталанбас қасиеттерін танып, көре білудің педагогикалық негіздерін түсіну, кәсіби қасиеттердің мазмұнын саналы меңгере отырып, оқушылардың ішкі жан дүниесінің кілтін тауып, олардың тұлғалық баға жетпес құндылықтарын көре білудің әліде болса мұғалімге тән кәсіби қасиеттері жеткіліксіз екендігін анықтадық. Бұл кәсіби қасиеттер белгілі бір білім негіздерімен меңгеруі, олардың алған білімдерімен жай ғана қайтадан айтып берулерімен анықталмауы керек, ол сол алған білім негіздеріне байланысты өзінің болашақ мұғалім ретіндегі көзқарасы, өз пікірін ашық білдіруі, өз ойын дәлелдей білудегі қабілеттілігі мен іс – тәжірбиелік іскерлігімен анықталуы керек.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. - Алматы, 1998. - 320 с.
- [2] Успанов К.С. Научно-практические основы воспитания профессионально значимых качеств у будущих учителей. - Алматы, 2001. - 144 с.
- [3] Каган М.С. К построению философской теории личности //Философские науки. – 1971. - № 6. - С.11-20.
- [4] Узакбаева С.А., Масутова Д.С. Педагогические условия развития творческих способностей младших школьников //Известия КазУМОиМЯ им.Абылай хана, Серия “Педагогические науки”. - 2015. - № 4 (35). - С.38.

REREFENCES

- [1] Khmel' N.D. Teoreticheskiye osnovy professional'noy podgotovki uchitelya. Almaty, 1998, 320 s. [in Russ].
- [2] Uspanov K.S. Nauchno-prakticheskiye osnovy vospitaniya professional'no znachimykh kachestv u budushchikh uchiteley. Almaty, 2001, 144 s [in Russ].
- [3] Kagan M.S., K Postroyeniyyu filosofskoy teorii lichnosti. *Filos.nauka*, 1971, № 6, S.11-20 [in Russ].
- [4] Uzakbayeva S.A., Maksutova D.S. Pedagogicheskiye usloviya razvitiya tvorcheskikh sposobnostey mladshikh shkol'nikov. *Izvestiya KazUMOiMYA im.Abylay khana, Seriya "Pedagogicheskiye nauki"*, 2015, № 4 (35), S.38 [in Russ].

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ
ВОСПРИНИМАТЬ УЧЕНИКА КАК ЛИЧНОСТЬ**

Жансугурова К.Т.,

к.п.н., ст.преп., КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Қазақстан

Ключевые слова: личность, педагогический процесс, сотрудничество, ответственность.

Аннотация. В данной статье, автор рассматривает профессиональные характеристики учителя как субъекта педагогической деятельности, которые проявляются в их совокупности, учителя как личность, активно действующего субъекта педагогического взаимодействия. Характеристика учителя как образа складывается в общественном сознании в результате наблюдений, эмпирических, теоритических и экспериментальных обобщений. Современный учитель должен обладать развитыми профессионально-предметными, личностными (индивидуально-психологическими) характеристиками и коммуникативными (интерактивными) качествами в их совокупности по сравнению с учителем любого другого уровня и формы образования.

Поступила 25.01.2016 г.

**THE ESSENTIAL CONCEPT OF FUTURE TEACHERS'
COMMUNICATIVE COMPETENCE**

Zhalgasova Sh.A., c.p.s., professor,
Sarkanbayeva G.K., master of p. s., senior lecturer,
Kazakh Ablai khan UIRandWL,
Almaty, Kazakhstan

Keywords: Communicative competence, communicativeness, communicative competence of future teachers.

Abstract. The article deals with the communicative competence as readiness and ability to put and solve certain types of communicative tasks, to determine the aims of communication, to evaluate situation, to take into account the intentions and ways of communication of partners, in other words, readiness and ability to the implementation of successful communication. The principle of communication, ethical norms and norms of behaviour were examined together with the communicative methods and mastering of different types of documentation.

УДК 371.31

**БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЛЫҒЫ
ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНДІК СИПАТЫ**

Жалғасова Ш.А., п.ғ.к., профессор,
Сарқанбаева Г.Қ., п. ғ. магистрі, аға оқытушы,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: коммуникативтік құзырлық, коммуникативтілік, болашақ мұғалімдердің коммуникативтік құзырлығы.

Аңдатпа. Бұл мақалада коммуникативтік құзырлық ғылыми әдебиеттерде қарым-қатынастың, іс-әрекеттің белгілі бір ережелерінің жан-жақты зерттелгендігінің нәтижесі ретінде қарастырылады. Коммуникативтік құзырлық бұл этноәлеуметтік-психологиялық эталондарды, стандарттарды, іс-әрекет стереотипін, қарым-қатынас техникасын игеру деңгейлерін меңгеру екендігі анықталады. Коммуникативтік әдістемелерде кез-келген құжаттарды игерумен қатар, қарым-қатынас техникасын, әдептілік ережелерін, іс-әрекет тәртібін игеру де қатар жүретіндігі қарастырылған.

XX ғасырдың 70-ші жылдарында ғылымға “коммуникативтік құзырлық” ұғымы батыс ғалымдарының есімімен байланысты енді. Батыстық ғалымдар Б.Ф.Скиннер мен К.Холл тұлғаның коммуникативтік құзырлығын анықтап беретін бірқатар міндетті іскерліктерді анықтап берді: - дұрыс сұрақ қоя білу және оның жауабын нақты бере білу іскерліктері; - біреудің ойын зейін қойып тыңдап, оны белсенді түрде талдау; - серіктестерінің айтқандарын түсіндіру және оған сыни түрде баға беру; - топта өз пікірін дәлелдей білу; - серіктесіне өзінің дұрыс

ойда екендігін түсіндіре білу қабілеті; - коммуникативтік қатынастың өзге қатысушыларына өз ойын жеткізе білу.

Коммуникативтік құзырлық ғылыми әдебиеттерде қарым-қатынастың, іс-әрекеттің белгілі бір ережелерінің жан-жақты зерттелгендігінің нәтижесі ретінде қарастырылады. Коммуникативтік құзырлық бұл этноәлеуметтік-психологиялық эталондарды, стандарттарды, іс-әрекет стереотипін, қарым-қатынас техникасын игеру деңгейлерін меңгеру. Коммуникативтік әдістемелерде кез-келген құжаттарды игерумен қатар, қарым-қатынас техникасын, әдептілік ережелерін, іс-әрекет тәртібін игеру де қатар жүреді.

Қарастырылған әдебиеттерден байқағанымыздай, коммуникативтік бағыттылық оқу үдерісіне түгелдей еніп кететін оның өзегі болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерге талдау жасау негізінде коммуникативтік құзырлықтың бүкіл білім беру үдерісінің өзегі екеніне біздің көзіміз жетті. Коммуникативтік іс-әрекеттің құрылымын, оның қолдану тәсілдерін түсіну және де оқу іс-әрекетінің нәтижелеріне жету студентті білім беру үдерісінің субъектісі ретінде танытады.

Оқу үдерісіне коммуникативтілікті ендіру – бұл болашақ маманның психологиялық даярлығы, коммуникативтіліктің қажеттілігіне деген сенімділік; осы бағыттың тиімділігіне деген сенім. Осының барлығын жинақтай келе біздің көзіміздің жеткені бүкіл коммуникативтік үдеріс мұғалім іс-әрекеті арқылы жүзеге асады, оның күш-жігерінсіз, шеберлігінсіз кез-келген әдіс жай, қарапайым әдіс ретінде қала береді.

Біздің елімізде болсын, шетелдерде болсын коммуникативтік тәсіл басты айқындаушы, анықтаушы тәсіл болып табылады. Осыған орай, білім беру мазмұнына коммуникативтік құзырлықты қалыптастыруға қажетті әлеуметтік-мәдени білім беру, тілдік іскерліктер мен дағдылар ендірілуде.

“Құзыр”, “құзырлық” ұғымдарын жекеше және жалпылама тұрғысынан қарастыра отырып А.В.Хуторский: құзыр дегеніміз білім беру үдерісіне алдын-ала ұсынылған жат талаптар, ал құзырлық дегеніміз – тұлғаның маңызды қасиеті деп қарастырады [1].

“Құзыр” ұғымы Хутмахердің ұсынуынша, іскерлік, құзырлық, қабілет, шеберлік терминдерінің қатарына енеді дейді. Ал И.А.Зимняя құзырдың негізгі үш тобын ұсынады:

1) адамның өмірдегі субъект және тұлға ретіндегі өз-өзіне қатысты құзырлық;

2) адам іс-әрекетіне қатысты, оның барлық түрлерінде кездесетін құзырлық;

3) өз кезегінде өзара қарым-қатынасқа бөлінетін адамның өзгелермен, яғни қоғаммен, қауымдастықпен, топпен, обасымен, достарымен, серіктестерімен, әлеуметтік ұтқырлықпен, бірігіп іс атқарумен, шыдамдылықпен, сыйласымдылықпен және өзгені (нәсілді, ұлтты, діні, жынысы, рөлі) қабылдаумен және қарым-қатынастағы құзырлықпен (ауызша, жазбаша, диалог, монолог, мәтінді қабылдау, нәтиже) қарым-қатынаста қажетсінетін құзырлығы.

Құзырлық ұғымының көптеген анықтамаларына қарамастан, оның түсіндірмелерінде біріншіден, құзырлықтың білім берудің тұлғалық және әлеуметтік-интегративті нәтижесі деген көзқарастың бірлігі ретінде; екіншіден білімі, іскерлігі, дағдылары, тәжірибесі, тұлғалық қасиеті бар жалпы түсініктің болуы; үшіншіден атқарылған іс-әрекеттің сипаттамасымен шарттасқан құзырлықтың мазмұны мен құрылымы ретінде қарастырылады.

Кәсіби құзырлық ұғымын қарастырғанда басты назар оның мазмұны мен құрылымына бөлінеді. Мысалы, В.Г. Горчакова ақпараттың жаңғырылуына негізделген негізгі репродуктивті құзырлықты, кәсіби шығармашылық құзырлықты қарастырады. Ғалым өз еңбегінде, құзырлықты өз бетімен, сапалы әрі жауапкершілікті әрекет ететін психологиялық жай-күйге жатқызуға, сонымен бірге бұл ұғымды тұлғаның іс-әрекет қызметтерін атқару қабілеттілігі деп қарастыруға болатындығына баса назар аударады [2].

Құзырлықтың алғашқы компоненті кәсіби іс-әрекеттің қазіргі қарапайым технологияларын және негізгі түсініктерді меңгеруді ұсынады. Екінші компоненті адамның шеберлігін қамтамасыз ететін, оның кәсіби орта мен іс-әрекетті өзгертуін ұсынады.

Кәсіби құзырлықтың құрылымы мен мазмұнын анықтау оның түйінді, негізгі, арнайы деңгейлерімен тығыз байланысты. Түйінді құзырлық кез-келген мамандыққа қажетті жалпы білім мен іскерліктердің жиынтығы (коммуникативтік, ақпараттық, тілдік, құқықтық, мәдениаралық).

А.В. Хуторскийдің берген анықтамасына тоқтала отырып, құзырлық жалпы кәсіби білімді, іскерліктер мен дағдылар ғана емес, сонымен қатар коммуникативтік құзырлықтың дамуының ең жоғарғы деңгейі екеніне келісіп, құзырлықтың түрлерін суретке жинақтадық.

Сонымен, құзырлық жалпы кәсіби білімді, іскерліктер мен дағдылардың ғана емес, сонымен қатар коммуникативтік

құзырлылық дамуының ең жоғарғы деңгейі болып табылады.

Коммуникативтік құзырлық проблемасын жан-жақты қарастырған ғалымдар М. Canale мен М. Swain, И.А. Зимняя, У.И. Копжасарова, Б.А. Бейсенбаева, С.М. Андреевой және басқалары. Коммуникативтік құзырлыққа нақты сипаттама берген ғалым Л.Ф.Бахман. Ол коммуникативтік құзырлыққа тілдік, дискурсивтік, сөйлеу, практикалық, әлеуметтік-лингвистикалық, стратегиялық ойлау құзырлықтарын жатқызады [3].

Ал ғалым Л.К. Гейхман болса, коммуникативтік құзырлықтың бес компоненттерін ұсынады: лингвистикалық (тілдік), әлеуметтік-лингвистикалық, әлеуметтік-мәдени, дискурсивті, стратегиялық. Соның ішінде лингвистикалық құзырлылыққа баса назараударады [4].

Коммуникативтік құзырлық біреуді түсіне білу қабілетінен, айтылған ойды қатынастың нақты жағдаяттарында және әлеуметтік-мәдени контекстінде жаңғырту және соған түсінік беруден, сонымен қатар коммуникативтік мақсат пен міндеттерге сай тілдік іс-әрекеттерден; серіктесінің әлеуметтік мәртебесіне, психикалық жай-күйін ескере отырып, қарым-қатынас жасаудан, қарапайым сөйлеу іскерліктерін меңгеруден құралады деп түсініктемес береді Ван Ек [5].

Коммуникативтік құзырлылықтың көп жақтылығы мен күрделілігі оның компоненттік құрылымын анықтауда нақты байқалады. Ван Ек жалпы коммуникативтік құзырлықтың құрамдас бөлігі болып табылатын құзырлық компоненттерінің мынадай түрлерін атап береді: лингвистикалық, әлеуметтік-лингвистикалық, дискурсивті, стратегиялық және әлеуметтік-психологиялық құзырлылық.

Коммуникативтік құзырлықтың әлеуметтік мәселесін қарастыратын болсақ, онда ең маңыздысы Л.А.Петровская, Ю.Н.Емельянов психологиялық тұжырымдамаларын қарастыруға болады. Ю.Н.Емельяновтің ұсынған түсіндірмесіне тоқталатын болсақ, ғалым “коммуникативтік құзырлықтың негізінде тек қана қатынастың іскерліктері мен дағдылары ғана жатқан жоқ, жалпы индивидтің нақты әлеуметтік контексте күшейетін сезімдері, ойлары, яғни тұлғалық ерекшеліктері жатыр және де ол коммуникативтік құзырлық ұғымын тереңдете түседі” деп атап көрсетеді. Толыққанды қатынас бір-бірімен байланысты, бірақ өзгеше болып келетін деңгейлерді: сыртқы, іс-әрекеттік, операциялық-техникалық және тұлғалық мәнді білімді тереңнен қозғайтын және іс-әрекетке қарағанда белгілі бір рөлді атқаратын ішкі деңгейлерді өзіне біріктіреді [6]. Кесте 1-ден “коммуникативтік құзырлылық” ұғымына берген ғалымдардың

анықтамаларын көруге болады.

Кестедегі ғалымдардың анықтамаларының негізінде “қатынас”, “коммуникация”, “құзыр”, “құзырлық” ұғымдарының жан-жақты мәселелер тұрғысынан қарастырылғанын көзіміз жетті. Осының негізінде біз болашақ мұғалімдердің коммуникативтік құзырлығы - әртүрлі компоненттердің және элементтердің (мотивациялық, когнитивтік, іс-әрекеттік) жиынтығымен сипатталатын, студенттерге адамдар қатынасы арасындағы өзара әрекетті тиімді ұйымдастыруға, қатынас барысындағы жағдайды дұрыс қабылдап, бағалай білуге және ондағы жағымды мінез-құлықты көре білуге көмектесетін күрделі кіріктірілген тұлғалық білім,- деп анықтама бердік.

Коммуникативтік құзырлық бүгінгі күні заманауи білім берудің бөлінбес бір бөлігі болып табылады. Ол қатынас мәдениетінің бір бөлігі ретінде әлеуметтік-психологиялық деңгейде болашақ мұғалімдердің құзырлығын белгілі бір деңгейге көтеруге, табысты мамандандырылған тұлғаны дамытуға көмектеседі [7].

Еліміздің болашағы мұғалімнің білімі мен құзырлығына, рухани әлеуетіне, құқықтық және саяси мәдениетіне байланысты. Білім беру жүйесін одан әрі жетілдіру, мемлекеттік білім беру стандартын жүзеге асыру, жаңа буын оқулықтарын оқыту үдерісіне енгізу тәрізді келелі мәселелер ұстаздарға шеберлік пен іскерлікті, кәсіби даярлығының сапасын өсіру және дамыту міндеттерін қойып отыр.

Кесте 1 – Ғалымдардың “коммуникативтік құзырлық” ұғымына берген анықтамалары

р/с	Аты-жөні	Анықтамалары	Әдебиеттер
1	2	3	4
1	Н.И. Гез	Коммуникативтік құзырлық іс-әрекеттің әлеуметтік ережелері мен айтылған ойдың коммуникативтік мақсаттылығын ескере отырып, тілдік құралдар мен қатынастың міндеттері мен шарттарының арасын біріктіру қабілетін қарастырады.	Гез Н.И. Система упражнений и последовательность развития речевых умений и навыков// ИЯШ.-1969.- № 6.- Б.29-40.

1-кестенің жалғасы

1	2	3	4
2	Л.Л.Федорова	Коммуникативтік құзырлық тілдік коммуникация механизмінің өзегі болып табылады. Оның негізінде әлеуметтік қарым-қатынасты жүзеге асыратын әлеуметтік өзара іс-әрекеттер жатыр. Ол екі деңгейде жүзеге асады: үстіртін-коммуникативтік, мұнда серіктестер диалогтегі белсенділіктеріне байланысты қарастырылады; терең-әлеуметтік, мұнда серіктестер белгілі бір әлеуметтік рөлді атқару барысында қарастырылады.	Федорова Л.Л. К построению модели коммуникативной компетенции // Проблемы организации речевого общения. - М., 1981.224-б
3	Ю.Н. Емельянова	Коммуникативтік құзырлықтың негізінде тек қана қатынастың іскерліктері мен дағдылары ғана жатқан жоқ, жалпы индивидтің нақты әлеуметтік контексте күшейетін сезімдері, ойлары, яғни тұлғалық ерекшеліктері жатыр және де ол коммуникативтік құзырлық ұғымын тереңдете түседі.	Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. -145с.
4	В.Б.Матей	Коммуникативтік құзырлық болашақ мамандарды даярлау барысында кәсіби мәнді міндеттерді шешудің ең маңызды құрамдас бөлігі. Ол тілдік, дискурсивті, иллюкутивті, стратегиялық, әлеуметтік лингвистикалық, елтанымдық, әлеуметтік-мәдени құзырлық болып бөлінеді.	Матей В.П. Многоканальная система коммуникативных связей в процессе обучения студентов-иностранцев базовому уровню коммуникативной компетенции // Региональный Вестник ВКГУ. Изд-во ВКГУ, 2005. - Б.67-70.

1-кестенің жалғасы

1	2	3	4
5	К.У.Кунакова	Коммуникативтік құзырлық бұл қатынастың міндеттеріне бара-бар келетін тілдік және тілдік емес әрекетті ұйымдастыру іскерліктері.	К.Л.Кабдолова, К.У. Кунакова. Формирование компетенций как необходимое условие повышения качества образования. Образование в РК, 2005.
6	В.А.Кан-Калик	Коммуникативтік құзырлық адам баласының кез-келген іс-әрекетінде орын алатын, адамзат болмысының бір бөлігі	Кан-Калик В.А., Никандаров Н.Д. Педагогическое творчество. – М., 1990. – 170 б.
7	Т.Кривченко	Коммуникативтік құзырлық бұл ең алдымен студенттердің этикалық, адамгершілік-рухани ережелер, тілдік қатынас жайлы білімдері.	Кривченко Т.А. Коммуникативная культура человека как объект спец. форм. в воспитании. // Классный руководитель. - 2003.-№5.14-17-б.
8	А.Т.Ибраева	Коммуникативтік құзырлық – тілдік іс-әрекеттерді серіктестің тұлғалық ерекшеліктерін ескере отырып жоспарлау, болжау іскерліктері.	Ибраева А.Т. Коммуникативная компетентность специалиста как объект психолого-педагогических исследований // Вестник КазНУ, серия “Педагогические науки”. - №14, -Б.25-30.
9	Бастрикова Е.М	Коммуникативтік құзырлық тұлғалық және динамикалық болады. Ол тұлғаның парасаттылық қабілеттерінің қатарына жатады. Мұндай қабілеттер іс-әрекетте байқалады, оның негізгі түйіні ол тілдік компонент, яғни тілдік іс-әрекет.	Бастрикова Е.М Автореф. дисс. канд. психол. наук / Казань: Казан. гос. ун-т. Филол. фак-т.-2004. – 24б.

1-кестенің жалғасы

1	2	3	4
10	В.Г.Кочеткова	Коммуникативтік құзырлық тұлғаралық қатынас саласында білімге, тәжірибеге, қатынас құралдарын еркін меңгеруге негізделген нақты іскерліктерді меңгеруді көздейтін күрделі, көпқырлы білім беру үдерісі.	Кочеткова В.Г. Развитие коммуникативных компетенций студентов в условиях информатизации образования // Конгресс-конференция: Информационные технологии в образовании: ИТО.- Поволжье, 2006. - Б.82-85.
11	К.И. Фальковская	Коммуникативтік құзырлық серіктестердің коммуникативтік, интерактивтік, перцептивтік деңгейлерді меңгеруі. Ол коммуникативтік жағдаятқа әлеуметтік-психологиялық болжам жасау; қатынас үдерісіне әлеуметтік-психологиялық тұрғыда бағдарлама жасау және де коммуникативтік жағдаятты әлеуметтік-психологиялық басқаруды жүзеге асыру қабілеттерінің негізінде қалыптасады.	К.И.Фальковская Коммуникативная компетентность личности молодого человека в добровольной социальной работе. – М., 2008. – Б.111.
12	С.А.Смирнов	Адамдар арасындағы қатынас, белгілі-бір жағдаяттарда қатынасты қалай орнатуға болатыны, қатынас түрлері неге әкеліп соғатыны, қатынас барысында серіктесімізде қандай сезім болатынына байланысты іскерліктерді, білімді қажет етеді, осындай құралдарды меңгеру коммуникативтік құзырлық деп аталады.	С.А. Смирнов. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии М.: Академия, 2001. – 512б.

Сонымен материалистік философия классиктерінің біліміне және де қазіргі философиялық-психологиялық зерттеулердегі ой-тұжырымдарға сүйене отырып, мынадай тұжырым жасауға болады: Коммуникация дегеніміз – ол тұлғаның жалпы қоғамда немесе қоршаған ортада қалыптасуы мен дамуында үлкен рөл атқаратын үдеріс. Адам қалыптасуымен қатар дамитын коммуникация үдерісі кезінде өзінше ерекшеленеді. Коммуникация үдерісі көпжақты үдеріс. Оның мазмұны жан-жақты іс-әрекет, ой-тұжырым, психологиялық

жағдайлар алмасу болып табылады. Негізінде болашақ мұғалімдер мен педагогтер арасындағы коммуникацияның үйлесімділігі, жөнделілігі және адамдар арасындағы ақпарат алмасу қоғам өмірінің ең қажетті, негізгі талабы.

Осылайша болашақ мұғалімнің бойында коммуникативтік құзырлық жан-жақты дамыған болса, онда ол оның қазіргі өмір талабына сай кәсіби іс-әрекетінің ең жоғарғы көрсеткіші болып табылады.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Хуторский А.В. Современная дидактика. - М., 2007. – 82 с.
- [2] Горчакова В.Г. Формула профессионализма. – Челябинск, 1997. - 118 с.
- [3] Bachman L. Fundamental Considerations in Language Testing. - Oxford University Press, 1990. – 48 p.
- [4] Гейхман Л.К., Кушникова Л.В., Кушнин А.В. Синергетическая педагогика. – Пермь, 2011. – 176 с.
- [5] Van Ek, J. Objectives for Foreign Language Learning. - Strasbourg: Council of Europe, 1986. – 96 с.
- [6] Петровская Л.А. Компетентность в общении: Социально-психологический тренинг. – М., 1989. – 216 с.
- [7] Ұзақбаева С.А., Сарқанбаева Г.К. Дебат технологиясының болашақ мұғалімдердің коммуникативтік құзырлығын қалыптастырудағы функционалды мүмкіндіктері //Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы. “Педагогикалық ғылымдар” сериясы. - 2014. - № 2 (33). – С. 65.

REFERENCES

- [1] Khutorskiy A.V. Sovremennaya didaktika. M., 2007, 82 s. [in Russ.].
- [2] Gorchakova V.G. Formula professionalizma. Chelyabinsk, 1997, 118 s. [in Russ.].
- [3] Bachman L., Fundamental Considerations in Language Testing. Oxford: Oxford University Press, 1990, 48 p.
- [4] Geykhman L.K., Kushnina L.V., Kushnin A.V. Sinergeticheskaya pedagogika. Perm', 2011, 176 s. [in Russ.].
- [5] Van Ek, J. Objectives for Foreign Language Learning. Strasbourg: Council of Europe, 1986, 96 s.
- [6] Petrovskaya L.A. Kompetentnost' v obshchenii: Sotsial'no-psikhologicheskiiy trening. M., 1989, 216 s. [in Russ.].
- [7] Uzakbayeva S.A., Sarkanbayeva G.K. Debat tekhnologiyasynyn bolashak mugalimderdin kommunikativtik kuzyrlygyn kalyptastyrudagy funktsionaldy mumkindikteri. *Izvestiya KazUMOiMYa im.Abilay hana. Seriya "Pedagogicheskie nauki."* 2014, № 2 (33), S. 65 [in Kaz.].

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Жалгасова Ш.А., к.п.н., профессор
Сарканбаева Г.К., магистр п. н., ст. преп.,
КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, коммуникативность, коммуникативная компетентность будущих учителей.

Аннотация. В статье рассматривается коммуникативная компетентность как готовность и способность ставить и решать определенные типы коммуникативных задач; определять цели коммуникации оценивать ситуацию, учитывать намерения и способы коммуникации партнеров, иными словами готовности и способности к осуществлению успешной коммуникации. Наряду с коммуникативными методиками и освоениями различных типов документаций рассмотрены техника общения, этические нормы и нормы поведения.

Поступила 12.02.2016 г.

HISTORICAL-PHILOSOPHICAL-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF REFLECTION

Abilova Z.T.,

master of p. s., senior lecturer, Kazakh Ablai khan UIRandWL,
Almaty, Kazakhstan

Keywords: reflection, pedagogical reflection, reflectional skills, reflectional activity, reflectional management.

Abstract. Reflection is an integral rate of effective formation of professional identity of teacher. In the process of activity, it is used as pre-condition to self-education. In the professional preparation of future teachers one of the effective ways is the preparation of the theory of reflection and terms, mechanisms of formation of the indicated qualities.

УДК 159.9.01

РЕФЛЕКСИЯНЫҢ ТАРИХИ-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТЫ

Әбілова З.Т.,

п.ғ. магистрі, аға оқытушы,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: рефлексия, педагогикалық рефлексия, рефлексивтік білік, рефлексивті белсенділік, рефлексивті басқару.

Аңдатпа. Мақалада ғалымдардың еңбектеріне талдау беру арқылы рефлексия, ұғымдарына талдау беріледі, берілген түсінік нақтыланады, оқытушының іс-әрекетіндегі алатын орны ашып көрсетіледі. Рефлексия мұғалімнің кәсіби тұлғасының тиімді қалыптасуының интегралдық көрсеткіші, оның іс-әрекетте өзін-өзі ұйымдастырудың алғышарты ретінде негізге алынатындығынан, болашақ педагогтарды кәсіби даярлауда тиімді нәтиже беретін жолдардың бірі - педагогикалық рефлексиялану теориясын әзірлеу және берілген сапаны қалыптастырудың шарттарын, механизмдерін ерекшелік болып табылатындығы жайлы мазмұндалады.

Рефлексия ой-сана ретінде немесе адамның өз іс-әрекетіне, өмір тәжірибесіне мән берудегі сезімдік үдеріс ретінде халық педагогикасында әріден бар. Баланың қандай да бір құбылысты, сапаны, қасиетті немесе өз қылығын еске түсіруі мен есте сақтауы, ой елегінен өткізе алуына ықпал ететін халықтық педагогика құралдары, әдістері мен тәсілдері рефлексивтік тетікке негізделеді. Рефлексия балаға өз жетістіктерін тұжырымдай алуға, білімін немесе қылығын түзете алуына көмектеседі. А.В. Хуторскийдің сөзімен айтқанда “егер сезім мүшелері адам үшін сыртқы тәжірибе көзі болса, рефлексия – ішкі тәжірибе көзі, өзін-өзі тану амалы және ойлау үшін қажетті құрал” [1].

Халық педагогикасында баланың рефлексивтік іс-әрекеті – бұл шынайы, табиғатқа сәйкес құбылыс. Халық педагогикасының мындаған жылдық тәжірибесі рефлексияның ойлау, сезімдік, іс-әрекеттік тараптарының бүкіл сипаттарын өзіне сіңірді. Рефлексия ол бастан тәрбиемен бірлікте: өмір осы бірліктің ішінде және онымен бірге туындады. Сондықтан да педагогикалық рефлексия – бұл халық педагогикасынан өрбіген құбылыс, сондықтан да халық педагогикасының өзі – адамды қалыптастырудың шынайы, рефлексивті және гуманистік жүйесі болып табылады. Халық педагогикасы жеткіншек ұрпақты дамыту, тәрбиелеу мен оқыту үдерісінің негізгі ережелері мен қағидаларын, заңдары мен заңдылықтарын ашып көрсетеді, түсіндіреді, суреттейді, іске асырады, яғни рефлексияландырады. Халық педагогикасындағы кешенді көзқарас тұтастықтың бөлігі ретінде рефлексияда көрініс береді; педагогикалық рефлексия өткеннің, бүгінгінің тәжірибесін жинақтайды және тұтастай алғанда болашақ педагогикалық мәдениетті жобалайды, болжайды. Адамның ішкі рухани әлемі ұдайы өзіндік рефлексияны тірек етеді: еске түсіру, өзіндік талдау, ішкі ізденіс – халық педагогикасының негізгі ұғымдары, адамның рефлексивтік тетігін құрайды.

Г.Н. Волковтың пікірінше, тәрбие ең алдымен сөзбен, тілмен, сөйлеумен байланысты. “Өкініш, жалбарыну, ант беру, бата беру, өсиет – бұл сөз, алайда мұнда адам рухының жоғары көрінісі бейнеленеді. Өкініш – бұл өзіндік сана, руханилық, ұждандылық, адамгершіліктілік деңгейі – бұл күйзеліс, катарсис” [2]. Халық педагогикасының аталған көптүрлі сөздік құралдары, әдістер, тәсілдерінің барлығы – бұлар рефлексия, санаға, сезім мен мінез-құлыққа ықпал ету формалары ғана емес, сондай-ақ олардың нәтижесі. Г.Н.Волковтың пікірінше үгіттеу, көндіру, түсіндіру, сендіру, ақыл беру, ишара, уәде, кінәлау, сөгу, кеңесу, тәубе ету және т.б. тұлғаға ықпал етудің сөздік әдістеріне жатады. Олар рефлексивтік педагогика тұрғысынан зерттелген жоқ, ықпал етудің бұл халықтық формаларының әрқайсысының рефлексивтік тетіктері зерттелмей келеді. Олардың терең рефлексивтік қабаты зерттеуді және адамның, тұтастай алғанда этностың рухани әлемін қалыптастыру ісінде қайта жаңғыртуды талап етеді. Өйткені, “этнопеддагогика – бұл этнос педагогикасы емес, ол этностар педагогикасы. Адамзат космостық этнос, кез келген халық – тарихи тұлға болып табылады. Кез келген халықтың дәстүрлі тәрбие жүйесі халықтар педагогикалық мәдениетінің жалпылығы мәселесімен байланысты. Бұл жалпылық жөнінде ұдайы есте ұстау қажет. Қандай бір сипатты өзгешеліктер

жалпылықты жокқа шығармайды, керісінше, оны байыта түседі”.

Халық педагогикасына негізделген рефлексия құбылысының философиялық даналығы мен педагогикалық рефлексия адамдар санасындағы тере түбірлерді есепке алуды болжайды. Мұның өзі рефлексиянығылымиәдебиетте, философиялықойдыңдаму тарихында, этномәдени аспектіде жан-жақты қарастыруға мәжбүрлейді.

Рефлексия проблемасы қарастырылатын ғылыми әдебиетте бұл мәселенің түрлі аспектілері атап көрсетіледі: философиялық-әдіснамалық, тарихи, психологиялық, әлеуметтік-мәдени, педагогикалық және т.б.

“Рефлексия” ұғымының өзі, оның құрылымы, мәні мен анықтамасы философиялық-әдіснамалық және психологиялық аспектілерде біршама ашып көрсетілген. Философиялық энциклопедияда рефлексия ұғымына жалпы анықтама, даму тарихы мен категориялылығы беріледі, рефлексия жеке алғышарттарды ұғыну мен негіздеуге бағытталған философиялық ойлау принципі ретінде атап көрсетіледі.

Философия ғылымы рефлексияны философиямен шұғылданушылықтың кез келген түріне қатысы бар жағдай ретінде мойындайды. Ежелгі грек философтары рефлексияның мағынасы адамның өзін-өзі тануында деп білді. Рефлексия проблемасын қарастырған Сократтың пікірінше, білімнің мәні тек меңгерілген нәрсе ғана болуы мүмкін, адамға өзінің ішкі дүниесіндегі әрекеттер біршама бағынышты болғандықтан, өзін-өзі тану адамның аса маңызды міндеті. Сократтың девизи “Өзіңді таны”. Сократ тарихта алғашқы болып интроспекцияға танып білудің ерекше әдісі ретінде назар аударды. Платон өзін-өзі танып білудің маңызын саналылық секілді ізгі қасиетті тәрбиелеумен байланыстығын атап көрсетіп, саналылықты ол өзін-өзі білу ретінде анықтады. Аристотель бойынша рефлексия тамаша парасаттылық белгісі, теориялық іс-әрекетте ол талқылау пәні ретінде көрінеді. Сократ, Аристотель және Платон көзқарастарының ерекшелігі сол, олардың рефлексияны “демиург” - жоғары кемелденген парасаттыққа қабілеттілік деп есептеуі болды.

Декарттан бастап (1596-1650) рефлексия философия үшін негізгі методологиялық принцип болып қалыптасады. Мұның себебі рефлексия құрылымында екі негізгі бастау көрініс табады: біріншіден, рефлексияның пәні ретінде сананы қарастыруға өтуді білдіреді (іс-әрекет теориялары); екіншіден, өз-өзіне қатынасы, өзіндік рефлексияны қамтитын өзіндік санаға өту. Біздің ойымызша, екінші түсініктеме рефлексияның қазіргі түсініктемесін берудің алғы шарты болып табылады.

Рефлексия таным, логика, кооперация және коммуникациямен қатар әдіснаманың өзінің пайда болуының алғышарттарының бірі болып табылады.

Егер таным ұғымды және оның табиғатын, ойлаудың логика-нормаларын анықтаса, рефлексия іс-әрекеттің дамуы мен ондағы өзіндік айқындалудың негізі. Рефлексия әдіснамалық ойлау, танып білудің ғылыми және философиялық формаларының (іс-әрекет теориясындағы танып білу жайындағы танып білу) негізіне жатады.

Рефлексияның ерекшелігі адамға сыртқы болмысты пайымдаусыз-ақ, іштей өзіне үнілуі арқылы білімге ие болу тән екендігі. Рефлексия өзге танымдық үрдістер секілді ішкі және сыртқы құрылыммен сипатталады. Рефлексия – бұл қандай да бір “мен” әрекетін жүзеге асыру үдерісін жете ұғыну. Өз дамуының категориялыққа дейінгі кезеңінде рефлексия индивидуальды адамдық іс-әрекетті талдаудың табиғи дәстүрлеріне жақын тұрды. Сыртқы жөніндегі білімнің ішкі мүмкіндіктердің көмегімен жасалатынын ұғыну сана-сезімдік ойлауды жабдықтаудағы рефлексивтік қабілеттің мәнін түсінуге алып келді.

Қоғамның дамуы мен адам өмірінің әлеуметтік сипаты ойшылдардан рефлексияның өзін өзге көзқарастар тұрғысынан игеру мен суреттеуді талап етті. Рефлексияны индивидуальды-табиғи талдаудан енді ғалымдар іс-әрекет пен ойлау жөніндегі ұғымдардың пайда болуын ашып көрсететін іс-әрекеттік көзқарасқа қарай ойысты. Рефлексияны табиғи-индивидуальды сипаттан алып шығып, оны енді ғалымдар әлеуметтік кооперация буыны ретінде” қарастыра бастады. Жеке адам енді индивидуальды іс-әрекеті өлшемдері бойынша емес, сонымен қатар өз жұмысының ерекшелігін рефлексиялаушы ретінде сақтай отыра, өзге кооперант ретінде кооперативті позицияда қарастырылды.

Классикалық философияда эмпирикалық, логикалық, трансцентаьдық және абсалюттік рефлексия болып ажыратылады.

Эмпирикалық рефлексия XVII ғасырдағы ағылшын педагогы және философы Дж.Локктың (1632-1704) есімімен байланыстырылады. Ағылшын философы Дж.Локк “рефлексия” феноменін философиядағы ерекше психикалық ақиқат ретінде ажыратып көрсетті және оны зерттеудің жеке нысанасына айналдырды. Дж.Локк білімнің тәжірибеден пайда болатыны жөнінде пікір білдіреді және мұнымен байланысты тәжірибенің сезімдік тәжірибе және рефлексия (ішкі тәжірибе) түрлерін ажыратып көрсетеді. Әрі қарай ол бұл феноменге қызғылықты анықтама береді: “рефлексия – бұл ақылдың өз іс-әрекеті

мен оның көріну амалдарын бақылау нәтижесінде осы іс-әрекет идеялары пайда болады”. Ақылдың бақыланатын және бақыланатынға ажырату қабілетін ақылдың рефлексиялық қабілеті деуге болады. Дж.Локктың сіңірген еңбегі сол, ол психикалық құбылыстар түйсік пен рефлексияны бөліп қарастырды және рефлексияның сезім мүшелеріне негізделген сыртқы тәжірибеден айырмашылығы білім мен ішкі тәжірибенің ерекше бастау көзі екендігін атап көрсетті, кейін бұл түсіндірме интроспективтік психологияның басты бұлжымас қағидасына айналды. Сезім, елес, түйсік – рефлексивті емес: олар рефлексияны қажетсінеді, олар рефлексиялана алады, тек сонда ғана дәйектілікке ие болады. Дж.Локктың рефлексия жөніндегі ойын толықтай келтірген жөн: “сырттан түрлі идеяларды ала отыра, жан өз ішкі әлеміне, өзіне терең үңіліп, осы алынған идеяларға қатысты өз әрекеттерін бақылау арқылы олардан өзге идеяларды тудырады, ал олар сыртқы заттардан қабылданған идеялар секілді пайымдау нысаналары болуға қабілетті”. Өзіндік жеке әрекеттерді бақылау бойынша бұл іс-әрекет рефлексия болып табылады, бақылау нысаналарына айналатын бұл идеяларды Дж.Локк “қабылдау немесе ойлау, тілек немесе ниет” ретінде анықтайды [3].

Рационалистік және логикалық рефлексия Готфрид Лейбниц (1646-1716) есімімен байланысты. Дж.Локктан айырмашылығы Г.Лейбниц ақыл жететін әлем мен сезімдік әлем болып ажыратылу жағдайында рефлексияны интеллектуалдық үдеріс ретінде сипаттайды. Г.Лейбниц жалпы білім мен жалпы ақиқат ерекше рөлге ие деп санайды және бұл жоғары формадағы білімнің көзі рефлексия деп біледі. Г.Лейбниц білімге қабылдауға қатыссыздың енгізілетінен атап көрсетеді. Бұл қабілеттілікті байқауға рефлексия көмектеседі. “Алайда қажетті және мәңгі ақиқатты танып білу бізді жануарлардан ажыратып көрсетеді және парасат пен ғылымды игеруге мүмкіндік береді. Осы парасатты ішкі дүние немесе рух деп аталады. Қажетті ақиқатты танып білу арқылы біз “Мен” деп аталатын ойға жетелейтін рефлексивтік актілерге дейін көтеріміз және өзіміз туралы ойлай отыра, болмыс, субстанция, қарапайым мен күрделі туралы және заттық елес пен құдайдың өзі туралы ойланамыз, бұл рефлексивтік актілер біздің пайымдаулар үшін басым заттар”.

Философия рефлексия, әдіснамалық сана формасы ретінде қашан да белгіленген сана формасына қатысты сыни қызметтер атқарады. Егер ғылыми білім негіздемесі интеллектуалдық интуиция ақиқаты немесе “парасат ақиқаты” ретінде түсіндірілетін болса,

онда біз танымның рационалистік концепциясына, рационалистік рефлексияға ие боламыз; егер ғылыми білімдер тәжірибеден алынған ақиқат ретінде түсіндірілетін болса, онда біз танымның эмпирикалық концепциясына, эмпирикалық рефлексияға ие боламыз. Бұл классикалық концепциялардың өзара тығыз байланыстылығы екендігі даусыз. “Рационализмдегі сезімдік тәжірибеге сыртқы түрткі рөлі беріледі, ол ақылдағы бекіген білімді тудыруға қабілетті іске қосады.

Рефлексияны түсіндіруде неміс классикалық философиясының негізін қалаушы Иммануил Канттың (1724-1804) алатын орны ерекше. Оның рефлексия жөніндегі ілімі трансцендентальды рефлексия деп аталады. И.Кант жаратылыстану ғылымымен қатар дәстүрлі философиялық проблемалармен айналыса келе, танымның мүмкіндіктері жөніндегі түсініктерді қайта қарау қажет деген ойға келеді және адам танымының “шекараларын” анықтайды, жаратылыстанудың метафизикалық негіздерін зерттейді.

Трансцендентальдық рефлексияда И.Кант адам ақыл парасатының метафизикалық табиғи бейімділікке ие екендігін мойындайды. “Трансцендентальдық логикада біз ақылды оқшауландырамыз және біздің білімдеріміз саласынан ойлаудың тек ақылдан бастау алатын бөлшегін ажыратып көрсетеміз”.

Трансцендентальдық рефлексияда “ішкі мен сыртқының” қарама-қайшылығы абсолютті сипатын жоғалтады, оған қоса, “ішкі” “сыртқы” қарым-қатынастардың жиынтығы ретінде қарастырылады.

И.Кант бойынша трансцендентальды рефлексия – бұл санада көп білімді қамту амалын қарастыру. Мұнымен ол білімді талдаудың оқшаулануын болдырмайды және әлемнің “тұтас”, “бөлшек” және т.б. секілді категориялық өлшемдерге сәйкес синтетикалық картинасын түзуге, синтетикалық білім және таным амалын ұғынуға алып келеді. Ақыл-парасат бүкіл білімнің бірлігіне, синтезіне ұмтылуына байланысты оның принципті негізі трансцендентті болуы тиіс.

Абсолютті рефлексия ұғымы әлемді ақылмен аңдап, танымның диалектикалық әдісі – абсолютті идеализм мен диалектикалық логика жүйесін жасаушы Георга Вильгельма Гегельдің (1770-1831) есімімен байланысты. “Рух феноменологиясы”, “Логика ғылымы” философиялық еңбектерінде рефлексия абсолютті ұнамсыздық ретінде қарастырылады. Ұғым рефлексияның әрекетті субъектісіне айналады. Ұғымның қалыптасуы, өздігімен әрекет етуі рефлексия көріністерін болжайды.

Абсолютті рефлексия заттардың абсолютті бастауы теориясы шеңберінде дамиды. Г.Гегель оны “субъект-объект” деп атайды және ол философия ғылымындағы трансцендентальдық философия (зерттеу пәні, субъект) және табиғатпен айналысатын натурфилософия бағыттарында белгіленеді. Ол ғылымдардың ешқайсысы абсолютті тікелей қарастырмайды, алайда олар өзара байланысы және өзара бір-бірін толықтырып абсолюттің жанама бейнесін құрайды [4].

“Рефлексия” феноменінің әрі қарай зерттелуі мен дамуы ХІХ-ХХ ғасырда Батыс Европада кең етек жайды. Ол философиядағы өз пәнін, өзінің пәндік-сезімдік іс-әрекеті өзгешелігін, білімнің өзіндік санаға шоғырлануын бейнелеуге тиіс болды. Рефлексивті принципті қолданудағы түрлі көзқарастардың арасынан рефлексияның рөлі ерекше байқалатын философиялық бағыттарды бөліп көрсетуге болады. ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басында феноменология, экзистенциализм, герменевтика, философия ғылымы секілді қазіргі философиялық бағыттар пайда болды. Адам санасының ажырамас бөлігі ретіндегі рефлексивті феномендер олардың әрқайсысының шеңберінде талданып, анықталды.

Феноменологияда неміс философы Э.Гуссерель рефлексияны сананы танып танып білудің универсальды құралы ретінде қарастырады, бұл жағдайда әсерленушіліктер ағынын анық аңдап, талдауға болады.

Философ рефлексия ұғымы мен интенциональдық ұғымының яғни сананың қандай да бір объектіге бағыттталып, оны өз мазмұнына айналдыра алу қабілетінің арасындағы ажырамас байланысты көре білді. Э.Гуссерельдің ойынша кез келген рефлексивтік акт интенциональды. Оған қоса феноменологиялық концепция бойынша интенциональдық ұғымы генетикалық тұрғыда рефлексия ұғымынан туындайды. Интенциональдық пен рефлексия ұғымдарын ментальдық акт мәніне деген қарым-қатынас біріктіреді.

Герменевтика саласында француз философы П.Рикер мен неміс философы Г.Гадамер рефлексияның мәнді түсіндіру мен негіздеудегі негізгі қызметін бөліп көрсете келе, рефлексияны мәнін “Мен” бейнесі арасындағы қарым-қатынас ретінде анықтайды. Герменевтика П.Рикер көрсетуінде мәнді игеру бойынша жұмыс кезені, бұл арада рефлексия символда жасырын тұрған мәнді оймен айқындау құралы қызметін атқарады. Экзистенциализм философияда неміс философтары К.Ясперс пен М.Хайдеггер рефлексияда жаңа мазмұн ашты, яғни ол адам ар-ұяты дауысына айнала келе, сананың

бақылаушы қызметін атқарып этикалық қасиетке ие болады. Экзистенциализм жағдайында М.Хайдеггер рефлексия мен өзі үшін, өзінің таңдауы үшін жауапкершіліктің байланысын қарастырады. Экзистенциалистердің пікірінше, адам қандай жағдайда болмасын, өз өмір сүру тәсілдерін таңдау, құндылықтарды талдау, өмір жолын таңдауда өзі жауапкершілікті болуы тиіс. Рефлексия адамның өзінің болмыстық мәнін анықтауға, өзінің адамгершілік ұстанымын бағалауға итермелейді. Бұл жағдайда адамның қоғамдық дамуындағы адамгершілік рефлексияның рөлі жайлы айтуға болады.

Ресей философтары еңбектерінде (Г.П.Шедровицкий, И.С.Ладенко, Н.И.Семенов, С.Ю.Степанов, М.К.Мамардашвили) рефлексияны аксиологиялық, философиялық-антропологиялық аспектілерді, сондай-ақ сана мен іс-әрекет проблематикасы контекстінде қарастырылады. М.К.Мамардашвили пікірінше, рефлексия тұлғаның ішкі тәжірибесімен бетпе-бет келу амалы мен құралы, өзінің даралығы мен ерекшелігіне жете мән беруі және бұл индивидуальды философиялық тың мақсаты болып табылады. М.К.Мамардашвили рефлексия субъектінің өз болмысы мен ойын және әлемге көзқарасын түсіну құралы. Ал ғалым-философ В.А.Лекторский рефлексияны “әлемдік өзіндік болмысты” ұғыну ғана емес, танымның, содан соң өзіндік түсінудің, жеке өзіндік ойлау негізін түсінудің негізгі құралы деп көрсетеді. “Негізінен субъективті тәжірибе заттармен және өзге адамдармен объективті қарым-қатынас желісі тартылған объект ретіндегі қарым-қатынасының нәтижесінде ғана мүмкін екендігіне назар аудартады”.

Қазіргі философияда рефлексияның үш негізгі түрін бөліп көрсетуге болады:

- Элементарлы рефлексия – білімді талдау мен оның шегі мен мәні жөнінде ойластыруды қарастыруға әкеледі.
- Ғылыми рефлексия – ғылыми зерттеу аумағында қалыптасқан әдістер мен құралды негізінде теориялық білімге талдау жасау.
- Философиялық рефлексия - ойлау мен болмысты, тұтас алғанда адами мәдениетті ұғыну мен түсіну.

Рефлексия мәнін дамытуда ХХ ғасырда айтарлықтай алға жылжу байқалады. Оған Москва әдістемелік үйірмесі (МӨҮ) философтары мен ғалымдары зор үлес қосты. 50-ші жылдары рефлексия мәселелерін таным құралы ретінде белсенді зерттеу жұмысы басталды. Нәтижесінде 60-шы жылдар гүлдену кезеңіне, ал 80-ші жылдар рефлексия бойынша пәнаралық зерттеулер аса әйгіленіп,

ғылыми нәтижелермен алмасуды жүзеге асыратын семинарлар, конференциялар әдеттегі құбылысқа айналды.

Отандық философияда “рефлексия ұғымына алғаш рет қазақ философтары мен ақындары А.Құнанбаев пен М.Жұмабаев назар аударды. А.Құнанбаев адамның өзіндік санасын дамытудағы рефлексияның мәнін көре білді. Оның “қара сөздерін” қазіргі қазақтың философтары ХІХ және ХХ ғасырдың жартысындағы қазақ әлеуметтік рефлексиясының әдіснамалық дескрипциясы ретінде қарастырады. “Қара сөзде” Абай ақиқатты танып білу жолдары жөнінде мәселе қоюмен ғана шектелмейді, танымдық кеңістікті белгілей келе, оның мазмұнына “Әлем”, “Мен” бейнесі, “Құдай” ұғымдарын енгізеді. Бұл тұста өз еңбектерінде рефлексияны тұлғаның өз рухани, діни тәжірибесіне жете мән беру құралы ретінде қарастырған ресейдің дін философы Н.А.Бердяевті Абаймен қатар келтіруге болады. Ойшыл өз халқының тағдырын рефлексивті бақылаушы ретінде оның әлеміне қосылады. Қазіргі отандық философияда рефлексивті көзқарас мәдениеттік түрлі формаларында (өнерде, тілде, ғылымда және т.б.) бейнеленетін білім мазмұны жөніндегі рефлексия секілді бағыттарда белсенді жүзеге асуда.

Ойлау үрдісінің өзі жөніндегі рефлексия проблемасы (ойлау жөніндегі ойлау, жеке іс-әрекетті өзіндік бағалау, мегакогнитивтік дағдыны дамыту) қазақстандық философтар Ж.М.Әбділдин және К.А.Әбішевтің ғылыми еңбектерінде көтеріледі.

Қазіргі әлемдік философия ғылымында рефлексия категориясының шеңбері айтарлықтай кеңейді. Рефлексияның дәстүрлі, ретроспективті қызметтері мен ғылыми жинақталған білімді сыни талдаумен қатар құндылықтарды, мақсаттарды, бағдарламаларды және ғылыми іс-әрекет құралдарының өзін даярлау секілді рефлексияның конструктивті, шығармашылық қызметі белсенділікпен қолданылады. Рефлексия философиялық қана емес, сонымен қатар пәнаралық ұсыныстардың (разработок) әдіснамалық құралдары немесе кейбір әлеуметтік және гуманитарлық пәндер (өнертану, әлеуметтану, лингвистика және т.б.) үшін түсіндіру принципі ретінде кеңінен қолданылады [5].

Нәтижесінде рефлексия тек философиялық немесе жалпы ғылым ұғымы ғана емес, ол кейбір арнайы ғылыми, жекелей алғанда психологиялық ұғым болып табылады. Психология ғылымы соңғы онжылдықтарда рефлексия мәселесін белсенді түрде зерттеуде.

Мәселен, психологиялық сөздікте “рефлексия” бір жағынан субъектінің ішкі психикалық актілер мен жағдайларды (ахуалды) танып білу үдерісі ретінде қарастырылады. Екінші жағынан осы сөздікте рефлексия өзара түсіністік тетігі – субъектінің өзімен қарым-қатынас жасаушыға қандай жолдармен және қалай әсер қалдырғанына жете мән беру ретінде түсіндіріледі. Рефлексия психологияда әрекет етуші субъектінің – жеке адам немесе қоғамның өзге индивидтер мен қауымдастықтар өздерін қалай қабылдайтыны мен қалай бағалайтынына жете мән беру формасында көрініс береді.

Психологиялық-педагогикалық сөздікте “рефлексия” субъектінің ішкі психологиялық актілер мен жағдайларды өздігінен танып білу үдерісі “рефлексияланушыны” оның жеке ерекшеліктерін, эмоциялық реакциялары мен когнитивті түсініктерін қалай білетіндігі мен ұғатындығын анықтау ретінде анықталады. Мұның барлығы рефлексияның психологиялық түсіндірмесін тұлғааралық қарым-қатынас ұғымын енгізе отыра философиялық шеңберді кеңейтті. Бұл жайында ғалым-психологтар пікірлері айғақтай түседі. Мәселен, әлеуметтік психологияда рефлексия индивидтің өзін қарым-қатынас жасаушының қалай қабылдайтынына мән беруі ретінде түсіндіріледі.

А.В.Петровский рефлексияға өзгереді түсініктеме береді. Рефлексия оның ойынша, адамның өзгенің көзқарасында бола алу, өзге адамдардың ішкі жағдайын бейнелей алу қабілеті немес кез-келген объектіге, соның ішінде өзіне де қатысты бақылаушы көзқарасында бола алу қабілеті.

Р.С.Немов рефлексияны адам санасының өзіне, өз ойы мен сезімдеріне зейін қоюы ретінде сипаттайды. Е.В.Руденский “Рефлексия – өзге адамның ішкі әлемін түсіну қабілеті” - деген анықтама береді. Психологтар И.Н.Семенов пен С.Ю.Степанов “рефлексия адамның индивидуальды мазмұнын қайта ой елегінен өткізу” деп түсіндіреді.

Жоғарыда келтірілген анықтамалардан А.В.Петровский мен Е.В.Руденский рефлексияны адамның ішкі әлеміне түсіну мүмкіндігімен байланыстырса, С.Немов пен И.Н.Семенов рефлексияны жеке ішкі әлемді түсіну мүмкіндігімен байланыстырады.

А.В. Кривошев рефлексияны жанама өзіндік сананың жеке сананы белсенділікпен қайта ой елегінен өткізу ретінде анықтайды. Оның көмегімен тұлғаның өздігінен жетілуі және оның іс-әрекеті мен қарым-қатынасы қамтамасыз етіледі деп есептейді.

Рефлексия тұлғаны өзін-өзі дамыту тетігі ретінде қарастырылғандықтан мұндай анықтама біздің зерттеуіміздің міндеттері тұрғысынан сөзсіз қызығушылық тудырады.

Бұл көзқарасты креативті психопедагогика зерттеушісі Н.Ф.Вишнякова толықтыра түседі. Оның ойынша, рефлексия тұлғаның өзін өзгелермен теңестіруде реттеуші және түзетуші мақсатты бағдарлануда өзінің жеке ізденушілік-шығармашылық іс-әрекетіне мән беруі болып табылады.

Жоғарыда келтірілген дефиницияларды талдау жұмыс анықтамасын тұжырымдауға мүмкіндік береді. Рефлексия – бұл өзгерген жағдайдағы жаңа іс-әрекетті бастау үшін өз тәжірибесін қайта ой елегінен өткізу мақсатын көздейтін адамның өз жеке іс-әрекетіне қатысты бақылаушы позициясында бола алу қабілеті.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Хуторский А.В. Эвристическое обучение: Теория, методология, практика. – М, 1998. – 171 с.
- [2] Волков Г.Н. Современное функционирование народной педагогики как феномена демократии и гуманизма в сфере воспитания. – Чебоксары, 1993. – 49 с.
- [3] Локк Дж. Избранные философские произведения. - М., 1960. - 129 с.
- [4] Гегель Г.В. Энциклопедия философских наук. – Ростов-на-Дону, 1997. - 297с.
- [5] Узакбаева С.А., Бейсембаева А.А. Значение педагогической рефлексии в процессе вузовской подготовки специалистов //Ұлағат. - 2014. - № 4. - С.87.

REREFENCES

- [1] Khutorskiy A.V. Evristicheskoye obucheniye: Teoriya, metodologiya, praktika. M.:Izd-vo Mezhdunarodnoy pedagogicheskoy akademii, 1998, 171 s. [in Russ].
- [2] Volkov G.N. Sovremennoye funktsionirovaniye narodnoy pedagogiki kak fenomena demokratii i gumanizma v sfere vospitaniya. Cheboksary, 1993, 49 s. [in Russ].
- [3] Lокk Dzh. Izbrannyye filosofskiyе proizvedeniya. M., 1960, 129 s. [in Russ].
- [4] Gegel' G.V. Entsoklopediya filosofskikh nauk. Rostov-na-Donu, 1997, 297 s. [in Russ.].
- [5] Uzakbayeva S.A., Beysembayeva A.A. Znachenіye pedagogicheskoy refleksii v protsesse vuzovskoy podgotovki spetsialistov. *Ulagat*, 2014, № 4, S. 87 [in Russ].

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ РЕФЛЕКСИИ

Абилова З.Т., магистр п. н., ст.преп,
КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан

Ключевые слова: рефлексия, педагогическая рефлексия, рефлексивные умения, рефлексивная активность, рефлексивные управление.

Аннотация. Рефлексия является интегральным показателем эффективного формирования профессиональной личности учителя. В процессе деятельности она используется как предпосылка к самообразованию. В профессиональной подготовки будущих педагогов одним из эффективных путей – подготовка теории рефлексии и условий, механизмов формирования указанных качеств.

Поступила 25.02.2016 г.

SOCIAL - PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMING STUDENTS' AESTHETIC CULTURE

Urkinbayeva D.I., c.p.s., associate prof.,
Kapsanova G.B., master of biol. s., senior lecturer,
Kazakh Ablai khan UIRandWL,
Almaty, Kazakhstan

Keywords: aesthetics, aesthetic culture, national traditions, values, education, development, respect, beauty, sensitivity.

Abstract. The article discloses the basic idea of the conception of MES of Republik of Kazakhstan of national culture and art, and also the basics of needlework for youth that is one of the sides of aesthetic education as the development of aesthetic culture. In this connection, there are the embodiment of national politics in the society, the modern thinking in national traditions, respect and acceptance of national and cultural heritage.

Thus, the words of N.A.Nazarbaev in the book “The Future of Kazakhstan in unity of public idea” are relevant: “Cultural traditions are a source of social development. Kazakhstan makes everything that is possible to develop national art and culture”. Nowadays, the aesthetic education of youth through the ecological, natural and applied art is one of the prior tasks.

УДК 37.013

СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ - ӘЛЕУМЕТТІК ШАРТТАРЫ

Үркінбаева Д.И., п.ғ.к., доцент,
Қапсанова Г.Б., биол. ғ. магистрі, аға оқытушы,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: эстетика, эстетикалық мәдениет, ұлттық дәстүр, қалыптасыру, құндылық, білім беру, даму, қабілеттілік, құрметтеу, сезімтал, сезінуші, әсемдік, сұлулық.

Аңдатпа. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің жастар арасындағы тәлім-тәрбие тұжырымдамасында: “Ұлттық мәдениет пен өнер және қолөнер негізінде жастарға жан-жақты эстетикалық тәрбие берудің бір бөлігі – эстетикалық мәдениетті қалыптастыру, осы орайда, қоғамдағы ұлт саясатын жүзеге асыру және қазіргі жаңаша ойлау мен әлеуметтік-саяси өзгерістерге байланысты жас ұрпаққа ұлттық тәрбие беру, олардың бойына ұлттымыздың мәдени мұрасына деген құрмет сезімін сіңіре отырып, оны эстетикалық мәдениетпен ұштастыру ісі бүгінгі күннің өзекті алғы шарттарының біріне айналып отырғандығына Н.Ә.Назарбаевтың “Қазақстанның болашағы қоғамның идеялық бірлігінде” атты еңбегіндегі: “Мәдени дәстүрлер қашанда әлеуметтік қайта түлеудің қайнар көзі болып келді. Қазақстанда ұлттық өнерді, мәдениетті дамытуға барынша қолдау жасалып отыр” деген сөзі айғақ.

Жоғарғы оқу орындарында пән мұғалімдерін даярлау барысындағы білім беру моделінің жаңа бағыттарының бірі – болашақ мұғалімдердің эстетикалық мәдениетін қалыптастыру болып табылады.

Философиялық сөздікте эстетика сөзі грек тілінен аударғанда “сезімтал”, “сезінуші” деген ұғымдарды береді. Жалпы, эстетика – адамзаттың қоғамды эстетикалық тұрғыда меңгеруінің заңдылықтары, әсемдік немесе сұлулық заңдары бойынша өнердің мәні мен түрлерінің сыры туралы ғылым.

Эстетика бұдан екі жарым мың жыл бұрын құл иеленушілік қоғамда – Мысырда, Вавилонда, Үндістан мен Қытайда пайда болып, кейіннен антикалық Греция мен Ежелгі Римде кеңінен дами бастады. Батыста орта ғасырда “сұмдық сұлулық туралы” мистикалық оқулармен күресте (Августин, Фома Аквинский) Қайта өрлеу дәуірінің жазушылары, суретшілері мен ойшылдарының (Ф.Петрарка, Л.-Б.Альберти, Леонардо да Винчи, А.Дюрер, Дж.Бруно, М.Монтень және т.б.) еңбектерінде гуманистік реалистік тенденциялар дамыды [1].

Ал, Фейербах әсемдікті заттар мен құбылыстардың физикалық құрамынан, эстетикалық сезім мен талғамды – биологиялық заңдылықтардан, яғни, адам “табиғатынан” іздеуге талпынды [2].

Философтардың еңбектерінде эстетиканың алғы шарттары мен міндеттері, ең бастысы, адамзаттың әлемді эстетикалық жолмен меңгеруі бір-бірімен тығыз байланысқан үш түрлі аспектіде қарастырылды:

- 1) объективті шындықтағы эстетика;
- 2) субъектілік эстетика (эстетикалық сана);
- 3) өнер (объективті және субъективті эстетиканың өзіндік бірлігі іспеттес) [3].

Өнер, көркем шығармалар эстетика пәніне енеді. Өнердің мәні мен заңдылықтарын зерттей келе, эстетика барлық арнайы, теориялық және тарихи ғылымдармен, сонымен бірге, өнер туралы ғылымдармен де тығыз байланыста екендігіне көз жеткізуге болады.

Эстетика – жалпы адамзаттық құндылықтардың мәні, олардың туындауы және халықтың оны қабылдауы, сезінуі, бағалауы туралы ғылым.

“Мәдениет” деген терминге келсек, ол қазақ тіліне арабтың “маданият”, яғни “қала, қалалық” деген сөзінен енген. Бұл

орта ғасырлардағы мұсылман мәдениетінің өркендеу кезеңінде қалыптасқан түсінікпен байланысты. Кейінірек, Цицеронның еңбектерінде (б.э.д. 45 ж.) бұл сөздің мағынасы күрделеніп, “Жанды жетілдіру” деген ұғыммен байланысты қарастырылды. Уақыт өткен сайын еуропалық тілдерде мәдениет сөзі “білім беру”, “даму”, “қабілеттілік”, “құрметтеу” сияқты мағыналарға ие бола бастады. Бұл термин дами келе, тәрбиелеу, оқыту деген ұғыммен қатар, кең мағынада білім беру, білімділік, ағартушылық деген мағыналарда да қолданылған. Яғни бізге үйреншікті болып кеткен “мәдениет” ұғымының тәрбие мен біліммен байланыстылығының тамыры сонау көне заманнан бастау алады. Білімсіз және тәрбиесіз адам еш уақытта мәдениетті бола алмайтыны ақиқат, олай болса, білім мен тәрбие барлық халықтар мәдениетінің қайнар бұлағы болып табылады [4].

Мәдениет ұғымы тарихи қалыптасудың ұзақ даму жолынан өтті. Мысалы, Еуропа халықтары мәдениетті өркениетпен қатар қойып, байланыстырады. Тіпті кейбір шетелдік зерттеушілер “Мәдениет пен өркениет бір, олар синонимдер”, “Өркениет – мәдениеттің прогресі, болашақ бой сермеуі, қоғамның парасаттылық деңгейі” деп түсіндіреді.

XIX ғасырда мәдениет мәселелерімен тығыз айналысқан ғалымдардың бірі – Эдуард Бернетт Тейлор (1832–1917) “... мәдениет жөніндегі ғылым – реформалар жөніндегі ғылым” деп тұжырымдай отырып, мәдениетті үздіксіз даму үстіндегі процесс” деп қарастырды. Нақты тұрғыдан қарастырсақ, мәдениет – жеке адам мен бүкіл қоғамды адамның бақыты мен болашағы жолындағы құндылықтарды дамыту арқылы адамзат баласын жан-жақты жетілдіру болып табылады. Демек, Э.Тейлор мәдениетке адамның ақыл-ойы мен еңбегінің жемісінің тізбектері ретінде, дәлірек айтқанда, материалдық және рухани құндылықтар ретінде қарайды [5].

Мәдениет туралы танымды едәуір алға оздырған ғалымдардың бірі – американдық мәдениет танушы Л.Уайт. Ол мәдениетті біртұтас жүйе ретінде қарап, оның ішінен үш саланы таратады.

Бірінші – технологиялық сала. Яғни материалдық игіліктер мен оны жасайтын құралдар арқылы адам мен адам, адам мен табиғат тартысқа түседі.

Екінші – әлеуметтік сала. Мұнда адамдар арасындағы қарым-қатынастардан өзінен-өзі туыстық, экономикалық, саяси, этникалық,

әскери, кәсіби т.б. қасиеттер қалыптасады. Үшінші-идеологиялық сала. Бұған идея, діни сенім, білім нысанының түрлері, мифология, ғылым, халық даналығы т.б. жатады. Бұл сияқты жүйелеу бойынша, мәдениет дегеніміз – материалдық айғақтар мен сезім, әрекеттің жиынтығы болып шығады. Мәдениетті эстетикалық тұрғыдан ұғынып-меңгеруді басты орынға қойған – Ф.В.Шеллинг (1775–1854), ол мәдениеттің басты мазмұны адамдардың көркемдік қызметі деп жазды. Адамның шығармашылық қызметінің басқа да түрлерінен көркемдік шығармашылықтың артықшылығын, тіпті эстетикалық мәдениеттің ғылымнан да, адамгершіліктен де жоғары тұратындығын дәлелдеуге тырысқан.

Бұл айтылғандардан мәдениет – адам әлемі, адамның шығармашылық белсенділігі, тіпті тұтас бір өркениетті халықтың болмыс-бітімі, ғасырлар бойы жинаған мұрасын келесі ұрпақтарға қалдыру тәжірибесі деген қорытынды шығаруға болады. Осы орайда, халықтың сыртқы тұлға-болмысынан, олардың өзара қатынасынан, тілінен, жасаған өнер туындылары мен тұрмыстық бұйымдарынан, тоқыма, тігін бұйымдары үлгілерінен әр халықтың өзіндік ұлттық ерекшеліктерін, дүниетанымын, эстетикалық көріністегі сапаларын, эстетикалық-мәдени даму жолдарын, салт-дәстүрлер үлгілерін, жас ұрпақтың тәрбиелік деңгейін көруге болатыны айғақ. Негізінен, адамның дамуына сырттай әсер ететін қозғаушы факторлар – білім беру, оқыту, тәрбиелеу, яғни педагогиканың негізгі категориялары болса, ал адам өмірінің құндылығы оның руханилығы, өзінің кім екенін саналы түрде меңгеруге ықпал ететін қозғаушы факторлар – жан мен рух екенін көптеген ғалымдар мойындауда. Б.С.Гершунский “...адамгершілік, рухани құндылықтың сапалық деңгейінің төмендеуі, өркениет пен дүниетанымның тұйыққа тірелуі, ХХІ ғасыр қарсаңындағы және үшінші мыңжылдықтағы жүйелі тоқырау, қоғамдық өмірдің үш моделін: білім, дін, ғылымды қамтитындығын көрсетеді. Келешекте білім беру арқылы білім мен сенімнің арасындағы алшақтықты жоюға және білім арқылы материалдық және рухани әлемді тануға болады” деген көзқарас тудырады [6].

Қазіргі заманғы сөздіктерде мәдениетке төмендегідей анықтамалар берілген:

1 Мәдениет – белгілі бір халықтың қол жеткен табыстары мен шығармашылығының жиынтығы.

2 Мәдениет – адамзат қауымының белгілі бір тарихи кеңістіктегі қызметі мен өзіндік ерекшеліктері (палеолит мәдениеті, сақ мәдениеті, скиф дәуірі мәдениеті, қазақ мәдениеті).

3 Мәдениет – адамдық әрекеттің белгілі бір саласының жетілу деңгейі (сөйлеу мәдениеті, құқық мәдениеті т.б.).

4 Мәдениет – адамзаттың тарихи дамуының нәтижесі және адамгершілік қоғамдық қарым-қатынастарының қол жеткен табысы.

Бұдан көріп отырғанымыздай, мәдениет ұғымының аясы кең әрі күрделі. Адамдық әрекеттің белгілі бір саласының жетілу деңгейі. Олай дейтініміз, жоғары оқу орындарының оқу-тәрбие үрдісінде студенттерді жеке тұлға ретінде қалыптастыру, болашақ кәсібіне қажетті сапаларды тәрбиелеу, кәсіптік білім, білік, дағдыларды жоғары деңгейде меңгерту мақсаты алға қойылады. Демек, мәдениет – тұлға мүмкіндіктерінің ең жоғарғы деңгейі ретінде қарастырылады.

Сонымен, мәдениет дегеніміз – адамдардың іс-әрекетінің моральдық, сапалық жиынтығы. Ал оның көрсеткіштері: бойындағы білімі мен біліктілігін, тәжірибесін дұрыс, орынды, ұтымды пайдалана алуы, дүниетанымының қалыптасуының деңгейі. Сонымен бірге мәдениет – адамды тұлға деңгейіне көтеретін негізгі құрал.

Тұлға мәдениетінің негізгі және қажетті құрамды буыны – оның эстетикалық мәдениетінің болуы.

Эстетикалық мәдениет қазіргі кезде де, болашақта да адамзатты сәулетті өмірге жетелейтін рухани күш болып саналады.

Эстетикалық мәдениет – рухани мәдениеттің маңызды бір саласы ретінде табиғат пен адам баласының шығармашылық еңбегімен жасалатын эстетикалық құндылықтардың жиынтығы, оларды жасау және қолдану тәсілдері. Эстетикалық құндылықтар қоғамның өмірімен қарым-қатынасқа түсуіне, қоғамның жетілу талпынысына, қоғамдық қатынастардың барлық жүйесінің толыққанды өркендеуіне қатысады.

“Эстетикалық мәдениетті қалыптастыру” ұғымына анықтама берсек, яғни “жеке адамның немесе тұлғаның эстетикалық мәдениетін қалыптастыру – оның бойына халықтың объективті эстетикалық құндылықтарын сіңіре отырып, білімі мен біліктілігін, қабілеттерін жоғары деңгейге жеткізу үрдісі”.

Эстетикалық мәдениеттің құрамына:

Эстетикалық қажеттілік;

Эстетикалық қызығушылық;

Эстетикалық талғам;

Эстетикалық әрекет;

Кәсіби біліктіліктер кіреді. Сондықтан жеке тұлғаның эстетикалық мәдениетін қалыптастыру үшін осы айтылған құрамдас компоненттердің әрқайсысы студенттің бойында болуын міндетті түрде ескеру және оларды қалыптастыру қажет деп есептейміз.

Демек, эстетикалық мәдениетті қалыптастырудың мақсаты – тұлға бойында эстетикалық құндылықтарды сіңіруді қажетсінуін, оған деген қызығушылығын, эстетикалық талғамын дамыту, білімі мен біліктілігін, қабілеттерін жоғары деңгейге жеткізу болып табылуы тиіс.

Студенттің дара тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуына мүмкіндік туғызу жаңа педагогикалық парадигманың өзегін құрайды. “Білім берудің гуманитарлық сипаты, онда адам жай зерттеу объектісі емес, ең алдымен шығармашылық пен таным субъектісі, құдіретті мәдениет үлгілерін дүниеге әкелген әрі өзінің шығармашылыққа деген ұмтылысын баурап әкететін тұлға ретінде көрінуімен бедерленеді”, – деп Қазақстан Республикасы гуманитарлық білім беру тұжырымдамасында атап көрсетілгендей бүгінгі таңда белгілі бір құндылықтарды, рухани мәдениетті, өнер туындыларын бойына сіңірген тұлға қалыптастыру маңызды мәселеге айналып отыр.

Педагогикалық тұрғыдан алғандағы “мәдениетті адам” ұғымы өз абыройын жоғары ұстау, өзін-өзі сыйлау, өз күшіне өзі сену, жалтақтамау, сондай-ақ басқалардың пікірін сыйлау секілді бір-бірімен байланысты қасиеттері тәрбиеленген адам дегенді білдіреді. Халқымыздың тәрбие туралы ой-тұжырымдарында “мәдениеттілік” – адамгершілік шыңы ретінде түсіндіріледі, өйткені онда адамдарға, барлық тірі организмге деген махаббат, мейірімділік, қайырымдылық, біреудің қайғысын бөлуге, альтруистік көмек көрсетуге дайындығы ретінде көрініс береді. Мұндай қасиеттерді тәрбиелеудің педагогикалық аспектісі білім беру мазмұнын, оның әдістерін, бүкіл тәрбиелік моделін ізгілендіру қажеттілігінде жатыр. Сонымен қатар, адамның, жеке тұлғаның мәдениеттілігі, руханилылығы деп өмір сырын ұғынуға, әдемілікке,

бақытқа, сұлулыққа, идеалға, жаңа нәрсеге, шығармашылыққа, тілдесімге ұмтылуы, ізденуі қарастырылады. Алайда мұндай болу үшін білім беру, тәрбиелеу ісі жалпыадамзаттық құндылыққа, әлемдік, ұлттық, рухани мәдениетке бағытталуы, соған сай мазмұнды болуы керек.

Мәдениет өскелең ұрпақтың алдында белгілі бір қызметтің бойына қатаң түрде шоғырланған өндіріс құралы мен белгілер моделі түрінде көрінеді. Мәдениеттілікті тәрбиелеуде оны белгілі бір мәдени кеңістікте даярлау мақсат тұтылады. Білім берудің мәдениеттанымдық мазмұнын біз өркениет пен мәдениетті жалғастыру негізінде олардың бір-біріне ықпалын, адамзат дамуына қосар үлес салмағын зерттей отырып, білім беру моделінің әмбебеп және ұлттық мәдени құндылықтарды жеткізу функцияларын күшейтуі деп түсінеміз. Нәтижесінде тұлғаға халықтардың ұлттық, этникалық өмір сүру салты мен тыныс-тіршілігінің алуан түрлілігіне қарамастан бүкіл адамзаттық бірлікті, тұтастықты түйсінуге жәрдемдесетін дүниетанымдық, мәдениеттанымдық, ақпараттық бейне жасауға, мәдениаралық қатысым жағдайында этникалық, ұлттық кедергіні жоюға жағдай туады. Мәдениаралық қарым-қатынас жалпыадамзаттық қатынас құралы ретінде анықталады, ол ақпарат алмасу, басқа халықтардың мәдени құндылықтарын танып-білу және т.б. қамтиды, яғни өзара мәдениет алмасу жүреді [7].

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің жастар арасындағы тәлім-тәрбие тұжырымдамасында: “Ұлттық мәдениет пен өнер және қолөнер негізінде жастарға жан-жақты эстетикалық тәрбие берудің бір бөлігі – эстетикалық мәдениетті қалыптастыру; сұлулыққа, тазалыққа үйрету; мәдениеттілікке баулу; адамзат қоғамына бұрын-соңды жасалған мәдени мұраны жүйелі меңгертуге, жалпы әлемдік рухани игіліктерді бағалай білуге тәрбиелеу” қажеттігіне баса көңіл бөлу мәселесіне мән берілген [2, 2 б.]. Осыған орай, қоғамдағы ұлт саясатын жүзеге асыру және қазіргі жаңаша ойлау мен әлеуметтік-саяси өзгерістерге байланысты жас ұрпаққа ұлттық тәрбие беру, олардың бойларына ұлтымыздың мәдени мұрасына деген құрмет сезімін сіңіре отырып, оны эстетикалық мәдениетпен ұштастыру ісі бүгінгі күннің өзекті алғы шарттарының біріне айналып отыр. Бұл тұрғыда елбасының өзі халықтың тәжірибесін зерттеу уақыт күттірмейтін мәселе деп пайымдаған. Яғни, қазақ халқының тарихы, тұрмыс-салты,

философиялық танымы, тәрбие дәстүрі оның басқа халықтармен қарым-қатынасы негізінде пайда болған өзгерістермен, ұлттық менталитетті сақтау ерекшелігімен байланысты сипатталатынына мән береді. Қазіргі кезде елімізде ұлттық құндылықтардың қайта өркендеуіне жол ашылды. Оған Н.Ә.Назарбаевтың “Қазақстанның болашағы қоғамның идеялық бірлігінде” атты еңбегіндегі: “Мәдени дәстүрлер қашанда әлеуметтік қайта түлеудің қайнар көзі болып келді. Қазақстанда ұлттық өнерді, мәдениетті дамытуға барынша қолдау жасалып отыр” деген сөзі айғақ бола алады.

Эстетикалық мәдениетті қалыптастыру алғы шарттарының түпқазығы ертеректе жатыр. Қазақ халқының өмірге көзқарасында жастарға эстетикалық тәрбие арқылы олардың эстетикалық мәдениетін қалыптастыруға ерте заманнан-ақ үлкен көңіл бөлінген. Мысалы, жіп иіру, киім тоқу, тігу, киіз басу, кесте тігу, өрмек тоқу т.б. бұйымдарды жасап, оларды аса шеберлікпен, түрлі ою-өрнектерді қолданып, әшекейлеп сәндеуге үйреткен. Халқымыз еңбек пен қолөнерді егіз деп қараған. Қазақ шаруасының қолөнері өзінің күнделікті өмір тіршілігімен, табиғи экологиялық тиімділігі жоғары тұтыну қажетімен тығыз ұштасып жатады.

Қазақ халқы өз жерінде ертеден қалыптасқан көне мәдениеттің тікелей мұрагері және сол дәстүрді дамытушы ретінде көрініс береді. Жергілікті көне мәдениет сырттан келген мәдениет элементтерінің сан толқынын бойына сіңіріп, үнемі жақсару, жаңғыру, яғни даму үстінде болды. “Осындай толассыз дамудың нәтижесінде ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасырдың басында қазақ халқының дәстүрлі қолөнері өз дамуында айтарлықтай жоғары деңгейге көтерілді”, – дейді Х.Арғынбаев.

Білім мен тәрбие беру ісінде студенттердің рухани-эстетикалық мәдениетін қамтамасыз ету, негізінен, өнер түрлері арқылы (әдебиет, музыка, бейнелеу және сәндік қолданбалы өнер т.б.) жүзеге асырылады. Қандай да болсын өнер түрі, экологиялық қоршаған ортаның, болмыстың құбылыстарын бейнелейтін өзіне тән эстетикалық құралдары арқылы студенттердің санасына әсер етіп, оның табиғи сұлулық туралы алғашқы түсінігін, қоршаған өмір шындығына эмоциялық қатынасының қалыптасуын сапалы дәрежеге жеткізетін танымдық мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Өнер арқылы жас ұрпаққа тәлім-тәрбие беру ісі қоғамдық дәуірдің әрбір даму кезеңдеріндегі қоғамдық талаптарды іске асырудың бір саласы ретінде күн тәртібінен түскен жоқ.

Қазіргі кезде экологиялық табиғи мәні зор сәндік-қолданбалы қолөнер арқылы студенттердің эстетикалық мәдениетін қалыптастыру қоғамды дамытудың бірден-бір құралына айналып отыр. Сондықтан да оны іске асыру қоғам үшін маңызды алғы шарттардың бірі болып есептеледі.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Назарбаев Н. Қазақстанның болашағы қоғамның идеялық бірлігінде. – Алматы: Қазақстан – XX ғасыр, 1993. – 32 б.
- [2] Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің жастар арасындағы тәлім-тәрбие тұжырымдамасы //Егемен Қазақстан. – 1994. - 20.08.
- [3] Кішібеков Д., Сыдықов Ұ. Философия. – Алматы, 2005. – 237 б.
- [4] Пуришев Б.И. Зарубежная литература. – М., 1976. – 610 с.
- [5] Гердер И. Избр. произведения /Под ред. В.М.Жирмунского. –М., 1959. –196 с.
- [6] Тейлор Э. Первобытная культура. – М., 1989. – 573 с.
- [7] Әбенбаев С.Ш. Мұғалімдердің эстетикалық мәдениеті – педагогтік мәдениетінің құрамдас бөлігі //Қазақстан мектебі. - 2015. - №12. – С. 35.

REFERENCES

- [1] Nazarbayev N. Kazaqstannyn bolashagy kogamnyn ideyalyk birliginde. Almaty: Kazakstan – XX gasyr, 1993, 32 b. [in Kaz].
- [2] Kazakstan Respublikasy Bilim jane gylm ministriginin jastar arasındagy talim-tarbie tujyrymdamasy. *Egemen Kazakstan*, 1994, 26.08 [in Kaz].
- [3] Kishibekov D., Sydykov U. Filosofiya. Almaty, 2005, 237 s. [in Kaz].
- [4] Purishev B.I. Zarubejnaya literatura. M., 1976, 610 s. [in Russ].
- [5] Gerder I. Izbr.proizvedenyia. Pod red. V.M.Jirmunskogo. M., 1959, 196 s. [in Russ].
- [6] Teylor E. Pervobytnaya kultura. M., 1989, 573 s. [in Russ].
- [7] Abenbayev S.Sh. Mugalimderdin estetikalık madeniyeti – pedagogtik madeniyetinin kuramdas boligi. *Kazakstan mektebi*, 2015, №12, S. 35 [in Kaz].

СОЦИАЛЬНО – ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ

Уркинбаева Д.И., к.п.н., доцент
Капсанова Г.Б., магистр биол. н., ст.преп,
КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан

Ключевые слова: эстетика, эстетическая культура, национальные традиции, ценности, образование, развитие, уважение, красота, чувствительность.

Аннотация. В статье раскрывается основная идея Концепции МОН РК Национальной культуры и искусства, а также основы рукоделия для молодежи являющейся одной из граней эстетического воспитания – как развития

эстетической культуры. В связи с этим воплощение в обществе национальной политики, современное мышление, а также с социально – политическими изменениями воспитания молодежи в народных традициях, уважение и принятие национально – культурного наследия.

В этой связи актуальны слова Н.А.Назарбаева из книги “Будущее Казахстана в единстве общественной идеи”: “Культурные традиции являются источником социального развития. В Казахстане для развития национального искусства и культуры делается все возможное”. Сегодня через экологическое, природное и прикладное искусство эстетическое воспитание молодежи является одной из приоритетных задач.

Поступила 02.02.2016 г.

2 Бөлім
ОҚЫТУДАҒЫ ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Раздел 2
СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
ОБУЧЕНИЯ

Part 2
MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES OF TEACHING

THE PHENOMENON OF POLYSEMY IN THE KAZAKH LANGUAGE

Bissenbayeva Zh., PhD,
Teulinova M., master of fil s.,
Military Institute of Land Forces,
Almaty, Kazakhstan

Keywords: polysemy, polysemantic words, lexical semantic variants, sememes, epidigmatical relations.

Abstract. This article is likely to be interesting to read for all students or those who are going to study the Kazakh language together with a teaching practices. Today, the Kazakh language is enriched by the normative lexical units accepted by the world community (computer science, market terminology, international relations, jurisprudence, political science, sociology, medicine, psychology, philosophy, and others). In recent years, the most significant results in the field of comparative-contrastive research were achieved by V.G. Hook, M.I. Isayev, E.D. Suleimenova, Z.K. Ahmetzhanova. V.G. Hook invented the methodology of comparative research that identified his objectives, which are: 1) to identify compatibility and incompatibility in the use of language; 2) to study the specific characteristics of two languages; 3) to establish the common rules and facts that are present in different languages, the determination of the specific universal units that can be applied in the special languages.

1. Introduction

There are following problems in the conducting of contrastive linguistics, according to E.D. Suleymenova, they are: “analysis of the language and units of two languages from the perspective of the typology of communicative linguistics, functional - communicative view of language material, psycholinguistic and pedagogical problems of the second language

acquisition. Typological generalizations, communicative and functional analysis and lingvopedagogical approach must be synthesized within contrastive linguistics” [1, 17-18].

Analysis of polysemantic words (their values and meanings) in different languages in order to identify their similarities and differences caused by the need to have information about their similarities and differences in order to prevent translation errors, overcoming semantic interference that occurs due to differences in the semantic structure of polysemantic words.

It is obvious that the language underwent different type of periods in its existence. The various types of phenomena which is happening in the life of a person can influence on the language of a person as the other languages the Kazakh language lives with the ancient history of our nation. It is always mentioned that the great role always is paid to the historical factors. As well as the other science spheres Kazakh language in its development result appeared as the science. A number of sciences mentioned about the importance of the Arabic and Persian languages, especially necessity of the Turkish and some information about that language became the object of investigation from the end of the XIX century.

2. Methods

In different languages polysemantic words are semantic universals. This is the result of the universal laws of ambiguity. However, the expression of these laws different in different languages. Polysemy and multiple meanings word is a presence of the same word several interconnected meanings. The ambiguity of the word is the result of changes and development of the initial value of a word. In this case, the deployment of value is not in a straight line and around the main values and each of the secondary values may become the new center of the semantic use. Multiple meaning of words consists of several interrelated values actualized in the included word in advance (i.e. word as an element of linguistic structure) different values. The role of the context in this case is the selection of the currently required virtual value and actualization [2].

L.A.Novikov considers polysemantic word as lexical unity of options is equal to the number of individual values [4]. Understanding of the linguistic sign-word as a combination of lexical-semantic variants involves an approach to its semantics in the term “semantic structure of the word” [3]. Under the semantic structure of the word we understand - says I. Arnold - a structural number of possible values for lexical words, options and colors and their emotional and stylistic coloring, manifested in different forms and contexts of use, i.e., are in a relationship of complementary distribution [4].

For the semantic structure polysemantic word is characterized by a semantic networks, which are based on the original one sememe, grouped around this sememe derived from it sememes (LSV). LSV are interconnected with derivative epigrammatical relations.

In the semantic structure of the word essential and derived values have plan of the content and expression. The main direct meaning of the word, characterized by the presence of these two plans, and lexical-semantic variants implement the plan in terms of additional content distribution, i.e., in a context that implements the content of the lexical-semantic variants of the basic values. Context is an additional distribution, surrounded by words that promotes understanding LSV. Plan expressions LSV is meaning related to the fundamental value and forming it. In this case, we have a plan of expression (meaning one), which are expressed in terms of complementary distribution several plans content. According to the principle of asymmetry of the linguistic sign, one character can carry several elements of the plan content, and one element of the plan content may be referred to several marks in terms of expression [6, 85-90]. Taking this principle we recognize at the same time that every sign is worth a certain content, and the content of each necessarily finds expression in a particular sign; In other words, there are parallel rows of ray quanta content and expression, which, though asymmetrically, but ultimately always correlate [5].

However, in recent years, linguists began to find more cases where the content elements of the plan cannot be expressed by means of the expression plan, but their presence is due as a result, finding or prerequisites of the content components, which were verbal expression. In such cases we can talk about the phenomenon of overtones, which arises as a result of guessing the ideas that are expressed in the text verbally. The subtext is a prerequisite to the above, the investigation and the conclusions drawn from it, this understanding of states and actions related to them [8, 6]. The existence of subtext becomes possible because the value expressed by a sound mark itself can be a signal or sign for another value that arises by association with the former.

In the semantic structure of a polysemantic word is combined lexical meaning. They represent the two main stratification word semantics, so if contrastive analysis of an polysemantic word should provide two levels of analysis of the semantics of the word: the level of the structure of lexical meaning is the level of sustainability adopted in this language collective and normative values enshrined dictionaries and their components, and levels of meaning structure of the word, which is fitted into the structure itself lexical

meaning and its elements, is the formation of a higher order, focused not so much on the object itself, the word designated as its conceptual perception within the framework of national identity, or within a given discourse.

Accordingly, we can say - wrote V.N. Manakin - two main types of sense: 1) as a mental (conceptual) entities within a given language culture; 2) as the specific content of that word acquires in a particular context (situation, discourse) [6].

3. Results

Contrastive analysis of the meanings of words and their meanings in different languages shows that in many cases may be the same direct meaning of the words. However, in the case of the law of semantic openness words the meaning of words in different languages are not the same, as in any language semantic structure of the word can be presented on a gross basis when each of these things in the semantic structure of the word may be regarded as a separate independent word, the structure of which includes some other, the latter as necessary, can also be resolved into components. In the “unpacked” form of the word can hold much more semantic features than it can reflect the most complete dictionaries. It is on this particular word based its semantic openness, variability and variability [7].

It is known that a variety of objects and phenomena give rise to certain ideas and concepts about them. The need for operating these concepts makes it necessary to refer to their language as an important means of human communication. One way to enrich the vocabulary of the fund appears polysemy, as a result of which the individual words that reflect our understanding of any manifestations of objective reality, become meaningful naming new objects, phenomena and concepts on the metaphorical, metonymic or functional basis. However, in many cases, the polysemy of words and the presence of synonyms, different semantic and stylistic nuances, come into conflict with the requirements of the strict definition of the concept, especially in the various fields of science, in law, in the areas of economic, industrial and technological activities. As is well known, these requirements are met by a special category of words - terms that are aimed at specific concepts in different areas of knowledge. Adoption in our state of the Law “On Languages in the Republic of Kazakhstan” was one of the incentives for development activities and improvement of the Kazakh terminological vocabulary, especially in the field of law and economics. It may be noted that the traditional sources of replenishment of the special words and compound names appear in the Kazakh language primordial vocabulary, words of Arabic origin and international terms. For example,

an obsolete word *beren* ‘high quality steel’, is found in the Kazakh folklore in phrases *aq beren* ‘armor of metal plates fastened with rings’, *kök beren* ‘gun barrel which is made of solid steel’ (*beren miltıq*), now passed in the category of used vocabulary, received a new terminological meaning ‘body armor’. Cognate Arabic words *kamil* ‘full, finished, perfect’, *kämal* ‘perfection, completeness, fullness’ and its derivatives *kämaliyyät* (with the same value) borrowed the Kazakh language, respectively, in the form of *kämil*, *kemel* and *kämelet*. Last token acquired over time the special value ‘age, maturity’ and entrenched in collocations *kämelettik attestat* (Abitur - certificate of completion of secondary school); in the form of the dative verbs combined with *jetüw* ‘reach’ and *toluw* ‘filled’, translated as ‘coming of age’.

The Kazakhs have long been a number of words and phrases, nuclear seme which is the value of ‘family’, understood in the old days, most often as a unit of management. First of all, we point out the ancient Turkic word *tütün*, letters. ‘Smoke’. It is obvious that under the conditions of nomadic herding collective settlements and individual farms were not permanently tied to specific land plots, courtyards, mansions; so for the unit of account was taken home, home to a group of close relatives. The centerpiece of the dwelling occupied hearth on which to make fire for cooking and heating the internal space of the house, the tent. Saying no smoke without fire explains why the smoke as a phenomenon has become a visual signal habitable housing, and the word *tutun* has a new meaning. It was seen by some agricultural people, translated into their languages and assimilated with the system of calculation subjects and tax collection, probably since the time of the Great Migration, the rule of the Huns in Central Asia (*Ephtalits-Chionites* and *kidarity*), in Eastern and Central Europe. Perhaps, during the existence of the center of a powerful medieval Europe *Avarians* or later - during an appearance on the north of the Balkan Peninsula *Bulgarian Khanate* - tributaries *Slavs* borrowed this term social as lexical tracing paper, ie, literally translated it into their own language, but with fixing him his new figurative meaning.

In the “Tale of Bygone Years” is mentioned on the collection with the rulers of the *Khazar Khaganate* subservient East Slavic tribes *glades*, north and *Vyatchi* tribute “to smoke”, i.e. from each property. Until the XIX century taxpaying unit of taxation in Poland called the smoke through the concept of focus directly denoting house, farmhouses (family). Add that in *Imereti* (historical region of Georgia) since the Middle Ages the population was defined as a word, which had a direct meaning ‘smoke’. Chronicles

report on resettlement in Eastern Georgia in XII century 40,000 “smoke” or tents Polovtsian-Kipchak. Ch. Valikhanov, telling about the attack on Jungars nomadic Kirghiz-Kalmyk, uses the word smoke in the sense of ‘family’. Persian dud (e) man has a value of ‘family, the family; clan, tribe’. Producing basis of this token - root dud ‘smoke’. In the Kazakh word tütin, which has direct meaning ‘smoke’, on the basis of metonymy first used in a figurative sense ‘family’. Idiom tutun tutetush can be translated as literally - ‘light the hearth’ (letters. ‘Generate smoke’), and in a figurative sense ‘to get married, start a family, to live independently. “ Expression otı janbagan (tutanbagan), letters. ‘The one who is not lit (lit) fire’, characterizes a person, who does not own the source, ie, home and family. Phrase tutun salıq called state charges imposed on each individual farm (arbir jeke uy bası’na salınatın salıq). Figurative meaning of the word tutun expressed in the Kazakh rhymed saying Yeki jartı - bir butin, / Yerli-qatın - bir tutin ‘two halves - one, / Husband and wife - one family.

Words with detailed semantics and semantic openness contain large amounts of values. Same words that exist in the “packed” form have a closed structure, and this explains the case of a mismatch of lexical and grammatical definitions of words in dictionaries of different languages. Thus, the words of different languages “bauyr”, “liver”, refer to the same denotations, but the volume of their semantic and deployed in different languages inadequate. The Kazakh word “bauyr” has unfolded structure, for example: bauyr zhazyk am (fat horse), ball-adamnyn bauyr eti (most expensive); bauyrın bass (cuddle, to the front of the body), bauyrna kys (cuddle) bauyr (brother), taudyn bauyrında (on the mountain), bauyr lie (which does not recognize their relatives), jylan bauyr (caterpillar), tas bauyr (cruel) bauyr balkydy (relax), bauyr butin (healthy as an ox), Baures aryk car jer (the grave), bauyrna Tartu (draw on its side), bauyr tartyldy (trained horse), ep tokymyn bauyrna alu (prepare) and others. [8]. In Russian, the word “liver” only has direct significance; “Big iron man and animals, produces bile and participate in the process of digestion, metabolism and circulation” [9]. In English liver also have no figurative meanings. In the Kazakh language “liver” - is polysemantic word, and in Russian and in English they are unpolyssemantic words, although in all three languages they represent the same concept.

4. Discussion

Do not match potency of similarity words in different languages. Thus, in one language token can have broad significance and has a wide range of compatibility, and in other languages, this token indicating the same

denotation, has a narrow range of compatibility, compare the range of word ak, white, white.

In the Kazakh language, there are 46 combinations of words White [13, 126-130]. Agynan zharyldy, ak Adal small auyz koy ak, ak baht ak bauyr packaging ak bezer de Kok bezer, peyil ak, ak konil, zhelek ak, ak shall show , ak zhaulyk, kanbak ak, ak niet, ot ak, ak sabak, ak ter Kok ter Bolden (kara tergite tusti) tutek ak, ak tilek, auzynan ak it kirip, kara it shykty, ak shagaladaı, ak собык (собыктыналі катпаган козу),ak sorpa suzbe, katyk, kurt ezip koskan sorpa) ak tamak, auzy akka tidi, buuruqtu elim ak, ak soyle, auzynan ak may agyzu, zhuldyzday ak, ak ulpa, ak ustinen kara tanydy, ak Szarbia (zhuka Bult), ak shegir (burkittin tusi) aktan kuydi, ak tyn etc.

Compare surroundings white words in Russian: white snow white nights, (light); delirium tremens, white bone, white meat, blank verse, the defeat of white, white card, in broad daylight, white, white, white flag, white terror), and others.

Compare in German: weib, ein weibes Blatt Papier (clean sheet), die weiBe Fahne hissen - raise the white flag; ein wieber Fleck auf der Landkarte – белое пятно (неисследованное место),weiberFlub–медицинские бели, weiber Kohle–белый coal, water energy; weiber Schrecken - White Terror; der weibe Sport - 1) winter sports, skiing; 2) Tennis; der weibe Tod - death on the ice (snow), Weibe Woche - week sales of linen goods, der weiBe Sonntag - religious Sunday after Easter, die weibe Frau - suev. White Lady (ghost).

The English word “white” indicates the color, such as: white mushroom; polar bear; in a figurative sense is used in the values:

1) government (the White House); 2) the manner of poetic presentation (blank verse); 3) designation of the world (in the wide world).

Despite of the fact that most of those languages in the same meaning of words lines (color marking), portable word values do not coincide, since the word “white”, “ak”, “white”, “weiB” acquire specific contexts inappropriate content.

Inadequate in different languages is a mental (conceptual) sense, when in the context of the culture of a people gets the word cultural significance due worldview of the people, its value orientation, for example, the word “ak” in the linguistic consciousness of Kazakhs has sacred significance: kaska ak, ak Jol, tilek ak, ak baht and others. In German sacred significance collocations der weibe Sonntag, die weibe Fran.

The range of semantic differences in matched words can range from very minor, barely conscious of differences to those that qualitatively

change the perception of sense, since the British whispering leaves can sound in Russian as rustling (whisper) leaf (leaves) or literally whispering (whisper) leaves (foliage). Such semantic use, unlike direct nominations excite a complex psycho-semantic associations, cause other values and meanings, because, as he wrote VV Vinogradov “Regardless of this use, the word is present in the minds of all values, hidden and may be preparing for the first occasion to surface”

5. Conclusion

Semantic structure of a polysemantic word in this sense is a special virtual education, which includes not only the obvious (given lexical meaning), but also a hidden, implicit semantic elements, due to all the variety of semantic relationships in words paradigmatic, syntagmatic, associative psychological, cultural aspect.

After quitting “phenomenon of polysemy in Kazakh” we came to the conclusion that in one hand at the present time polysemy in Kazakh has common similarity with other languages in another hand it has own particularity.

Thus, contrastive comparative analysis of polysemantic words in different languages showed the inadequacy of their semantic structure, divergent interpretations of lines figurative meaning of words and their meanings.

In general, the younger generation inherits all the national traditions, customs and culture of the Kazakh people, the main component of which is the value the Kazakh language. Also conveyed Kazakh folklore (fairy tales, zhyry, proverbs, songs, etc.) came to us through many generations in the form of folklore.

We should all strive for the development of their country, their language. We must develop and restore the hearts of the people of Kazakhstan is forgotten and little is left to us by our ancestors. Honoring the spirit and realizing the culture and traditions of the Kazakh people, our country will become even stronger and more independent, as economic growth and prosperity of the republic depends on the spiritual state of cohesion and unity of the peoples of Kazakhstan. And we want to believe that everyone appreciates what he has culture, traditions, that he has the people and the language.

One of the most important aspects occurring in the Kazakh society of economic and social modernization advocates policy language. Leader of the Nation attention to this part of the state policy is obvious and deserves the most careful study and analysis, as it is in our country implemented a

unique project, initiated by the head of state - the trinity of languages. In today's world of multilingual and multicultural than ever urgent problem of conjugacy languages, the search for effective and sustainable programs in the field of language consolidation companies. In this regard, there is no doubt that the importance and relevance of multilingual education, which is an idea of the President of the trinity of languages.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Гак В.Г Сравнительная типология французского и русского языков. - М., 1983.
- [2] Васильев Л. М. Полисемия //Исследования по семантике. - Уфа, 1975.
- [3] Новиков Л. А. Семантика русского языка. – М., 1982.
- [4] Арнольд И. В. Потенциальные и скрытые Семы и их актуализация в английском художественном тексте //Иностранные языки в школе. – 1975. - № 5.
- [5] Карцевский С.О. Асимметричный дуализм языкового знака //История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. Часть II. – М., 1965.
- [6] Знаковой природы языка //Общее языкознание. – М., 1970.
- [7] Попова З. Д. Лексическое значение в аспекте знаковые теории языка // Аспекты лексического значения. – Воронеж, 1982.
- [8] Манакин В. Н. Сравнительная лексикология. – Киев: Знание, 2004.

REREFENCES

- [1] Gak V.G Sravnitel'naya tipologiya frantsuzskogo i russkogo yazykov. M., 1983 [in Russ].
- [2] Vasil'yev L. M. Polisemiya Issledovaniya po semantike. Ufa, 1975 [in Russ].
- [3] Novikov L. A. Semantika russkogo yazyka. M., 1982 [in Russ].
- [4] Arnol'd I. V. Potentsial'nyye i skrytyye Semy i ikh aktualizatsiya v angliyskom khudozhestvennom tekste. *Inostrannyye yazyki v shkole*. 1975, № 5 [in Russ].
- [5] Kartsevskiy S.O. Asimmetrichnyy dualizm yazykovogo znaka. Jn: Istoriya yazykoznananiya XIX - XX vekov v ocherkakh i izvlecheniyakh. Chast' II. M., 1965 [in Russ].
- [6] Znakovoy prirody yazyka Jn: Obshcheye yazykoznananiye. M., 1970 [in Russ].
- [7] Popova Z. D. Leksicheskoye znachenkiye v aspekte znakovyye teorii yazyka Jn: Aspekty leksicheskogo znacheniya. Voronezh, 1982[in Russ].
- [8] Manakin V. N. Sravnitel'naya leksikologiya. Kiyev: Znaniye, 2004 [in Russ].

ЯВЛЕНИЕ ПОЛИСЕМИИ НА КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Бисенбаева Ж.Н., PhD
Тлеулинова М., магистр фил.н.,
Военный институт Сухопутных войск,
Алматы, Казахстан

Ключевые слова: полисемия, полисемантические слова, лексико-семантические варианты, семемы, эпидигматические взаимоотношения.

Аннотация. Ранее предназначена для студентов для тех, кто собирается изучать казахский язык, наряду с преподавательской практикой. На сегодняшний день казахский язык обогатился нормативной лексикой принятой мировым сообществом (компьютерная наука, терминология маркетинга, международные отношения, юриспруденция, политическая наука, социология, медицина, психология, философия и др.). За последние годы, наиболее значительные результаты в сфере контрастно-сравнительного исследования были достигнуты В.Г.Хуком, М.И.Исаевым, И.Д.Сулейменовой, З.К.Ахметжановой. В.Г.Хук изобрел методику сравнительного исследования, которая определила его цели: 1) определить совместности и несовместности в использовании языка; 2) изучение особых характеристик двух языков; 3) основать общие правила и факты присутствующих в разных языках, определение особых универсальных единиц, которые были бы применимы в особых языках.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ПОЛИСЕМИЯ ҚҰБЫЛЫСЫ

Бисенбаева Ж.Н., PhD,
Тлеулинова М., фил ғ. магистрі,
Құрлық әскерлерінің әскери институты,
Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: полисемия, полисемантикалық сөздер, лексико-семантикалық нұсқалар, семемалар, эпидигматикалық байланыстар.

Андатпа. Бұл мақала студенттерге және оқытушы тәжірибесімен бірге қазақ тілін үйренішілерге ұсынылған. Бүгінгі күні қазақ тілі халықаралық қоғамдастықта қалыптасқан нормативтік лексикамен (компьютерлік ғылым, маркетинг терминологиясы, халықаралық қатынас, құқықтану, саяси ғылым, әлеуметтану, медицина, психология, философия және т.б.) байыған. Соңғы жылдары кеңірек мағыналы нәтижемен В.Г.Хуконың, М.И.Исаевтың, И.Д.Сулейменовтың, З.К.Ахметжановтың, В.Г.Хуктың қарсы-салыстырмалы зерттеулерінде салыстырмалы әдісімен жинақталып мынадай мақсатта анықталған: 1) тілді қолдану барысында бірлескен және бірлеспегенін анықтау; 2) екі тілдің негізгі сипаттамаларын оқып үйрену; 3) әр елде қалған фактілермен жалпы ережелерді негіздеу, негізгі тілдерден (1, 9-10) қолданылған жан-жақты бірліктерді анықтау.

Аталған мақала қазақ тіліндегі көп мағыналы сөздермен байланысқан аталған мақаланың мақсаты қазақ тіліндегі көп мағыналы феномендерді зерттеу мен оның дұрыс және бұрыс сапасының әсерін анықтау.

Поступила 25.02.2016 г.

**USING CASE TECHNOLOGY TO FORM THE STUDENTS'
PROFESSIONAL INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE**

Akhmetova G.Sh., s.p.s., associate professor
Morozova M.A., master of p. s., teacher,
Kazakh Ablai khan UIRandWL,
Almaty, Kazakhstan

Keywords: competence approach, intercultural professional and linguacultural competence, interactive technologies, case-technologies.

Abstract. The article considers the topicality of the application of the interactive technologies, particularly case technologies, in the teaching foreign languages which is aimed to solve one of the most main goals – the formation of intercultural-professional communicative competency of future foreign language teachers that will help the Republic of Kazakhstan to take merited place on world scene.

УДК 81-139

**ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЙ
ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
ИНОЯЗЫЧНО-КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ**

Ахметова Г.Ш., к.п.н., доцент
Морозова М.А., магистр п.н., преп.
КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан

Ключевые слова: компетентностный подход, международно-профессиональная иноязычно-коммуникативная компетентность, интерактивные технологии, кейс-технологии.

Аннотация. В статье рассматривается актуальность применения интерактивных технологий, в особенности кейс-технологий, в достижении “международно-профессиональной иноязычно-коммуникативной компетентности” (Кунанбаева С.С.) как обязательного для формирования в условиях компетентностного подхода типа компетенций для студентов, овладение которыми является необходимым для профессиональной готовности и присвоения студенту определенной квалификации, в нашем случае квалификации учителя ИЯ.

Современный этап развития образования характеризуется достаточно сложными процессами, которые в свою очередь являются отражением глобальных изменений в обществе в целом.

Образование признано одним из важнейших приоритетов долгосрочной стратегии “Казахстан-2050”. Общей целью образовательных реформ в Казахстане является адаптация системы образования к новой социально-экономической среде. Президентом Казахстана была также поставлена задача о вхождении республики в число 30-ти наиболее

конкурентоспособных стран мира. Совершенствование системы образования играет важную роль в достижении этой цели.

Сегодня в современном обществе трудно себя реализовать без знания языков. Неслучайно, Н.А.Назарбаев призывает молодежь знать как минимум три языка: казахский, русский и английский. Теперь можно смело сказать, что изучение языков - не мода, а реальная необходимость в современном мире. Молодое поколение понимает, что будущее нашей страны зависит от того, насколько мы готовы к общению и работе с другими народами. Сущность социального заказа современной высшей школе определяется как формирование инициативной, предприимчивой, самостоятельной личности, обладающей профессиональной компетентностью, ответственной за общезначимые ценности, открытой для постоянного самообразования, готовой к новациям и изменениям, способной свободно самоопределяться в культурном пространстве ценностей. Исходя из социального заказа, осуществляется поиск новых форм организации научного знания, создаются новые концепции образования и программы их практической реализации.

Иностранный язык становится инструментом, способным не только передавать знания и умения, но и формировать в профессиональной коммуникации, поведенческие качества, поликультурное мировоззрение, обеспечивать адекватное речевое поведение. Современный рынок труда предъявляет к сегодняшним выпускникам особые требования, что диктует необходимость выработки новых или обновления уже существующих подходов к обучению будущих специалистов. Все более осязаемым становится спрос на специалистов, свободно владеющих несколькими иностранными языками в целях осуществления профессиональной деятельности. В преломлении к вопросам обучения иноязычному профессиональному общению будущих специалистов это означает, что “современный этап эволюции профессионального экономического контекста, учет функции знаний как основы процесса взаимодействия в профессиональной сфере требуют разработки новых подходов к обучению иностранным языкам как языкам специальности

Реализация поставленных задач потребовала перехода на новую образовательную парадигму, основа которой – компетентностный подход. Данный подход имеет ряд преимуществ перед другими научными подходами, а именно позволяет интериоризировать фундаментальные знания, дает учащимся возможность системно

формировать в себе компетентного субъекта с установкой на постоянную самообразовательную деятельность.

Сегодня говоря о подготовке специалистов в различных областях и в частности говоря о профессиональном образовании будущего учителя, ИЯ С.С. Кунанбаева выделяет термин и понятие “международно-профессиональной иноязычно-коммуникативной компетентности” как обязательного для формирования в условиях компетентного подхода типа компетенций для студентов, овладение которыми является необходимым для профессиональной готовности и присвоения студенту определенной квалификации, в нашем случае квалификации учителя ИЯ [1].

Компетентностный подход призван стать средством достижения нового качества образования – “качества, которое отвечает требованиям, предъявляемым к личности в со- временных быстро меняющихся социально-экономических условиях”. Этим обуславливается особый акцент на так называемых ключевых компетенциях как неких инвариантах, сохраняющих свою значимость независимо от про исходящих изменений. С этим связан и переход на двухуровневую модель высшего образования (бакалавриат и магистратура), что должно позволить оперативно ориентироваться при выборе своей специализации с учетом последних тенденций социально-экономического развития общества. С нашей точки зрения эти черты компетентностного подхода являются его несомненным преимуществом как подхода к образованию и адекватным ответом на вызов времени [2].

Иностраный язык становится инструментом, способным не только передавать знания и умения, но и формировать в профессиональной коммуникации, поведенческие качества, поликультурное мировоззрение, обеспечивать адекватное речевое поведение. В связи с этим перед педагогами иностранных языков стоит задача не только обучить студентов практическому владению языком, но и помочь достичь уровня лингвокультурологической компетенции.

Стремление Казахстана войти в мировое образовательное и информационное пространство сопряжена с поиском новых путей формирования современного человека, способного свободно ориентироваться в поликультурном мире, понимая его ценности и смыслы, воплощая их в достойных образцах цивилизованного поведения в процессе взаимодействия с представителями других профессиональных сообществ, как в нашей стране, так и на

международном уровне.

Таким образом, международно-профессиональная иноязычно-коммуникативная компетентность является значимым компонентом в формировании личности будущего учителя, что возможно с учетом применения интерактивных технологий. Организация интерактивного обучения предполагает моделирование жизненных ситуаций, общее решение вопросов на основании анализа обстоятельств и ситуации, проникновение информационных потоков в сознание, вызывающих его активную деятельность.

В условиях развивающего обучения необходимо обеспечить максимальную активность самого учащегося в процессе формирования международно-профессиональной иноязычно-коммуникативной компетенции, так как они формируются лишь в опыте собственной деятельности.

Для формирования международно-профессиональной иноязычно-коммуникативной компетенции в образовании необходимо использовать такие технологии обучения, которые требуют самостоятельности студентов и изменения характера взаимодействия преподавателя и студентов, где студент становится не столько объектом обучения, сколько субъектом этого процесса, а педагог – его организатором. В соответствии с требованиями реализация компетентностного подхода должна предусматривать широкое использование в учебном процессе интерактивных форм проведения занятий (не менее 20 процентов аудиторных занятий) в сочетании с внеаудиторной работой с целью формирования и развития профессиональных навыков обучающихся.

В соответствии с этим многие исследователи связывают инновации в образовании с интерактивными методами обучения, под которыми понимаются "... все виды деятельности, которые требуют творческого подхода к материалу и обеспечивают условия для раскрытия каждого ученика" [3].

Слово "интерактив" пришло к нам из английского от слова "interact", что означает находится во взаимодействии, действовать друг на друга.

Интерактивное обучение предполагает взаимодействие студентов и педагога как неразрывных субъектов учебного процесса, т.е. коллективное со-обучение (обучение в сотрудничестве). Педагог выступает в интерактивных технологиях в нескольких основных ролях. В каждой из них он организует взаимодействие участников с той или иной областью информационной среды. В роли информатора-эксперта

учитель излагает текстовый материал, демонстрирует видеоряд, отвечает на вопросы участников, отслеживает результаты процесса и т.д. В роли организатора-посредника он налаживает взаимодействие учащихся с социальным и физическим окружением (разбивает на подгруппы, побуждает их самостоятельно собирать данные, координирует выполнение заданий, подготовку мини-презентаций и т.д.). В роли консультанта учитель обращается к профессиональному опыту участников, помогает искать решение уже поставленных задач, самостоятельно ставить новые и т.д. При этом интерактивная методика обращена к опыту студента, умению общения друг с другом с учетом взаимного уважения, но под общим руководством со стороны педагога при проведении занятия [4].

Организация интерактивного обучения предполагает моделирование жизненных ситуаций, использование ролевых игр, общее решение вопросов на основании анализа обстоятельств и ситуации, проникновение информационных потоков в сознание, вызывающих его активную деятельность.

Целью интерактивной методики является привитие навыков самостоятельного нахождения ответов и обучения через взаимодействие. В результате можно учиться интенсивнее и более осознанно усваивать материал. Но при этом основной упор должен быть сделан на взаимодействии студентов друг с другом.

Хотелось бы отметить, что интерактивная деятельность на уроках предполагает организацию и развитие диалогового общения, которое ведет к взаимопониманию, взаимодействию, к совместному решению общих, но значимых для каждого участника задач. Данная технология исключает доминирование как одного выступающего, так и одного мнения над другим. В ходе диалогового обучения учащиеся учатся критически мыслить, решать сложные проблемы на основе анализа обстоятельств и соответствующей информации, взвешивать альтернативные мнения, принимать продуманные решения, участвовать в дискуссиях, общаться с другими людьми. Для этого на уроках организуются индивидуальная, парная и групповая работа, применяются исследовательские проекты, ролевые игры, идет работа с документами и различными источниками информации, используются творческие работы.

Интерактивное обучение одновременно решает несколько задач:

– развивает коммуникативные умения и навыки, помогает установлению эмоциональных контактов между учащимися;

– решает информационную задачу, поскольку обеспечивает учащихся необходимой информацией, без которой невозможно реализовывать совместную деятельность;

– развивает общие учебные умения и навыки (анализ, синтез, постановка целей и пр.), то есть обеспечивает решение обучающих задач.

– обеспечивает воспитательную задачу, поскольку приучает работать в команде, прислушиваться к чужому мнению [5].

Таким образом, интерактивное обучение как форма образовательного процесса действительно способно стать тем фактором, который оптимизирует сущность и структуру педагогических взаимодействий.

К интерактивному обучению можно отнести следующие технологии обучения:

- информационный лабиринт (баскет метод);
- дебаты;
- дискуссии;
- традиционный анализ конкретных ситуаций (АКС);
- мозговой штурм (брейнсторминг);
- метод морфологического анализа;
- метод инверсии;
- большой круг (круглый стол);
- работа в малых группах;
- “мозаика”;
- ролевая игра и др.

Среди интерактивных методов обучения хотелось бы выделить кейс-метод как один из наиболее эффективных в практике обучения иностранному языку как средству формирования лингвокультурологической компетенции.

Среди интерактивных технологий обучения хотелось бы выделить кейс-технологию как один из наиболее эффективных в практике формирования международно-профессиональной иноязычно-коммуникативной компетентности будущих учителей иностранного языка. Это метод впервые был использован в обучении в начале XX века в университете Гарвард на факультетах бизнеса и права и успешно показал на практике позитивность его применения на разных дисциплинах, таких как медицина, психология, педагогика и другие, что помогло стимулировать воображение и критическое мышление студентов [6].

Само происхождение термина одни исследователи связывают с английским словом case (портфель, небольшой чемодан), другие – с

латинским casus (сложный, запутанный случай). Приверженцы того или иного происхождения термина правы, так как обучающимся дается реальная жизненная ситуация или их просят изложить 'портфель' дилемм, которые не имеют точного решения, а затем дать анализ проблемы и соответствующие рекомендации. Преподаватель, задавая проблемные вопросы, дает возможность обучающимся проанализировать ситуацию, тем самым подумать о возможных решениях и последствий их действий. Периодически преподаватель напоминает, поясняет и обобщает теоретические аспекты, ссылаясь на соответствующую литературу. Одновременно оказывает помощь собрать нужные факты по данной теме. В данном случае учащиеся должны знать, что риск принятого решения лежит на них [7].

Для работы над кейсом выделяются следующие этапы:

- 1) ознакомление с ситуацией и выделение ключевых моментов;
- 2) анализ полученной информации и вычленение проблематики;
- 3) поиск необходимой информации, отсутствующей в кейсе;
- 4) выработка возможных путей решения проблемы;
- 5) отбор эффективных путей решения, путем выявления плюсов и минусов каждого;
- 6) оформление результатов и их презентация;
- 7) обсуждение и подведение итогов

Кейс-метод по отношению к другим технологиям можно представить как сложную систему, в которую вовлечены другие, менее сложные методы познания. В него входят: моделирование, системный анализ, проблемный метод, мысленный эксперимент, методы описания, классификации, дискуссии, игровые методы и др. В качестве задания обучающемуся (или группе обучающихся) можно предложить сделать доклад, подготовить проект или компьютерную презентацию.

При работе с кейсом у обучающихся формируются следующие компоненты ключевых компетенций: умения решать проблемы, общаться, применять предметные знания на практике, умение вести переговоры, брать на себя ответственность, толерантность, способность к адекватному применению языков знаний и символов, учитывая культурные особенности и социальные системы носителей языка. Более того, метод кейсов способствует развитию умения анализировать ситуации, оценивать альтернативы, выбирать оптимальный вариант и составлять план его осуществления. И если в течение учебного цикла такой подход применяется многократно, то у студентов вырабатывается устойчивый навык решения практических задач.

Исходя из вышесказанного, можно сделать вывод о том, что метод кейсов оказывается эффективным способом формирования международно-профессиональной иноязычно-коммуникативной компетентности учащихся. В настоящее время в Казахстане наблюдается повышение интереса к интерактивным методам обучения, что объясняется новыми требованиями к системе образования, смене образовательной парадигмы и заказом на формирование учащихся современных ключевых компетенций в различных образовательных областях и сферах жизнедеятельности. Сегодня владеть языком, т.е. умение разговаривать на нем, недостаточно, так как лингвистическое образование рассматривает язык как инструмент создания и интерпретации “образа мира”, проникновения в мировую культуру и осознания личностью своей культурной принадлежности, а, следовательно, формирования и социализация личности обучающегося.

Действительно, в настоящее время будущее любого народа зависит от того, насколько он знает культурное наследие прошлого, чтобы приумножить его в настоящем и строить в будущем, которое возможно только во взаимосвязи с другими народами. Поэтому знание языков сегодня – важнейшая задача нашего поколения. В двадцатом веке в условиях инновационного развития общества появляется необходимость модернизации системы образования. Происходит коренное изменение образовательной парадигмы: предлагается вариативное содержание образования, появляются новые педагогические технологии, современные концепции, теории и идеи, что зафиксировано в государственном образовательном стандарте. Крайне важным является вопрос о формировании и развитии профессионально-значимых качеств будущего учителя. Основным результатом деятельности учреждения высшего педагогического образования является выпускник – высококомпетентный специалист, готовый к социальной и профессиональной мобильности, к саморазвитию и самосовершенствованию своих профессиональных компетенций, к самореализации в профессиональной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Кунанбаева С.С. Компетентностное моделирование профессионального иноязычного образования. - Алматы, 2014. – 202 с.
- [2] Гальскова Н. Д. Основные парадигмальные черты современной методической науки //Иностранные языки в школе. - 2011. - №7. - С. 2-12.
- [3] Двучичанская Н.Н. Интерактивные методы обучения как средство формирования ключевых компетенций //Наука и образование. – 2011. - № 4. - С.1-10.
- [4] Панфилова А.П. Инновационные педагогические технологии: Активное обучение : учеб.пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М., 2009. – 192 с.
- [5] Кибирев А.А., Веревкина Т.А. Интерактивные методы обучения: теория и

практика: Учеб.-метод. пособие для студ. высших учебных заведений, слушателей учреждений. – Хабаровск, 2003. – 117 с.

[6] Чигарёва Д.В. Специфика семиотической компетенции и её место в профессиональном образовании студентов-культурологов //Мир науки, культуры, образования. – 2011. - № 3. - С.4.

[7] Багиев Г.Л., Наумов В.Н. Руководство к практическим занятиям по маркетингу с использованием кейс-метода. Режим доступа: URL: <http://www.marketing.spb.ru/read/m21/> - (дата обращения 17.01.2016)

REREFENCES

[1] Kunanbayeva S.S. Kompetentnostnoe modelirovanie professionalnogo inoyazichnogo obrazovaniya. Almaty, 2014. 202 s. [in Russ].

[2] Galskova N.D. Osnovnie paradigmalnie cherty sovremennoy metodicheskoy nauki. *Inostrannye yazyki v shkole*, 2011, № 7, S. 2-12 [in Russ].

[3] Dvulichanskaya N.N., Interaktivnie metodi obucheniya kak sredstvo formirovaniya kluchevih kompetensiy. *Nauka i obrazovaniye*, 2011, №4, S. 1-10 [in Russ].

[4] Panfilova A.P. Inovazionnie pedagogicheskiet echnologii: Aktivnoe obucheniye. *Uchebnoe posobie dla studentov visshih uchebnyh zavedeniy*. M., 2009, s.192 [in Russ].

[5] Kibirev A.A., Verevkina T.A. Interaktivnie metody obucheniya: teoriya i praktica. *Uchebnoye posobie dla studentov visshih uchebnyh zavedeniy*. Habarovsk, 2003, S. 117 [in Russ].

[6] Chigareva D.V. Specifika semioticheskoy kompetencii I eemesto v professionalnom obrazovanii studentov kulturologov. *Mir nauki, kulturi, obrazovaniya*, 2011, № 3, S. 4 [in Russ].

[7] Bagiyev G.L., Naumov V.N. Rukovodstvo k prakticheckim zanyatiyam po marketing s ispolzovaniem keis-metoda. *Ensiklopediya marketinga*. Rezhim dostupa: URL: <http://www.marketing.spb.ru/read/m21> data obracheniya 17.01.2016 [in Russ].

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-КӘСІБИ ТІЛДІК-КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА КЕЙС ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ

Ахметова Г.Ш., п.ғ.к., доцент
Морозова М.А., п. ғ. магистрі,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: құзыреттілік тәсіл, халықаралық кәсіби шет тілі коммуникативтік құзыреттілік, интерактивті технологиялар, кейс-технология.

Аңдатпа. Мақала үшін маңызды болып табылатын мәселе интерактивті әдістемелердің қолданылуы болып табылады. Әсіресе, “Халықаралық кәсіби шетел тілі қатысымдық құзыреттілігіне” (Құнанбаев С.С.) қол жеткізудің бірден бір жолы – кейс әдістемесінің студенттердің қатысымдық құзыреттілігін дамытуда, нақты айтқанда студенттердің кәсіби даярлығымен біліктілігін арттыруда пайдалану өзектілігін талқылайды.

Поступила 20.01.2016 г.

**REFLECTION OF INTERCULTURAL COMMUNICATION COMPETENCE IN
THE COURSE BOOK PROFESSIONALLY-ORIENTED FOREIGN LANGUAGE
FOR STUDENTS FROM THE TRANSLATION DEPARTMENT**

Assanova G.S., PhD,
Kazakh Ablai khan UIRandWL,
Almaty, Kazakhstan

Keywords: intercultural communication, professionally-oriented foreign language, professional competence, context, course book.

Abstract. The article is devoted to the problems of intercultural communication, intercultural communicative competence, some activities to develop intercultural communicative competences, solution of linguistic and intercultural problems as the result of intercultural communication competence formation on students. The article gives analysis of some tasks and activities for the formation of intercultural communicative competences on students at the compiled manual Professionally-Oriented Foreign Language in the Context of Intercultural Communication (a course book for the 3rd-year students of University Translation Departments).

УДК 1751

**“АУДАРМА ІСІ” МАМАНДЫҒЫ БОЙЫНША ҚҰРАСТЫРЫЛҒАН
КӘСІБИ-БАҒЫТТАЛҒАН ШЕТ ТІЛІ ОҚУЛЫҒЫНДА
МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ-КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗІРЕТТІЛІКТІ
ҚАЛЫПТАСТУРУДЫҢ КӨРІНІС ТАБУЫ**

Асанова Г.С., PhD,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: мәдениетаралық қарым-қатынас, мәдениетаралық коммуникативтік құзіреттілік, мәнмәтін, жағдаят, кейс-технология.

Аңдатпа. Берілген мақалада мәдениетаралық қарым-қатынас, мәдениетаралық коммуникативтік құзіреттілік, студенттердің мәдениетаралық коммуникативтік құзіреттілігін қалыптастыру үшін атқарылуы тиіс шаралар, студенттердің мәдениетаралық құзіреттілігін қалыптастырудың нәтижесі ретінде шешілуі тиіс лингвистикалық және кросс-мәдени мәселелер қарастырылады. Сонымен қатар “Аударма ісі” мамандығы бойынша 3 курс студенттеріне арнап құрастырылған мәдениетаралық мәнмәтіндегі кәсіби бағытталған ағылшын тілі оқулығында көрініс тапқан бірқатар мәдениетаралық коммуникативтік мысалдарға талдау жасалады.

Мәдениетаралық қарым-қатынас жер жүзінде адамзат баласының болмысында түрлі мәдениет өкілдері арасындағы негізгі қатысым болған және бола береді де. ХХІ ғасырда мәдениет, мәдени айырмашылықтар, мәдениетаралық қарым-қатынас адам өмірінің негізгі қажеттілігі болып отыр. Ақпарат, қарым-қатынас дамып

тұрған заманда сенің қай жерде тұратының мен қандай халық және мәдениет өкілімен қарым-қатынас жасауың белгісіз, сенің тек қана бір мүмкіндігің ол басқа ұлт өкілдерімен қалай ортақ тіл табысып қатысымға түсуді үйрену міндеттеледі. Мәдениетаралық қарым-қатынас қазіргі таңда адам өмірінің барлық саласында, яғни, көршілес елдермен, бетпе-бет жүздесулерде, бұқаралық ақпарат құралдарында, іскерлік саласында, мектеп пен университетте, жеке қарым-қатынаста, қоғамда, жұмыс орнында, жанұяда, саяхат барысында, саясатта орын алады.

Мәдениетаралық қарым-қатынас тарихына үнілсек бұл термин немесе ұғым жаңа емес, яғни, байланыстың мұндай түрі түрлі мәдениет өкілдері бір-бірімен қоян-қолтық араласа бастағаннан бастау алады. Дегенмен, соңғы 30 жылдан бері адамдар оны жүйелі түрде оқып үйреніп, мәдениет тұрғысынан алуан түрлі өкілдер қатысымға түскенде мәдениетаралық қарым-қатынаста қандай мәселелер туындайтынына зер сала бастады. Адамдар ұтқырлығы мәдениеттер арасындағы, жаппай нарық орындары, көпмәдениетті ұйымдар мен мекемелердің, жұмыс орындарының қажеттігінен көпмәдениетті қоғам мен жалпы қоғамға сай коммуникативтік қабілеттер мен қасиеттерді оқып үйренуді міндеттеп отыр.

Мәдениетаралық коммуникация дегеніміз түрлі мәдениет өкілдерінің қарым-қатынас жасауы, мұнда міндетті түрде қатысушылардың бірі басқа тілде сөйлейтін болып келеді. Ағылшын тілінің рөлі өсіп тұрған таңда мәдениетаралық коммуникацияның вербалды қамтамасыз ету қажеттігі туады, яғни, жеке байланыстар жасау, телефонмен әңгіме жүргізу, хат-хабар алмасу, презентациялар, мәжілістер, келіссөздер өткізу, конференциялар мен семинарларға қатысу. Тіл - әр халықтың айнасы ретінде және мәдениет көрінісі ретінде мәдениетаралық байланыста делдалдық сипатқа ие [1].

Мәдениетаралық қарым-қатынас сәтті болу үшін сол елдің тілін меңгеріп қана қою жеткіліксіз, сондай-ақ басқа қоғам мүшесінің коммуникативті мінезін дұрыс жеткізу, қарым-қатынасқа қатысушылардың оның басқа түрін қабылдауға дайындығын түсіну қажет.

Мәдениетаралық қарым-қатынаста шет тілдерін меңгеру мен мәдениетаралық құзіреттілікті игеру студенттерге, кәсіби мамандарға, жалпы адамзатқа қажет болып отыр. Екінші тілде немесе шет тілде байланыс жасай алу қабілеті МАҚҚ-ты дамытуға қажет. Өзге тілді меңгерген жағдайда жеке тұлға басқа ұлт санасын түсінуге, өз тілі

мен ұлтының құндылығын ескере отырып басқа ұлт мәдениетін, құндылықтарын қабылдау, ұғыну, сол тілдің терминдерін, сөздер мен сөз тіркестерін қолдануға, өзіндік пікір қалыптастыруға, әлемнің бейнесін қалыптастыруға жол ашады. Шет тілін меңгермеу тұлғаның әлем жөніндегі көзқарасының ұлттық дәрежеде ғана, өзіндік сана сезімінде ғана қалыптастырады, оның басқа әлем құндылықтарын бағалауына мүмкіндік бермейді. Мәдениетаралық құзіреттілік басқаларды түсінуге, түрлі мақсаттарға жетуге көмектеседі [2].

Сондықтан болашақ мамандарды кәсіби мағынасы бар мәдениетаралық іскери байланыста коммуникативті бағытталған шет тілін меңгерту қажеттігі туындап отыр. Іскери қарым-қатынас тиімді болуы үшін тек шет тілінің лексикалық, грамматикалық жүйесін меңгеріп қана қоймай іскери қарым-қатынас жасаудың коммуникативтік ойын, стратегиясын меңгеру қажет.

“Кәсіби құзіреттілік”, “мәдени құзіреттілік”, “коммуникативтік құзіреттілік” деген ұғымдар қазіргі таңда мамандар дайындауда жиі қолданылып жүр.

Мәдениетаралық құзіреттілік мәдени моделдермен тығыз байланыста берілуі керек. “Мәдени модулдар”- адам санасында қалыптасады. Шет тілі мен өзге мәдениеттің адам санасында бірігіп келгенінде ғана іске асады. Сондықтан да басқа тілде білім беру оқушының екінші санасын, екінші тілді меңгеретін мәдениетаралық құзіреттілігі дамыған, шет тілінде қарым-қатынасқа түсу үшін қажет дағды мен шеберлікті игерген адамды қалыптастырады. Шет тілін оқыту кезінде оқушылардың санасында оның ойлау белсенділігін, дүниетанымын, коммуникативтік сөйлеуде мінезқұлқы, өзін ұстауының бағыты мен түрін анықтайтын білімнің ерекше модулі қалыптасады. Оқытудың мақсаты тек шет тілін жақсы меңгеретін ғана емес, сонымен қатар халықаралық және мәдениетаралық құзіреттілікті меңгерген тұлға дайындау. Мәдениетаралық қарым-қатынасты оқып үйрене отырып басты мәселе мәдениетаралық құзіреттілікті қалыптастыру.

Қазіргі таңда шеттілдік әдебиеттерде коммуникативтік және мәдениетаралық құзіреттілікті жеке дара бөліп жармай бір құзіреттілік ретінде қарастырып оқу орын алып отыр. Сонымен *мәдениетаралық коммуникативтік құзіреттілік* дегеніміз өз мәдениеті аясында басқа мәдениеттерді тану қабілеті және осы ұстанымды басқа мәдениет өкілдерімен тиімді қарым-қатынасқа жұмсау болып табылады. Басқа сөзбен айтқанда *мәдениетаралық коммуникативтік құзіреттілік* тұлғалардың вербалды және бейвербалды коммуникацияны дұрыс

кодануын, қарым-қатынас барысында мінезқұлық стилін, өз және бөтен ел мәдениетінің нормалары мен принциптерін, қарым-қатынасқа түсушілердің дұрыс іс-әрекеті мен түрлі мәнмәтіндер деңгейін меңгеру.

Студенттердің мәдениетаралық коммуникативтік құзіреттілігін қалыптастыру үшін төмендегідей шаралар атқарылуы тиіс:

1) тілден сабақ беретін мамандарды антропология, әлеуметтану, мәдениеттану, экономика, өнер, мәдениетаралық коммуникация, коммуникация теориясы, академиялық жазылым салалары бойынша арнайы дайындау;

2) мәдениет пен тіл үйрету, оны бағалау бойынша көп зерттеулер жасау;

3) оқу бөлімі басшылары оқу бағдарламаларына, емтихандарға, мемлекеттік стандарттарға мәдени компоненттерді енгізуі тиіс;

4) осы салада ұлттық конференциялар, семинарлар, шеберлік дәрістер, симпозиумдарды көптеп өткізу қажет;

5) мәдени және мәдениетаралық қарым-қатынас құзіреттіліктерін ескеріп оқу құралдарын, оқулықтар жазу;

6) студенттерге мәдениетаралық құзіреттілігіне арнайы білім беру, қабілеттерін қалыптастыруға үйрету мен ондай қабілеттерін бағалау жүйесін енгізу;

7) студенттер мен оқытушылардың шет елге, шетелдік мәдени тәжірибелерімен бөлісу, пікірталастар жүргізу.

Студенттердің мәдениетаралық құзіреттілігін қалыптастырудың нәтижесі ретінде төмендегідей лингвистикалық және кросс-мәдени мәселелер шешілуі тиіс:

1) оқып отырған тілді жете меңгеруі;

2) сөйлеу, жазылым, тыңдалым, оқылым мәнмәтінін жете ұғынуы;

3) қарым-қатынас барысында коммуникацияның вербалды түрін түсініп, зерделеуі;

4) коммуникация барысында оқып отырған тілдің лексикасы мен грамматикасын, оның ережелерін басшылыққа алуы;

5) коммуникацияға түскенде грамматикалық, әлеуметтік-лингвистикалық, дискурстық, стратегиялық, мәдениетаралық құзіреттіліктерден білімі болуы;

7) коммуникация жасап отырған мәдениеттің ережелерін, қағидаларын, нормасы мен стандарттарын жете білуі тиіс.

2014-2015 оқу жылында аударма және филология факультеті, аударма және мәдениетаралық коммуникация кафедрасының оқытушылары университет басшысының тапсырмасына сай “5B020700-Аударма

ісі” мамандығының 3 курс студенттеріне арналған мәдениетаралық коммуникация мәнмітінің кәсіби-бағытталған ағылшын тілі оқу құралын құрастырды. Қазіргі таңда аталмыш оқулық баспадан шығып, студенттер мен оқытушыларға апробация жасауға берілді. Оқулық авторлары: PhD Асанова Г.С., магистр Тасырова Б.Е., магистр Саймқұлова Ш.О., магистр Карменбаева Ж.А., магистр Алдабергенова А.А., Қарастырылып отырған оқулық 4 тараудан тұрады, алғашқы тарауы әлеуметтік саланы қамтиды және төмендегі тақырыптармен таныстырылады: Білім алу; Ғылым; Мәдениет. Екінші тарауы саяси саланы қамтиды және төмендегі тақырыптармен таныстырылады: Қазақстан Республикасының саяси жүйесі; Жаһандану және Қазақстан. Үшінші тарау іскери саланы қамтиды және төмендегі тақырыптармен таныстырылады: шикізат; Мұнай және газ; Металлургия; Жеңіл және тамақ өнеркәсібі; Ауылшаруашылық; Орта және шағын бизнес. Төртінші тарау экономикалық саланы қамтиды және төмендегі тақырыптарды қамтиды: Экономика; Қаржы; Сауда.

Аталған салалар мен тақырыптар, тақырыпшалар мазмұнына, мәнмәтініне талдау жасасақ төмендегі мәдениетаралық-коммуникативтік күзiреттiлiктi қалыптастыруға арналған тыңдалым, оқылым, жазылым және сөйлеу жағдаяттарын, тапсырмаларын байқауға болады. Олардың қатарына мынадай тапсырмаларды жатқызуға болады:

- берілген тақырыптар аясында ағылшын, қазақ және орыс тілдеріндегі идиомалар мен тұрақты сөз тіркестерінің мағынасын табу, сол салаларда кездесетін тұрақты тіркестерді салғастыру, олардың дұрыс баламсын тауып, аудармасын беру, мақал-мәтелдердер, қанатты сөздермен жұмыс жүргізу, мағынасын салғастыру;

Мысалы:

1. Here are some commonly used idioms about education and learning. Have you heard any of them in class before? These are the meanings of the idioms to help you to decide which idiom fits in each sentence. Can you think of any more education idioms?

2. Comment on the following quotations:

1. “A friendship founded on business is a good deal better than a business founded on friendship”

John Rockefeller, American oil magnate (1839-1937)

2. “A business that makes nothing but money is a poor kind of business”
Henry Ford, US industrialist (1863-1947).

3. “Whenever you see a successful business, someone once made a

courageous decision” *Peter F. Drucker, writer and management consultant*
4. In trade there is no friendship, in salutation there is no obligation.

Kazakh proverb

5. Lend your money and lose your friend.” “There is no friendship in the trade. Eat and drink with relatives, do business with strangers.”

Kazakh proverb

– аталған тақырыптар мен тақырыпшалар саласында моделдерді салыстыру, оған сыни көзқарастар беру, ҚР мен тілін оқытып отырған елдер ерекшеліктерімен салғастыру;

– аталған тақырыптар бойынша бейнефильмдер көру, фильмге арналған тапсырмаларды жасау, фильмдер ағылшын тілінде аутентті материалдар болғандықтан ондағы көріністер ағылшын мәдениетін, өмір салтын, санасын суреттейді, ол студенттің ағылшын тілдік санамен танысып, ұлттық менталит көлемінде салғастыру, бағалау;

– аталған тақырыптар және тақырыпшалар саласында студенттердің фондық білімін тексеру, аталған саладағы білімдерін бағалауға мүмкіндік беру;

Мысалы:

1. In groups of four people conduct a SWOT analysis for shifting to 12-year schooling system using the tips below.

Before conducting a SWOT analysis search for some information about the 12-year education program in Kazakhstan and critically discuss it with your partners

Definitions

- Strengths – Factors that are likely to have a positive effect on (or be an enabler to) achieving the objectives of the 12-year schooling system (project).

- Weaknesses – Factors that are likely to have a negative effect on (or be a barrier to) achieving the objectives.

- Opportunities – External Factors that are likely to have a positive effect on achieving or exceeding the objectives, or goals not previously considered.

- Threats – External Factors and conditions that are likely to have a negative effect on achieving the objectives, or making the objective redundant or un-achievable.

2. K-W-L chart

Divide into three groups and before reading the text fill in the “K” column to share as a group what you KNOW about the subject/issue. After fill in the “W” column what you WANT TO KNOW about the

given topic/issue. After having read the article fill in the “L” column to share what you LEARNED about the topic/issue.

- аталған тақырыптар мен тақырыпшалар саласында студенттерді халықаралық деңгей тестері құрылымында сөйлеуге үйрету және сол тісілдерді меңгерту;

Мысалы:

1. Share your points of view on the following topic.

Discussion topic:

Discuss with your partner on the problems and prospects of oil, gas and metallurgy sectors of Kazakhstan. State out facing problems, and then suggest possible solutions on them. Recommend how to improve the given sectors and to contribute to home country’s economy.

2. Give your points of view on the role of oil and gas sector for the improvement economic situation of the Republic of Kazakhstan. You may talk on:

- the role of oil and gas sectors
- the possible problems, ways of solution on the given field
- the level of oil and gas sector in the country
- the production and refining ways of oil and gas
- the ways of transportation of oil and gas
- the process of making contracts/agreements to supply with oil and gas
- the ways of investment of this sector

3. Give your points of view on metallurgy, ferrous and non-ferrous metals. You may talk on:

- the level of metallurgy sector in Kazakhstan
- the ways of refining and production of metals
- the salary structure of employees on the given sphere
- the ways to develop worker’s skills on the given sphere
- the ways or methods to attract the workers and workplaces
- the facilities to share experiences abroad and in home country
- the ways of contribution for the country’s economy

- аталған тақырыптар мен тақырыпшалар негізінде жоба жұмыстарын жасауға, оны орындауға, қорғауға үйрету, соның бірі тек ағылшын мәдениетінде, тілін оқытып отырған елдер салт-дәстүрінде қалыптасқан халықаралық модель “көпшілік алдында сөз шебері болу” үлгісіне студенттерді баулу;

Мысалы:

Project: Toastmaster International. Public speaking

Your assignment is to make up a public speaking according to the roles.

Your speaking should include three parts table topics, prepared speeches and evaluations. Table topics give us a chance to learn how to think on our feet. Prepared speeches teach us to master specific speaking objectives. Evaluations help us to improve our listening skills and to be supportive in our feedback and recommendations. The roles to be distributed: Toastmaster (1 student); Grammarian (1 student); General Evaluator (1 student); Ah Counter (1 student); Table topic Master (1 student); Speakers (several students); Evaluators (depends on the number of speakers).

Stage 1: Distribute the roles beforehand. According to roles the students should fulfill their tasks.

Stage 2: The speakers (ice-breakers) should get prepared to the given topic of discussion on the theme “Oil and gas. Ferrous and non-ferrous metals. Problems and the future of this sector”. Then present their talks.

Stage 3: The evaluators should assess the speakers speeches according to the evaluation sheet.

Stage 4: Table topic discussion. The Table topic Master prepares questions on the chosen theme and ask the participants to answer on feet.

Stage 5: Toastmaster makes a conclusion.

- аталған тақырыптар мен тақырыпшалар бойынша кейс-технология көмегімен, жағдаяттар көмегімен студенттердің сыни көзқарастырын дамыту, сол жағдаятқа тап болған сәтте одан тиімді жол табу әдістерін қалыптастыру;

Мысалы:

Imagine that you have opened a small coffee shop or other organization next to a university. First brainstorm a list of possible risks that you may need to manage. Try to sort your list into categories. Secondly, make a business plan of the organization you would like to open, or run your own business. Make a presentation of your business plan.

Stage 1: Think over the type of business you would like to run.

Stage 2: Brainstorm a list of possible risks that you may need to manage.

Stage 3: Suggest possible solutions to manage facing problems.

Stage 4: Think over the stages of your business plan.

Stage 5: Make a presentation of your business plan.

Мәдениетаралық коммуникативтік құзіреттілік қатысымның кез келген түрінде қажетті қабілет болмақ. Мұндай қабілет басқаларды түсінуге, өз мақсатыңды шешуге көмектеседі. Мәдениетаралық коммуникативтік құзіреттілікті саралай келе біз оның келесі негізгі модельдерін дамытуды қажет деп таптық: *білім* (жағдайды өз мүддесі төңірегінде ғана емес жалпы, глобалды бағалау, шешу); *мәдениетаралық және коммуникативтік құзіреттілікті*

қалыптастыру (тек қана тіл үйретуде емес, барлық оқу бағдарламалары мен пәндерінде); *мәдениетті оқып-үйренуге қызығушылықты ояту* (шет тілдерін оқытуда мәдениетті бірге оқытуды көздеу, оқытушылар мен студенттерді мәдени білім алуға итермелеу); *әлемнің тілдік бейнесі мен тілді функционалды қолдануын дамыту* (әлемді коцепциялау мен жалпыға ортақ позитивті байланысты, көзқарасты қалыптастыру); *сыни ойлау мен бағалау қабілеттерін дамыту* (бөтен ел мәдениетін өз пайдаңа шешу мен дұрыс шешімдер қабылдау).

Мәдениетаралық қарым-қатынас мәселесі түрлі жолдармен қарастырылады. Мәдениетаралық байланысты БАҚ тұрғысынан қарастырушы ғалымдардың пайымдауынша байланыстың мұндай түрі халықаралық ақпарат жеткізу, әлемдік сөз бостандығы, ақпараттың батыстық билеушісі, ақпарат пен мәлімет таратуда заманауи электронды технологияларды қолданумен ұштастырады. Ғалымдардың енді бір тобы мәдениетаралық қарым-қатынасты түрлі ұлттар мен мемлекеттер арасындағы халықаралық қатысым ретінде зерттейді. Ғалымдардың тағы бір тобы мәдениетаралық қарым-қатынасты халықаралық іскерлік, көпмәдениетті ұйымдар мен мекемелер арасындағы келіссөзге бағытталған халықаралық қатысым ретінде қарастырады.

Қазіргі таңда МАҚҚ мәселелерінің күрт дамуы мен зерттеу құралына айналуына мынадай себептерді айтуға болады: 1) Жаңа технологиялардың дамуы, яғни, коммуникация жылдам әрі әркімге қол жетімді болып отыр. 2) Көлік қатынастарының дамуы, яғни, түрлі мәдениет өкілдерінің көзбе-көз қарым-қатынас жасауы артып отыр. 3) Іскери әлем халықаралық деңгейге жетіп, халықаралық экономика тәуелсіздікке бет бұрды. 4) Жаппай әлемдік көші-қон кейбір елдердің демографиялық мәселелерін шешіп, жаңа мәдениетаралық тұрақтылық мен қоғамдастықтардың пайда болуына ықпал етті. 5) Мәдени айырмашылық және көпмәдениеттілік жұмысшы және ішкі өмір шындығына айналып отыр.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Құнанбаева С.С. Қазіргі шеттілдік білім берудің теориясы мен практикасы. - Алматы, 2011. - 205с.
- [2] Белая Е.Н. Теория и практика межкультурной коммуникации. - М., 2011. - 208 с.
- [3] Assanova G.S., Tassyrova B.E., Saimkulova Sh.O., Karmenbaeva Zh.A., Aldabergenova A.A. Professionally-Oriented Foreign Language in the Context of Intercultural Communication. - Almaty, 2015.

REFERENCES

- [1] Kunanbaeva S.S. Kazirgi shettildik bilim berudin terioyasi men practicasi. Almaty, 2011 [in Kaz].
- [2] Belaya E.N. Teriya i practica mezhkulturnoi kommunikatsii. M., 2011, 208 s. [in Kaz].
- [5] Assanova G.S., Tassyrova B.E., Saimkulova Sh.O., Karmenbaeva Zh.A., Aldabergenova A.A. Professionally-Oriented Foreign Language in the Context of Intercultural Communication. Almaty, 2015.

ОТРАЖЕНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНО-КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В УЧЕБНОМ ПОСОБИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК ДЛЯ СТУДЕНТОВ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ “ПЕРЕВОДЧЕСКОЕ ДЕЛО”

Асанова Г.С., PhD,
КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан

Ключевые слова: межкультурно-коммуникативная компетенция, профессионально-ориентированный иностранный язык, контекст, профессиональная компетенция.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы межкультурной коммуникации, кросс-культурной коммуникативной компетенции, виды мероприятий в формировании межкультурной коммуникативной компетенции, а также решения некоторых лингвистических и кросс-культурных проблем как результат формирования у студентов межкультурной коммуникативной компетенции. В статье дается анализ некоторых примеров межкультурно-коммуникативного характера в составлении учебного пособия “Профессионально-ориентированный иностранный язык в контексте межкультурной коммуникации” для студентов 3 курса по специальности “Переводческое дело”.

Поступила 20.02.2016 г.

UNDERSTANDING OF ESSENCE AND STRUCTURE OF CONCEPT IN MODERN LINGUISTICS

Karabayeva J.G., masters student,
Kazakh Ablai khan UIRandWL,
Almaty, Kazakhstan

Keywords: concept, content, structure, unit of cognition, verbalised knowledge, language picture of the world, verbal and nonverbal concept.

Abstract. The article studies the essence of concept, the analysis of the conceptual system, the problem of differentiation of concept and notion, the problem of exposure of correlation of concept and meaning of the linguistic unit.

ПОНИМАНИЕ СУЩНОСТИ И СТРУКТУРЫ КОНЦЕПТА В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Карабаева Ж.Г., магистрант,
КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан

Ключевые слова: концепт, содержание, структура, единица познания, вербализованные знания, языковая картин мира, вербальный и невербальный концепт.

Аннотация. В статье рассматриваются сущности концепта анализ концептуальной системы, проблема разграничения концепта и понятия, проблема выявления соотношения концепта и значения языковой единицы.

В свете последних исследований термин концепт, пришедший в лингвистику, культурологию, а затем и лингвокультурологию из логики и математики, получает всё большее распространение. Перенос акцента с изучения непосредственно языковой системы на анализ концептуальной системы, системы ментальных репрезентаций в психике человека, осуществляемый в лингвокогнитивных и лингвокультурологических работах последних лет (Ю.С. Степанов, А. Вежбицкая, И.А. Стернин, З.Д. Попова, И.А. Стернин; В.И. Карасик), как раз и является современным подходом к исследованию языка, позволяющим создать теоретически обоснованную программу антропологической парадигмы в лингвистике, направленную на раскрытие роли как языковых, так и неязыковых факторов в концептуальном освоении мира [1].

С.Г. Воркачёв считает, что существующие в лингвистике подходы к пониманию концепта условно сводятся к лингвокогнитивному и лингвокультурологическому осмыслению данного явления, если не принимать во внимание взгляды тех лингвистов, которые отождествляют “понятие” и “концепт” [2]. К работам подобного рода, выполненным в

рамках структурно-системной традиционной парадигмы в лингвистике, следует относить работы таких авторов, как М.В. Никитина и Б.А. Серебренникова.

М.В. Никитин указывает на тесную взаимосвязь концепта со значением: “говоря о понятиях и значениях, мы по существу имеем дело с одним и тем же предметом – концептуальным уровнем абстрагирующих, обобщающих единиц сознания. Поскольку значения – те же понятия, они сохраняют за собой всё то, что относится к понятиям: их содержание, структуру, системные связи, характер отражательной природы и т.д.” [1]. Однако значение отличается от концепта связанностью знака. Концепт же включает, наряду с разносубстратными единицами познания, и вербализованные знания, так как, несмотря на возможность разведения понятий концептуальной и языковой картин мира, “нельзя отрицать их существенного пересечения и наложения, а также их постоянного взаимодействия и взаимообогащения”.

В своей книге “Основы лингвистической теории значения” (1988) М.В.Никитин выделяет два уровня сознания – уровень значений и уровень понятий, говоря языком современной терминологии языковой и концептуальной уровни. Структура первого из них своеобразна в каждом языке и связана с особенностями его строя, поскольку уровень значений или языковой уровень формирует семантическую систему языка, выражая те общие универсальные понятия, которые одинаковы у всех людей и независимы от конкретного языка. Наличие универсального понятийного уровня обеспечивает успех перевода языка на язык и возможность людям, говорящим на разных языках с разными системами значений, понять друг друга [3]. Однако автор признаёт за понятиями национальную специфику, обусловленную особенностями жизнедеятельности и условиями жизни каждого отдельного этноса.

Итак, автор безоговорочно взаимозаменяет термины концепт и понятие, которым противопоставляет значение, являющееся языковым обозначением понятия, причем последнее, по мнению М.В. Никитина, не всегда обладает языковым выражением. Исследователь проводит границу между уровнем понятий и уровнем значений, называя и тот, и другой концептуальными, и определяет степень и причины национальной специфики на каждом из уровней.

По своим принципиальным положениям концепция Б.А. Серебренникова имеет много общего с позицией М.В. Никитина. Он также проводит грань между значением и понятием, нередко употребляя для обозначения последнего термин концепт. Вслед за М.В. Никитиным, Б.А. Серебренников считает, что понятие может получать языковое закрепление

в форме слова, словосочетания, то есть в номинативном знаке. Однако принципиально отличимым моментом является то, что понятие по Б.А. Серебрянникову может опредмечиваться и в неязыковой форме, например, в разного рода творениях человека – артефактах.

Как и М.В. Никитин, выделивший языковой и понятийный уровни сознания, Б.А. Серебрянников также разграничивает языковую и концептуальную картины мира. Субстратом концептуальной системы у Б.А. Серебрянникова являются концепты, образы, представления, известные схемы действия и поведения, иными словами, стереотипы, а также некие идеальные сущности, не всегда связанные напрямую с вербальным кодом [4]. В данной формулировке термин “концепт” по сути, заменяет понятие, поскольку автор не делает оговорки на различия между ними. По своему структурному составу концептуальная система гораздо сложнее системы значений, так как включает в себя и невербальные компоненты, точнее, компоненты, не имеющие языкового выражения. Концептуальная система является динамическим образованием в сознании человека, служащим обработке информации о мире и одновременно накапливающим эту информацию [4].

Примечательно, что в процессе рассуждения о составляющих концептуальной системы исследователь разделяет такие понятия, как вербальный и невербальный концепт. Существенная часть концептуальной системы состоит, безусловно, из концептов, принадлежащих к первому типу. Кроме этого, автор говорит о соотношении в психике человека мира действительности и мира своих концептов [4]. Тем самым автор встаёт на принципиально новую ступень в понимании такого явления в человеческой психике как концепт, приближаясь к его современному осмыслению.

Оба исследователя признают факт национальной специфики концептуальной модели мира, которую они считают собственно понятийным отражением языка. Язык окрашивает через систему своих значений и их ассоциаций концептуальную модель мира в национально-культурные цвета [5].

Таким образом, теоретические положения, представленные этими авторами, работающими в рамках традиционной лингвистики, схожи в принципиальном понимании концепта как обобщающего абстрагированного понятия, входящего в базовые концептуальные слои психики и являющегося строительным материалом когнитивной картины мира. Традиционное понимание концепта также не исключает рассмотрение вопроса о его национальной специфике, хотя и не предусматривает наличие в концепте ценностного компонента, являющегося основой лингвокультурного подхода к пониманию концепта, разработанного современными исследователями.

В лингвистических публикациях последних лет концепт не отождествляется с понятием. Современная наука определяет концепт и понятие как сущности разного порядка. И хотя понимание термина концепт в современной лингвистике весьма вариативно, да и сам термин не имеет однозначного определения, не вызывает споров лишь то положение, что концепт принадлежит сознанию и включает, в отличие от понятия, не только описательно классификационные, но и чувственно-волевые и образно-эмпирические характеристики. Если у понятия в общенаучном смысле различают его объём (совокупность вещей, которые охватываются данным понятием) и содержание (совокупность объединённых в нём признаков одного или нескольких предметов), то концепт, по мнению исследователя Е.Н. Коньковой, предполагает только второе – содержание понятия, а также понятийную часть значения, смысл слова. Трудно не согласиться с тем, что концепт, в отличие от понятия, “окружён эмоциональным, экспрессивным, оценочным ореолом” [6].

Однако перед лингвистами стоит не только проблема разграничения концепта и понятия, но и проблема выявления соотношения концепта и значения языковой единицы, шире, концептуальной и лексико-семантической информации, представляющая собой одну из самых сложных проблем современной лингвистики.

По мнению исследователя Н.Н. Болдырева, языковые значения передают лишь часть концепта, что подтверждается существованием многочисленных синонимов, разных дефиниций, определений и текстовых описаний одного и того же концепта. Значение слова, как утверждает Н.Н. Болдырев, является попыткой дать общее представление о содержании выражаемого концепта, очертить известные его границы, выделить его отдельные характеристики с помощью данного слова [7].

Н.Н. Болдырев приходит к выводу, что языковые значения передают лишь некоторую часть наших знаний о мире. Основная же доля этих знаний хранится в нашем сознании в виде различных мыслительных структур – концептов разной степени сложности и абстрактности, в содержание которых могут постоянно включаться новые характеристики.

Концепт и значение являются единицами разных уровней: концепт – единица концептосферы, в терминах А.А. Залевской информационной базы человека, тогда как значение – единица семантического пространства языка. Посредством своих семантических признаков (сем), являющихся компонентами значения, последнее передаёт определённые признаки, образующие концепт (концептуальные признаки), но это всегда лишь часть информационного содержания концепта, получившая языковое выражение.

Для полной экспликации концепта, как правило, требуются многочисленные лексические единицы, а значит – многие значения, поскольку, будучи сформированной единицей мышления, концепт приобретает субъективно-личностный характер, и его содержание вербализуется в значениях слов, используемых для его номинации, в неполном, ограничиваемом этими системными значениями объёме [5].

Как было сказано выше, единого понимания сути концепта в современной лингвистике не выработано, однако направления исследования, ориентированные на тот или иной аспект этого многомерного явления, обозначились довольно-таки чётко.

Мы находим целесообразным, представить основные теоретические положения подходов к изучению концепта, разработанных в современной лингвистике и лингвокультурологии.

К представителям лингвокогнитивного подхода следует отнести И.А. Стернина, З.Д. Попову, В.Н. Телия, Е.С. Кубрякову, А. Соломонику, С.Д. Кацнельсона, Д.С. Лихачёва, С.А. Аскольдова.

По определению “Краткого словаря когнитивных терминов”, концепт – это “термин, служащий объяснению единиц ментальных и психологических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знания и опыт человека; оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга (*lingua mentalis*), всей картины мира, отраженной в человеческой психике” [8]. Исследователи, изучающие концепт в рамках лингвокогнитивного подхода, трактуют его как ментальное образование в сознании индивида, обеспечивающее выход на концептосферу социума, то есть, в конечном счете на культуру. Язык служит доказательством того, что в основе наших знаний о мире лежит такая единица ментальной информации как концепт, поскольку именно язык выявляет и объективирует то, как увиден и понят мир человеческим разумом, как он преломлен и категоризован сознанием.

Н.К. Рябцева определяет концепт как “единицу познания мира, имеющую различную степень информативной насыщенности, оставаясь при этом целостным образованием, способным пополняться, изменяться и отражать человеческий опыт” [9].

Концепт, с точки зрения когнитивной лингвистики, есть “парадигматическая структура, выводимая из синтагматических отношений имени, фиксированных в тексте” (Л.О. Чернейко, В.А. Долинский, 1996: 20-41).

К лингво- когнитивному подходу следует отнести и понимание концепта, представленное А. Соломоником и С.Д. Кацнельсоном, хотя, если быть более точными, по сути своей оно является логико-семантическим.

А. Соломоник считает, что концепт – это абстрактное научное понятие, выработанное на базе конкретного житейского понятия [10]. Такой подход согласуется с позицией С.Д. Кацнельсона, который проводит границу между формальными и содержательными понятиями. Первые соотносимы с житейскими знаниями и фиксируются в обычных толковых словарях, вторые – с научными и объясняются в энциклопедических справочниках. Разница между обыденным и научным понятием заключается в стихийном обобщении своего опыта на уровне обыденного понятия и использовании логических приёмов анализа на уровне научного понятия. Однако между любыми уровневными образованиями, по мнению С.Д. Кацнельсона, можно найти промежуточные явления, некие ментальные сущности, которые можно было бы определить как уже не представления, но еще и не понятия. Концепты и представляют собой эти промежуточные ментальные образования [11].

Позицию Д.С. Лихачёва также можно отнести к категории лингво-когнитивная, однако в данном случае наблюдается некий уклон в сторону психологического подхода, поскольку, раскрывая своё понимание такого явления как концепт, в центр исследовательских интересов Д.С. Лихачёв ставит индивидуально-психические особенности человека. При определении концепта Д.С. Лихачёв придаёт большое значение личностному компоненту в формировании концепта, что “не обедняет, а даже обогащает и расширяет последний. У каждого человека есть свой, индивидуальный культурный опыт, запас знаний и навыков (последнее не менее важно), которыми определяется богатство значений слова и богатство концептов этих значений, а иногда вопреком и их бедность, однозначность” [12].

Исходя из основной функции концепта по Д.С. Лихачёву, заключающейся в замещении всех значений слова, где концепт по сути выступает как вариант отражения значения, как индивидуальный смысл в отличие от коллективного, словарно закреплённого, С.А. Аскольдов определяет концепт как “общее понятие, замещающее нам в процессе мысли неопределённое множество предметов одного и того же рода” [13].

В целом можно сказать, что Д.С. Лихачёв трактует концепт с точки зрения отдельного носителя языка или с позиций “человеческой идиосферы” [12], однако автор признаёт и всеобщность концептов, без которой общение между представителями разных этносов невозможно.

И.А. Стернин трактует концепт как “комплексную мыслительную единицу, которая в процессе мыслительной деятельности поворачивается разными сторонами, актуализируя в процессе мыслительной деятельности свои разные признаки и слои”.

Учитывая положения теории организации значения слова, И.А. Стернин впервые разрабатывает полевую модель концепта, которая явилась попыткой описать столь сложную многослойную структуру концепта. Однако исследователь указывает на то, что структура концепта в отличие от структуры значения слова не жёсткая. Это объясняется подвижностью, динамичностью самого концепта в процессе мышления. Концепт постоянно функционирует, актуализируясь в разных своих составных частях и аспектах, он всё время соединяется с другими концептами или отталкивается от них.

Таким образом, полевая модель концепта, разработанная З.Д. Поповой и И.А. Стерниным, выглядит следующим образом:

- 1) ядро – наглядно-чувственный образ;
- 2) базовые слои – различные по степени абстракции концептуальные признаки и в силу этого находящиеся на разном расстоянии от ядра, обладая различной яркостью по отношению друг к другу;
- 3) интерпретационное поле концепта, отражающее оценки и трактовки содержания ядра и концептуальных признаков в виде установок сознания, утверждений, различного рода стереотипов, принадлежащих национальному, групповому или же индивидуальному сознанию.

Совершенно противоположное направление исследования предполагает лингвокультурный подход, идущий, соответственно, от культуры к индивидуальному сознанию. Представителями этого подхода следует считать В.И. Карасика, Ю.С. Степанова, В.Н. Нерознака, В.Г. Зусмана, В.В. Красных, В.А. Маслову, Н.Ф. Алефиренко.

Лингвокультурный подход позволяет проникнуть в глубинную сущность концептов, сформировавшихся в коллективном языковом сознании нации, вскрыть систему ценностей и оценок, на развитие которой повлиял культурный, языковой и, наконец, общественный опыт той или иной социо-культурной общности. Этот подход ориентирован на изучение культурных концептов, в отличие от лингвокогнитивного подхода, рассматривающего концепт как некое ментальное образование в психике индивида, имеющее определённую структуру, в большинстве случаев находящую языковое выражение, а также обладающее национальной спецификой. Лингвокультурный подход к пониманию концепта, точнее, культурного концепта состоит в том, что концепт признаётся базовой единицей культуры, её концентратом.

Особый подход к пониманию сущности культурного концепта предлагает В.П. Нерознак. Исследователь считает, что о концепте национальной культуры можно говорить только в том случае, если при

переводе на другой язык нельзя подобрать дословного эквивалента соответствующего концепта: “безэквивалентная лексика, или то, что обычно называют “непереводимое в переводе” и есть тот лексикон, на материале которого и следует составлять списки фундаментальных национально-культурных концептов”.

Лингвокультуролог В.А. Маслова разрабатывает понятие ключевые концепты культуры, под которым подразумевает ядерные (базовые) единицы картины мира, обладающие экзистенциальной значимостью, как для отдельной языковой личности, так и для лингво-культурного сообщества в целом.

Поскольку ключевые концепты культуры занимают важное положение в коллективном языковом сознании, являясь его неотъемлемыми составляющими, их исследование становится чрезвычайно актуальной проблемой в последнее время.

В рамках изучения знаков вторичной номинации, Н.Ф. Алефиренко выделяет следующие типы лингвокультурных концептов:

1.представление – концепт, полностью сформированный путём обобщения чувственного восприятия окружающего мира – реального или воображаемого;

2.гештальт – культурный концепт, формируемый целостным образом, совмещающим чувственное и рациональное познание, а также объединяющим динамику и статику познаваемого объекта.

3.фрейм – когнитивная структура, формирующая стереотипы языкового сознания.

4.сценарий или скрипт – разновидность фреймовой структуры, представляющая собой стереотипный эпизод, происходящий во времени и пространстве.

В действительности концепты не являются константной величиной, напротив, они непрерывно изменяются, вступая между собой в системные отношения, так или иначе содействующие их стабилизации. Задача исследователя заключается не только в моделировании концепта, но и в установлении его связей с другими концептами, выявлении его места в концептуальной системе языка.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Конькова Е.Н. Концепт, понятие и значение как важнейшие единицы в исследовании языковых сущностей. – Смоленск, 2001. – С. 3-7.
- [2] Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. – М., 2004. – 236 с.
- [3] Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М., 1988. – 168 с.
- [4] Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М., 1988. – 216 с.

- [5] Стернин И.А., Быкова Г.В. Концепты и лакуны. – М., 1998. – С. 55-67.
[6] Маслова В.А. Лингвокультурология. – М., 2001. – 208 с.
[7] Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика. – Тамбов, 2002. – 123 с.
[8] Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М., 2004. – 560 с.
[9] Рябцева Н.К. “Вопрос”: прототипическое значение концепта //Логический анализ языка. Культурные концепты. – М., 1991. – С. 72-77.
[10] Соломоник А. Семиотика и лингвистика. – М., 1995. – 352 с.
[11] Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград, 2002.
[12] Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка //Известия Российской Академии. – 1993. - №1. - С. 3-9.
[13] Аскольдов С. Концепт и слово. – М., 1997.

REREFENCES

- [1] Kon'kova Ye.N. Kontsept, ponyatiye i znacheniyе kak vazhneyshiyе yedinitiy в issledovanii yazykovykh sushchnostey. Smolensk, 2001, S. 3-7 [in Russ].
[2] Vorkachev S G. Schast'ye kak lingvokul'turnyy kontsept. M., 2004, 236 s. [in Russ].
[3] Nikitin M.V. Osnovy lingvisticheskoy teorii znacheniya. M., 1988, 168 s. [in Russ].
[4] Serebrennikov B.A. Rol' chelovecheskogo faktora v yazyke: Yazyk i kartina mira. M., 1988, 216 s. [in Russ].
[5] Sternin I.A., Bykova G.V. Kontsepty i lakuny. M., 1998, S. 55-67 [in Russ].
[6] Maslova V.A. Lingvokul'turologiya. M., 2001, 208 s. [in Russ].
[7] Boldyrev N.N. Kognitivnaya semantika. Tambov, 2002, 123 s. [in Russ].
[8] Kubryakova Ye. S. Yazyk i znaniye: na puti polucheniya znaniy o yazyke: Chasti rechi s kognitivnoy tochki zreniya. Rol' yazyka v poznanii mira. M., 2004, 560 s. [in Russ].
[9] Ryabtseva N.K. “Vopros”: prototipicheskoye znacheniyе kontseptа. *Logicheskiy analiz yazyka. Kul'turnyye kontsepty*. M., 1991, S. 72-77 [in Russ].
[10] Solomonik A. Semiotika i lingvistika. M., 1995, 352 s. [in Russ].
[11] Karasik V.I. Yazykovoye krug: lichnost', kontsepty, diskurs. Volgograd, 2002 [in Russ].
[12] Likhachev D.S. Kontseptosfera russkogo yazyka. *Izvestiya Rossiyskoy Akademii*. 1993, №1, S. 3-9 [in Russ].
[13] Askol'dov S. Kontsept i slovo. M., 1997 [in Russ].

ЗАМАНАУИ ТІЛ БІЛІМІНДЕГІ КОНЦЕПТ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН МАҢЫЗЫ ЖАЙЛЫ ТҮСІНІК

Қарабаева Ж.Ғ., магистрант,
Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ, Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: концепт, мазмұн, құрылым, таным бірлігі, вербалды білім, әлемнің тілдік көрінісі, вербалды және вербалсыз концепт.

Аңдатпа. Мақалада концепттің маңызы, концептуалды жүйені талдау, концепт түсінігі және оның шектелу мәселелері, концепт қатыстылығының мәселелерін анықтау және тілдік бірліктің мағынасы қарастырылған.

Поступила 23.02.2016 г.

3 Бөлім
ЭТНОПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ МЕКТЕП ПЕДАГОГИКАСЫ

Раздел 3
ЭТНОПЕДАГОГИКА И ПЕДАГОГИКА ШКОЛЫ

Part 3
ETNOPELAGOGIKA AND PEDAGOGICS OF SCHOOL

**CONCEPTUAL STATUTES of MORALLY-SEXUAL EDUCATION
of KAZAKH PEOPLE**

Uzakbayeva S.A., d.p.s., professor,
Kazakh Ablai khan UIRandWL,
Almaty, Kazakhstan

Keywords: folk pedagogics, moral education, morally-sexual education, mental and ethical norms, domestic education, honour, conscience, sexual behavior, traditions, customs.

Abstract. In this article experience of the Kazakh people is examined in morally-sexual education of children and young people, transferrable by centuries from a generation in a generation through traditions, customs, verbal folk work and pedagogical knowledge. Features and possibilities of row of conceptual positions of people (about preparation of children to domestic life, public labour; about a necessity exposure of morally-sexual features of children from early age; about knowledge of genealogy of the ancestors; about possibilities of literature and art in the rise of culture of love, married life and poetry etc.) open up in morally-sexual education of children and young people.

**ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ АДАМГЕРШІЛІК-ЖЫНЫСТЫҚ ТӘРБИЕДЕГІ
ТҮЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ҚАҒИДАЛАРЫ**

Ұзақбаева С.А., п.ғ.д., профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: халық педагогикасы, адамгершілік тәрбиесі, адамгершілік-жыныстық тәрбие, жыныстық мінез-құлық, моральдық-этикалық ереже, ар, намыс, отбасы тәрбиесі, шежіре, ата-тек (жеті ата), әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер.

Аңдатпа. Мақалада қазақ халқының ғасырлар бойы ұрпақтан ұрпаққа әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер ауызекі шығармашылық арқылы беріліп отырған адамгершілік-

жыныстық тәрбие саласында жинақталып, қорытындыланған тәжірибесі қарастырылады. Адамгершілік-жыныстық тәрбиеде көрініс алған халықтың бірқатар тұжырымдамалық қағидаларының (балаларды отбасы өміріне, қоғамдық жұмысқа даярлау, олардың адамгершілік-жыныстық тәрбиедегі ерекшеліктерін табиғи жолмен ерте бастан анықтау, өзінің ата-тегін (жеті атасын) білу, махаббаттылық мәдениеттің, ерлі-зайыптылық өмір мен поэзияны асқақтататын әдебиет пен өнердің мүмкіндіктерін білу туралы және т.б.) адамгершілік-жыныстық тәрбиедегі өзіндік ерекшеліктері мен мүмкіндіктері ашып көрсетіледі.

Қазақ халқы ғасырлар бойы өзінің тарихи даму жолында адамгершілік-жыныстық тәрбие саласында болашаққа үлгі боларлықтай тәжірибе жинақтады. Онда халықтың адамгершілік-жыныстық тәрбие беруде өмір сырынан бағамдаған тәлімгерлік ұғым-түсініктері, қоғамдық мінез-құлық нормалары, принциптері, адамгершілік санаттары, әдептілік ұстанымдары, салауатты өмір жайлы пікірлері шоғырланған. Адамгершілік-жыныстық тәрбие мазмұнынан толық көрініс беретін бұл тәжірибе қағазға жазылып хатталмаса да, халық педагогикасының басты ережесі, негізгі қағидасы болып саналған. Халық оның мүмкіндіктерін балалардың адамгершілік-жыныстық тәрбиесінде жүйелі пайдалана білген. Оны төменде деректі материалдарда берілген халықтың адамгершілік-жыныстық тәрбиесінің мазмұны айғақтайды.

Қазақ халқының адамгершілік-жыныстық тәрбиесі ең алдымен “Адам ұрпағымен мың жасайды, ұрпақ жалғасы – бала” деген қағидаға негізделеді. Бұны жеке бір отбасының қамын ойлау деп қана қабылдамай, бүкіл халықтың, елдің болашағын ойлау деп түсінген жөн. Балаға деген өзінің мейірімін, сүйіспеншілігін халық небір жақсы теңеу сөздерімен жеткізген. Мәселен “бала – адамның бауыр еті”, “бала – көңілдің гүлі, көздің нұры”, “бала – өмірдің мәні, көңілдің сәні”, “бала – мұрагер”, “бала – сүйеу, тірек”, “бала – қалатын із” деп, баланы небір көңілге медеу, ұнамды нәрселерге (заттарға) теңеген, болашағына сенім артқан. Оны Бөлтірік шешеннің бір жас жігіттің: “Ақ ата (Бөлтірікті жұрты осылай атаған), бақ кімге қонады? Бала ыстық па, байлық ыстық па?” – деп қойған сұрағына: “Қарағым, байлық – қолға ұстаған мұзың емес пе, бақ – ол да ұшқан бір құсың емес пе, бала артта қалған ізің емес пе?! Бәрінен жолдас-жораңмен, ағайын - туысыңмен, ел-жұртыңмен сіз-біз деп өмір сүргенге не жетсін. Осыларға жүрегің жылы болса, қайғың–күл, қуанышың – от!” – деп берген жауабынан байқауға болады [1].

Халықтың балаға деген сүйіспеншілікті көзқарасы мақал-мәтелдерде де кең көрініс алған: “Бір баласы бардың шығар-шықпас

жаны бар, көп баласы бардың үйінде жанған шамы бар”, “Бала ханнан үлкен, ашамай нардан үлкен”, “Балалы үй – базар, баласыз үй – қу мазар”, “Ата өліп, бала қалса, мұратына жеткені. Бала өліп, ата қалса, арманда кеткені”, “Артында қызы бардың көзі бар, ұлы бардың өзі бар” және т.б.

Қазақтардың балажандылығын кезінде көптеген зерттеушілер атап өткен. Оған тарих куә. Мәселен, Шиле: “Қазақтардың өмірін зерттеген адамдардың бәрін олардың отбасының өте жақсы қасиеттері тандандыратын. Қазақтың өз әйеліне немесе балаларына қол жұмсағанын біреу-міреу көрді ме екен. Олар әсіресе балаларға мейірімді”, – десе [2], Ә. Диваев: “Қазақтардың арасында тіпті аз уақыт болғандардың өзі олардың балажан екенін байқайтын”, – деп қазақтың балаға деген ілтипатының ерекше екенін атап көрсетеді [1]. Бұл шындық. Өйткені қазақ халқы баланы туғанынан бастап, оның өміріндегі әрбір маңызды кезеңдердің бәрін (дүниеге келу (шілдеhana), ат қою, бесікке салу (бесік тойы), қырқынан шығару, тұсау кесу, сүндетке отырғызу (сүндет тойы), тілінің шығуы (тіл ашар тойы), алғаш рет жалын тартып атқа мінуі, бәйгеге қатысуы, әр мүшелден өтуі, үйленуі және т.б.) қуаныштай білген.

Мәселен, шілдеhana – бала дүниеге келген соң, бір жеті бойы ана мен баланы күтіп, олардың қасында көңіл көтеріп, дастарқан жаю әдетімен өткен. Балаға ат қою рәсімі де осы шілдеhana күні орындалған, атты отбасындағы үлкендердің бірі қойған. Соңғы кезде шілдеhana тойы бала туған соң, жеті күннен кейін немесе бала қырқынан шыққан соң өткізіліп жүр.

Баланы қырқынан шығару рәсімі қырық күн толғанда ананың “бой көтеріп”, денсаулығы жетілген кезінде өткізіледі. Баланың алғаш рет тырнағы алынып, шашы қырқылып, бесікке салынады. Ана мен балаға кіндік шеше, отбасындағы жақын-туыстар қамқорлық жасайды.

Бесікке бөлеу рәсімі ұрпақ өсірген үбірлі-шүбірлі анаға тапсырылады. Бесікті жабдықтау, бесік шашуын жасау, түбек үстін отпен аластау, баланы бөлеу ырымдары мен рәсімдері мерейлі аналардың өнегелі ісі. Баланы бесікке бөлеген анаға, оның көмекшілеріне ата-ана атынан құрмет көрсетіледі. Бесік тойына келген адамдардың игі-тілегі, батасы жас ананың баласына деген махаббатын арттырып, мерейін үстемдейді. Ана өзінің “бауыр еті – баласына” ыстық ықыласын: Айналайын, балам-ай, Айналсын сенен анаң-ай. Әдилеп сені сүйгенде, Анаңның көңілі болар жай... деген өлең жолдары көрініс алған бесік жыры арқылы жеткізген. Ананың баласына айтқан осы бір жүректен

шыққан арман-тілегін адамгершіліктің негізін қалаудағы жетекші фактордың бірі десе болады.

Тұсау кесу рәсімі бала қаз-қаз басып, жүре бастағанда ұйымдастырылады. Ол тілек білдіру салтанаты ретінде өтеді. Баланың тұсауын ата-ананың қалауы бойынша мінез-құлқы жарасқан ашық-жарқын, елгезек, елге сыйлы адам (ала жіппен тұсап): “Қаз-қаз, балам, қаз, балам, Қадам бассан, мәз болам. Күрмеуінді шешейін, Тұсауынды кесейін...” деп әндете отырып кеседі. Тұсауы кесілген балаға ақ жол, ақ тілек бата беріледі. Бұл рәсімге отбасының үлкен - кішісінің бәрі қатысады.

Баланы атқа мінгізу көбінесе бес жасқа толғанда жүзеге асады. Алдымен тайды даярлап, ер-тұрмандарын сайлайды (ашамай, жандорба, тоқым, құйысқан, өмілдірік, ат көрпе, жүген, нокта және т.б.), содан соң ел-жұртты жинап, баланы атқа мінгізіп, той жасайды. Атқа мінген сәттен бастап баланы “азамат” болды, “азамат” санатына қосылды деп есептейді.

Баланы өмірдің жалғасы, мәні мен сәні деп бағалаған қазақ халқы ежелден отбасында баланың көп болуын қалаған. Бұны халық тілегі көрініс алған “Тоқтамыс ханның тоғыз ұлы болыпты” немесе “Ерназардың тоғызы”, деген ертегілердің мазмұны айғақтайды.

Халық тәжірибесінде көп баланы дүниеге әкелу – ана денсаулығының арқасы деп түсінген. Баланың ата-ана өміріндегі орнын ерекше бағалаған. “Жалғыз ұлы бар кісінің шығар шықпас жаны бар. Екі ұлы бар кісінің өкпе, бауыр, жалы бар. Үш ұлы бар кісінің бұқарада малы бар, қорасында қолы бар. Төрт ұлы бар кісінің аспаннан салған жолы бар”, – деп көп балалы отбасының мүмкіндігін баса көрсеткен. Халықтың бұл көзқарасын Еркенекті Саршуаш би де: “Бір баласы бардың бір ру елде малы бар. Екі баласы бардың екі ру елде малы бар. Үш баласы бардың үш ру елде малы бар. Төрт баласы бардың төбеден салған жолы бар. Бес баласы бардың дес бермейтін күші бар. Алты баласы бардың алладан басқа несі бар”, – деп қолдаған. Баласы бар адамдарды “бақытты”, “төрт құбыласы сай”, “армансыз жандар” санаған.

Баласы жоқ ата-аналар құдайға жалынып, әулие-бабалардың басына түнеп, “Ақсарбас” айтып, мал сойып тілеу тілеген, тілектен кейін дүниеге келген балаға ерекше ықылас танытқан. Мұндай жағдайлар көбінесе ертегілер мен батырлар жырында көрініс алады.

Егер дүниеге ұл бала келсе, “ұл туғанға күн туған” деп, оны өздеріне бақыт санаған. Өйткені ұл бала отбасының жалғасы, шаңырақ иесі

есептелген. Қыз бала дүниеге келсе, үйге “ырыс келді”, “нұр келді”, “қыз – елдің көркі”, “өмірдің гүлі” – деп мақтан тұтқан.

“Он үште отау иесі” болатынын ескере отырып, қызын да, ұлын да отбасылық өмірге ерте жастан даярлаған және “Отбасылық өмірге даярлау – баланы өмірге және қоғамдық еңбекке даярлау” деген қағидаға жүгінген.

Көшпенді өмір салтымен тірлік кешкен халық ұл баланы дүниеге келген сәтінен бастап он бесіне дейін сол өмірдің бар қыр-сырын, қуаныш-сүйінші мен қиыншылықтарын, жыл мезгілдеріне сай ерекшеліктерін, тұрмыс-қарекетінің қилы жолдарын, дала философиясын өз басынан өткізе отырып үйреткен. Сөйтіп, тұрмыс-салт әрекетін жетік меңгерген ер баланы өзгелер секілді жеке шаңырақ ауыртпалығын көтере алатын, ел қорғауға даяр, ой-өрісі, ақыл- парасаты толыса бастаған азамат ретінде жеке отау етіп шығарып отырған.

Отбасылық өмірдің өзіне тән ерекшеліктерін қыз балаға да түсіндіріп, үйрете білген. Үй-іші тірлігімен (тамақ дайындау, киім тігу, кір жуу, үйді таза ұстау, мал сауу, алаша тоқу, көші-қон кезінде тең буып, оны шешу, үй жығып, оны тігу, жас балалар мен қартайған ата-енесіне қарау және т.б.) түгелдей әйелдер айналысатындықтан қыздарды бұл тірлікке ерте жастан баулыған. Қыз баланың барған жеріне “балдай батып, судай сіңіп” кетуі, әдепті келін, аяулы жар атануы, ұлдың өнерлі, өнегелі азамат атануы өскен ортасына байланысты екенін әрбір қазақ отбасы жақсы түсінген.

Қазақ халқы ежелден қонақжай, меймандос халық. Ол үйіне келген әр адамды, танысын, танымасын жылы шыраймен құшақ жая қарсы алып, “Қырықтың бірі – Қыдыр” деп құрметтеген. Дәрежесіне қарай сый-сыяпатын жасап, өзінің бөлінбес еншісі – қонақасын беріп күткен. Қонаққа кеткен шығынды алла өтейді, әр мейманның “өз несібесі бар” деген түсінік елдік тағылым, адамгершілік танымға есептелген. Оны ақын-жыраулар күнделік өмірде насихаттап, тәрбиелік сырын жұртшылыққа жеткізуде айрықша мән бергендігін Үмбетай жыраудың: “Кісіні көрсең есікке, Жүгіріп шық, кешікпе, Қарсы алмасаң мейманды, Кесір болар несіпке!..” - деген өлең жолдарынан-ақ байқауға болады.

Қонақтың күтімі мен жағдайының дұрыс болуы келін мен бәйбішенің мырзалығы, мінезінің жайлылығы, адамгершілік инабатына байланысты деген түсінік халық санасына тиянақты орын алған ұғым. Қонаққа ерекше зейін қоюдың тағы бір себебі – олар өзі көрген, білген, естіген жаңалығын айтып, газет, радио, теледидар жоқ кезде ақпараттық міндетті қоса атқарған. Қауышу көңілді болса,

“ауылдың алты ауызын” айтып, қонақтың да өнерін тамашалаған. Егер де отбасы тірлігінің әміршісі әйелдер тарапынан мейманның күтіміне мейірімділік, ықыласты қабылдау болмаса, бұл тек реніш қана емес, отағасының абыройына да нұқсан келіп, адамгершілік беделін кеміткен. Осындай ұнамсыз жағдайға тап болмас үшін қонақты риза етіп аттандыруда қазақ әдетке айналдырған. Сірә, Шал ақынның: “Қыз қылықты болар, Келін епті болар.Көп көрініп жау қашырар, Көмектеп қонақ аттандырар”, - деген өлең жолдары осындайдан туындаса керек.

Қонақ күтудің осы бір дағдылы дәстүрін (қонақты қарсы алу, қонаққа қонақасы беру, қонақты сыйлау, қонақтың көңілін көтеру, жол-жоралғысын жасау, қонақты шығарып салу және т.б.) әрбір ата-ана балаларына жасынан меңгерткен. Отбасын құратын балаларына қонақты күту мәдениетінен де, қонақтың әдептілік мәдениетінен де ақыл-кеңес беріп отырған. Қонақтың алдында орынсыз мінез, оғаш қылық көрсету, адамгершілікке, отбасы абыройына дақ салатын берекесіздік деп ескерткен. Ел бірлігі, ынтымақ, татулықтың бастауы отбасы намысын қорғау мен сыйластықта деген түсінікті ежелден келе жатқан тәрбие тағылымы, халық педагогикасының заңы ретінде қабылдаған.

Халық тәрбиенің сөзбен емес, іспен, нақты ақыл-кеңес, машықтандыру арқылы жүзеге асырылуына, жастардың өз болашағына сеніммен қарауына және өмір қажетінен шығатындай міндеттер қоя білуіне аса мән берген.

Балаңа ұрса берме таз да болса,

Малыңды сол бағады аз да болса.

Жұмыскер есіктегі тынышы кетер,

Қожайын төрде отырған қазба болса, -

деп тәрбие ісінде тәлімнің құнын түсіріп, ықпалын кемітетін, орынсыз беймазалықтан ата-ананы сақтандырған.

Тәрбие жолын көрсететін бұл тұжырымдар – халық педагогикасындағы басты ереже, негізгі қағида болып саналатындықтан ертедегі ақын, жырау, би-шешендер мен ауыл ақсақалдары, ақылман әжелер ретті кезінде тәлімдік қағиданы үнемі айтып отыруды өзіне міндет санаған. Халық педагогикасының жастарға адамгершілік тәрбие беруде өмір сырынан бағамдаған тәлімгерлік ұғым-түсініктері, оларға жетекшілік етуде ұстанған әдістемелері - өнеге көрсету, жақсылыққа баулу, ізденген адамның әдептілікке қолы жеткендігіне сендіру, жаман әдет-қылыққа тиым салу, айыптау, әркімнің жеткен жетістігін мақтап, мәртебесін көтеру болған.

Халық отбасының береке, бірлігі ерлі-зайыпты адамдардың бір-біріне деген сенімінде, сыйластық, адалдық сезімінде, шынайы қарым-қатынасында, мінез-құлқының үйлесімділігінде екенін де ескертуден жалықпаған.

Сенім – тауды бұзып, тасты жаруға мүмкіндік беретін, кері кеткенді бері тартатын, қолы жетпесті басыбайлы ететін ұлы күш. Сенім бар да өнім бар. Сенімді мейірімділік пен кішіпейілділіктен бөліп қарастыруға болмайды, өйткені тағатсыз айтылған таудай ақылдан, тарыдай мейірім артық екенін адам тез аңғарады. Әсіресе, қыз бала, табиғатынан сезімтал келетіндіктен сенімді серік етіп, оны медеу тұтынуды халық педагогикасы заң ретінде қабылдаған өнегесі деп пайымдаған жөн. “Қыз Жібек” жыры бойынша жазылған операда Бекежан кең дүниені кесапатқа толтырған күнәһар болса да, өзіне сенімін серік еткен қыз алдында кешірім сұрауға батылы жеткен мүсәпір жан ретінде көрінуі халық тәлімінің айғағы.

Қазақ эпостық жырларының қайсыбірі болмасын адамгершілікті әр қырынан сөз етіп, имандылық пен мейірімділікті асқақтата жырлап, ер баланың ерік-жігерін күш-қайратын, ақыл-айласын, қасиет-қабілетін, батырлығын, әкелік қамқорлығын, махаббатқа адалдығын, қыз баланың қылықты ісін, сүйікті мінезін, адал жар болатын арулығын, қайырымды ана, дарынды тәрбиеші екендігін дархан көңілден келісті етіп баяндайды. Педагогика оқулықтарының қарымы жете бермейтін тәлімдік өнеге, тәрбиелік нышандар, халықтың арман етіп аңсайтын азаматтық ұғым-түсініктері шынайы да шұрайлы етіп берілгендіктен, халық туындылары – өмір оқулығы екендігін еріксіз мойындатады. Тек оларды ретті пайдаланып, орынды қолдану арқылы тәрбие саласындағы игі тілекке жетуге болады.

Ғасырлар бойы қалыптасқан ішкі отбасылық қатынастардың өзіндік ерекшелігін көре білуге балаларды үйрету мәселесі де халықтың назарынан тыс қалмаған. Мысалы, туыстық байланыстардың беріктігі: ата-аналарды сыйлау, құрметпен қарау, үлкендерді құрметтеу, олардың балаларымен бірге тұруы, кенже немесе жалғыз ұлдың ата-ана алдындағы жауапкершілігі, ересек балалардың іні-қарындастарының тәрбиесіне жауапкершілігі, туыс отбасыларының өзара көмегі мен жесірлердің балаларын туыстары өз қамқорлығына алуы сияқты әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер қазақ отбасының жазылмаған заңдары бола отырып, балаларды адамгершілікке тәрбиелеуде жағымды ықпал жасады. Туыстар арасындағы: әке мен ұлдың, шеше мен қыздың, әке мен қыздың, шеше мен ұлдың, келін мен қайын ененің, келін мен

атаның, нағашы мен жиеннің, күйеу мен қайын ененің, бажалардың, жезделердің, бөлелердің және тағы басқа толып жатқан туған-туысқандардың, жегжаттардың арасындағы өте бір нәзік жарасымды өзара қатынас инабаттылыққа, ізеттілікке тәрбиеледі.

Түптеп келгенде, осының бәрі жеке бастың мінез-құлқы мен моральдық мәдениетін қалыптастыруға жәрдемдесті, адамгершілік-жыныстық тәрбиенің кейбір мәселелерін шешуді жеңілдетті.

Халық жастарды отбасын құруға даярлау барысында әсіресе қазақы некеге байланысты қалыптасқан салт-дәстүрлер мен рәсімдерді, ырым-жоралғыларды меңгертуге көп көңіл бөлді, оларды есте сақтауға, әдеппен пайдалануға дағдыландырды. Мәселен: құдаласу, құда күту, жаушы жіберу, есік, төр көрсету, ұрын бару, қалыңмал беру, жасау беру, қыз ұзату, келін түсіру, неке қию және т.б. мән-мағынасына, соның ішінде “неке қию” рәсіміне, қыз абыройының тазалығына, сезімінің пәктігіне ерекше назар аударады.

Егер ертеден келе жатқан құдаласу дәстүріне тоқталатын болсақ, оның бірнеше түрі бар: бесікте жатқанда атастыру – бесік құда, тумай тұрып құдаласу – бел құда (ежеғабыл) және бойжеткенді айттыру – қарсы құда деп аталады. Қазақтар туыс таңдап болашақ ұрпақ қамын ойлауда қалай болса солай, талғаусыз құдаласа бермеген. Құдаласу дәстүрінде ер жетіп қалған ұл мен қызға кеңеспей, олардың талаптарын мүлде аяққа басып кетпеген. Оны “Ер Тарғын” жырының 1882ж. Қазан қаласында жарияланған нұсқасындағы мына бір көріністен байқауға болады: “Ақжүніс Тарғынды шақырып алып: “мені бір ханның баласына айттыруға жаушы келіп жатыр, әкем мені сол ханның баласына бермекші болып, рұқсат сұрай, маған кісі жіберіпті. Мен ондай хан баласына таңсық емеспін, өзімде хан баласымын, сұлуға таңсық емеспін, өзімде сұлумын. Мен кімнің ақылы мен ерлігі озса соған барамын. Мені әлдекімге қор қылғанша, егер батыр екенің рас болса, сен ал да қаш, мен саған тиемін. Сенен басқа мен ешкімге тимеймін, көңілім саған ауды. Егерде маған келмесең, мен шыдап тұра алмай, сенің қайғыңнан өлемін” дейді. Тарғын Ақжүністі алып қашады”.

Бұл арада әкесінің қызынан рұқсат сұрап, кісі жіберуінің өзі – инабаттылық, адамгершілік түсінігінің биіктігін көрсетеді. Тәкаппар қыз айттыруды мойындамай, өз еркіндігін іздеп, сүйіспеншілік мұратын байлықтан жоғары қойып, өз мүддесіне жетуге ұмтылады. Халық та өзінің ой түсінігі мен таным тілектеріне байланысты әдеп заңына үнемі мойынұсынып, тәуелді бола бермеген. Бұл дерек бір

жағынан махаббат сезімін жоғары қоюды дәлелдесе, екінші жағынан ер жетіп, оңы мен солын таныған адамның тілек талабын ескеру керектігін де меңзейді.

Құдаласушы екі жақтың бір-біріне тең, үйлесімді болуына халық айрықша мән берген. Құдалыққа келген жаушы, жарастырушылар сөздерін астарлап, жұмбақтап, тұспалмен айтып, көңілге тиіп қалмау жағына да зейін қойған. Құдаласа келген жақтың тілегін қабыл алмаса, түрлі сылтау айтып, созбалыққа салып, тікелей жауап бермейді де кейінге қалдырады. Ал қабыл алып, келісілген жағдайда қалың мал мәселесі жөнінде пәтуаласады. Мұндай келісімнен кейін “қыздың әкесіне қарғы бау”, “анасына сүт ақысы” өткізіліп, фатиха бата сөздер айтылады. Құдалардың құрметіне көңіл көтерерлік кішігірім той жасап, “құда тартыс”, аталатын жол-жоралғылары жасалады. Екі жақ болып өлең айтып, ән салып, түрлі ойындар өткізіп, қыз-келіншектер күлкі үшін құдаларға келемеждер жасап мәре-сәре болады. “Құда тартыс” ойындарында басы артық тәйтiк, тым дөрекі әрекеттерді үлкендер тиып отырған, бейбастыққа жібермеген.

Құдалық келісімнен кейін күйеу жігіттің “ұрын баруы” немесе “ұрланып бару” сапарындағы жол-жоралғы салттары орындалады. Мұндай дәсүрге тән ғұрып М.Әуезовтің “Абай жолы” романының “Өрде” бөлімінде Құнанбай мен Алшынбай құдаласқаннан кейін Абайдың Дiлдәға ұрын баруы барлық болмысымен шебер суреттеледі. Қалыңдығына барарда жас Абай дәстүрдегі кейбір ғұрыптарды орындағысы келмей қарсылық білдіргенде “әдептік жоралғыны аттап кету ата-анаңа айып, оның адамгершілікке нұқсан келтіреді, оны орындамасаң әке-шешенді жұрт кінәлап, намысқа тиеді. “Әкесі-күйеу, шешесі – қалыңдық болмаған ба?” деп бізді мінейді. Ки!”, деп Зере мен Айғыз Абайға зекиді [4]. Адамгершілік – ата-баба жолын сақтау, ғұрыптық жоралғыларды орындау, ізеттілік көрсету, сый-құрмет талаптарын мүлтіксіз жүзеге асыру деп танылған. Оның кейбір рәсімдері күні бүгінге дейін сақталған, ішінде адамгершілікке кері әсер беретіндері де жоқ емес. Мәселен, егер қалың мал, біріншіден, қыздардың тәуелді, именшек болуына ықпал етсе, екіншіден, бақытсыздық зардабын шектіріп, адамгершілікке нұқсан келтіреді және құқыққа залалын тигізеді. Бұны ескермеуге болмайды. С.Садырбаевтың сөзімен айтқанда “қалың малдың қандай түрлері болғанын этнографиялық әдебиеттерден білуімізге болады. Бірақ оны сол күйде осы өскен заманға әкелуге болмайды” [5]. Демек, ата-баба жолы деп адамгершілікке сызат түсіретін ілгері кеткен танымды кері

шегеретін ғұрыптарды қайта жаңғырту жақсылыққа әкелмейтінін мойындаған жөн. Дәстүрдің озығы мен тозығы дегенде жастарға берілетін адамгершілік тәрбиесіне байланысты тәлімгердің ішкі сырына тереңірек үңілу – қай заманда да уақыт талабынан туған.

Қазақы некенің өзіндік ерекшеліктері туралы (кұдаласу, қалыңмал, қыз ұзату, келін түсіру, ажырасу және т.б.) көптеген деректерді. Қазан төңкересіне дейінгі зерттеуші-ғалымдардың еңбектерінен кездестіруге болады. Солардың ішінде егер, А.И. Левшин: “Ұзатылу тойы болардан бір күн бұрын некесі қиылған қалыңдық пен күйеуді оңаша отауда түнетеді. Үй алдына әсем ер-тұрманды ат байлап, ат арқасына шапан жауып қояды.

Қалыңдығы абыройлы болып, көңілі жәйланған күйеу, аттың арқасындағы шапанды киіп, атқа мініп, қайын атасы мен қонақтар отырған үйге келеді. Қалыңдығы күнәға батып, абыройсыз болып шықса және “оның күнәсіне өзінің еш қатысы болмаған жағдайда күйеу үйден шығып атты жарып, шапанды жыртып, отау үйдің киізін турап тастауға ерікті. Қызы қарабет болған ата-ана сөзге келмей күйеуге қалыңмалын қайтаруға немесе қыз орнына қыз беруге тиісті” деумен бірге, бұрын “бұлжымас заң” болған бұл қатаң талаптардың” сол кездің өзінде онша көп сақтала бермейтінін көрсетсе [6], Петр Маковецкий: “Қазақтар қалыңдықтың қыз күйінде, таза келуіне қатты мән береді. Алғашқы неке түні қыздың астына “неке жаулық” деп аталатын жайма төселеді. Ертеңіне күйеу ұйқыдан оянып, төсектен тұрып кетісімен екі жеңгетай киіз үйге кіріп, ақ жайманы тексереді, қыздың тазалығының белгісін тапса, оның шешесінен сүйінші алып, бұл хабарды бүкіл ауылға таратады. Егер күйеу ұрын келіп жүргенде қалыңдығымен жақын болса, жеңгетайларға бұл жайында алдын ала ескертуі тиіс. Бұндай жағдайда қалыңдықтың құрбылары күйеуді ортаға алып, айып төлемесең, атыңның қарнын жарып, өзіңді жаяу қалдырамыз деп қыстайды, күйеу жігіт айып төлеп құтылады.

Егер қалыңдық күйеуге дейін біреумен көңіл қосып қойып, алғашқы неке түні таза болмай шықса, күйеу бұл жайды жеңгетайларға хабарлап, олар жайсыз хабарды қалыңдықтың анасына жеткізген. Сосын анасының “бетіме күйе жағып, елге қарамастай қылдың” деген сәлемін қызына айтып барған. Содан кейін қыз абыройын төккен жазықтыны іздеп тауып, билердің алдына жыққан. Қызды бүлдіруші, күйеуге бір тоғыз айып төлемей құтылмайды. Қыз әкесі “қызға қырық үйден тыйым салмадың” деп әйелін сабаса, күйеу қалыңдығының кінәсін айтып қыз әкесіне кісі салған. Егер қыздың абыройсыздығына

әке-шешесі кінәлі болса, яки оны біреуге зорлап қосса, онда күйеуге кіші қызын беруге тиіс, өйтпеген жағдайда жігіт қалыңмалын қайтарып алуға қақылы” дейді [6].

Лев Баллюзек болса қазақ некесінің кейбір ерекшеліктеріне тоқталады. “Егер еркектің белі кетіп, әйелі онымен бірге тұрғысы келмесе, жасауын алып, төркініне кетуге ерікті. Жоғарыдағы себептермен ажырасқан ерлі-зайыптылардың балалары болса, онда күйеуі еркектік күшінен жуырда айырылған немесе әйелі балаларды жолдан тапқан болып есептелінеді. Күйеуі балаларды әйеліне бермей алып қалғысы келсе, екі адамды куәға тартып, балалардың әкесі өзі екендігін дәлелдеуі керек. Өйтіп дәлелдей алмаған жағдайда балалар шешесіне еріп кетеді.

Белінен айырылған еркек әйелімен ажырасуға келіспей, емделуге мұрсат сұраған жағдайда, оған бір жыл мұрсат беріледі, осы уақыт ішінде ем қонбаса, әйелімен ажырасуға міндетті болады. Ал егер күйеуінің қырын қарауына әйелдің өзі жазықты болса, онда әйелі күйеуіне мырзам деп бағынып, барлық бабын жасауы керектігі жөнінде айтылып, қатаң ескерту жасалады.

Күйеуі қанша кәрі, репетсіз болса да әйелдің онан жерінуіне, кетуге еркі жоқ, ол тек жоғарыда келтірілген себептермен ғана күйеуінен ажыраса алады. Егер күйеуі бар әйел көңілдесімен бірге ұсталса, онда күйеуі оны баладан, жасаудан айырып, қарақан басын төркініне қайтарып, ал оның көңілдесінен ат-тон айыбын талап етуге қақылы. Алайда көбінесе көңілдестерге басқа жаза қолданылады. Екеуін де жартылай жалаңаштап, беттеріне күйе жағып, мойындарына күйген құрым киіз байлап, ел аралатады, бұл жаза – “бетіне күйе жағып, мойнына құрым іліп, ауыл айналдыру” деп аталады.

Қызбен көңіл қосқан еркек ұрлық үстінде ұсталса, ат-тон айып төлеп, қызға қайтып жоламасқа ант-су ішіп құтылады. Ертеректе мұндай айыбы үшін еркек ат құйрығына байланатын, алайда бертін келе заман ағымына қарай жаза жеңілденді. Көбіне қыздың әке-шешесі қызымыздың жаман аты шығып кетпесін деп, мәселені “жабулы қазан” күйімен қоя салады. “Қымызды кім ішпейді, қызға кім бармайды” деген мақал да жігітшіліктік жазғырылмайтындығын көрсетсе керек” деп, құдаласу, ажырасу тәртіптерінен көрініс береді [6].

Жоғарыда айтылғандар қазақтардың моралдық мінез-құлық, жыныстық мәдениет, жыныстық қатынас, жыныстық сезім ұғымдарынан өз түсінігі, көзқарасы болғанын, оларға аса мән беріп, “кие” тұтқанын, кейбір талаптар мен дәстүрлердің рәсімдер мен

ырым-жоралғылардың қазақ некесінің бұлжымас заңына айналғанын дәлелдейді.

Бұл ұғым-түсініктер мен дәстүр-рәсімдерді халық бала санасына ерте жастан сіңісті ете білген, “Ақ жүрген адам азбас” деп таза ниетті, әдепті, адал адам болуға тәрбиелеген.

Тәрбие үдерісінде “Адамгершілік-жыныстық тәрбие – ең алдымен баланы адам болуға даярлау” деген қағиданы тірек ете отырып, жас ұрпақ бойында моралдық мінез-құлықтың жағымды жақтарын қалыптастыруда, Отанға, туған елге, жерге, ата-анасына, туыстарына және т.б. сүйіспеншілік көзқарасын дамытуда тәрбие тәсілінің барлық мүмкіндігін пайдаланған. “Елді сыйлағаның – өзіңді сыйлағаның”, “Адам туған жерінде тамыр жаяды”, “Мейірімділік – жүректен, мейірімсіздік – білектен” деп, адамгершілік талаптарды жастайынан құлақтарына сіңісті етіп өсірген. Жыныстық тәрбиеге ұстамдылықпен, әдептілікпен, сыпайылықпен, жауапкершілікпен қараған. “Адамның өзіне-өзі ие болуы – күштіліктің белгісі”, “Дөрекілік – осалдықтың белгісі”, “Қарау адам – нәпсінің құлы”, “Мықты болсаң нәпсінді тый”, “Пейілі жаман пәлеге жолығады”, “Алдау – зұлымдық, алдану – ақымақтық”, “Қатыгездік – мейірімсіздіктен, дәрменсіздіктен туындайды” деп, жаман қылықтан бойды аулақ ұстау қажеттігін әрдайым естеріне салып отырған.

Баланың жыныстық мәселеге байланысты (жыныстық өмір, жыныстық жетілу, жыныстық ерекшеліктер, жыныс табиғаты, жыныс мәдениеті және т.б.) қойған сұрақтарына ата-ана, ересектер мүмкіндігінше (олардың жас мөлшері мен түсіну қабілетін ескере отырып) нақты (дұрыс) жауап беруге тырысқан. Олардың қойған сұрақтарында айтарлықтай таза жыныстық қызығушылық көрініс алмайтындығын білсе де оған асқан сыпайылықпен жанамалап жауап қайтарған. Әйтсе де адам өмірінің көптеген салаларын, мәселен, қыз бен жігіт (ерлі-зайыптылар) арасындағы қасиетті іңкәрлік, ләззаттық сезімді жасырын ұстауды жөн санаған. Ол туралы әрбір адаммен ой бөлісіп, пікір алмастыруды, оны баршаға жария етуді көргенсіздікке теліген. Жастарды да осындай көзқараста тәрбиелеген. Әсіресе тән тазалығы мен жан тазалығын рухани үйлесімділікте жүзеге асыруды көздеген. Жыныстық тәрбиеге байланысты мәліметтерді баланың танымдық деңгейіне және өзіндік дара адамгершілік ерекшелігіне (ақылы, күш-қуаты, ой-өрісі, жыныстық сезімі, мінез-құлқы, көзқарасы және т.б.) байланысты қабылдай білуіне негіздеген.

Халық бала сезімін, мінез-құлқын туғаннан бақылап отырған,

бағыт-бағдар беріп, біреудің сөзіне орынсыз еліктеп, соқыр сенімге беріліп, абыройдан айырылып қалмауын қадағалаған. Мінез-құлық пен жыныстық сезімін нақты деректемелер мен өнегелі істерді бірнеше мәрте қайталату арқылы қалыптастыруды көздеген. Баланың бүкіл ағзасы мен дене күштерінің, жыныс жолдарының жетілуі барысында киналып, күйзелген сәттерінде халық оларға сенім артып, әкелік-аналық мейірім көрсетіп, ізгі ниетпен адамгершілік қасиеттерінің дұрыс дамуына бағыт сілтеп отырған. Жыныстық қатынас пен сүйіспеншілік сезімі саласында кездескен мәселелерге байланысты берілетін ақыл-кеңестерді балаға абайлап жеткізуді талап еткен.

Жыныстық тәрбие мазмұнын асқан шеберлікпен, тізбекті сөз өнерімен, үлкендердің жеке басының өнегелі істерін үлгі етумен, “ар”, “ұят”, “намыс” ұғымдары мен түрлі әдіс-тәсілдерді ұтымды пайдалана отырып жүзеге асыруды көздеген. Мысалы, қазақтарға тән халық тәрбиесінің бүкіл болмыс - бітімі гуманизм мен оптимизмге негізделетіндіктен, ар, ождан тазалығына зор құрметпен қарап, айтылатын ой-пікірді намысқа тимей, тұспал сөзбен әдепті түрде жеткізуге мейлінше зейін қойған. Бұны балалар мен жастарды адамгершікке, әдептілікке баулудағы халық педагогикасының игі әдісінің бірі ретінде таныған. Осы тұрғыдан қарағанда ер бала мен қыздарға берілетін адамгершілік әдеттердің дәстүрлік жолында тікелей, тура талаппен қатар өте астарлы, нәзік те сыршыл тәсілдерді кеңінен қолданудың өзіндік сыры осыған саяды. Өйткені, “тура айтқан туғанына жақпайды” деген қағидаға сәйкес, ойды тұспалдап, пікірін қалжыңмен, ым-ишарамен білдіру және оған мән беру сияқты тәлімдік түрлі амалдар халық педагогикасында кеңінен дамыған. Албырт жастың бетіне айтып, мәселін қайтарудан гөрі ыммен сездіріп, жанай айтуды сыпайылық пен инабаттылықтың белгісі санаған.

Аталған ұғымдардың ішінде “намыс”, “ұят” ұғымы – адамның қадір-қасиетіне байланысты өте нәзік те өткір, күшті сезім. Сондықтан адамның адамгершілігіне, намысына тию кешірілмес әдепсіздік. Екі ұғым да адамгершіліктің жетекші көрсеткіші. Ұят жоқ жерде береке - бірлік те, ізетті әдеп те жоқ деп, “ұят” ұғымына қазақ халқы жан-жақты түсінік беріп отырған. “Ұят” ереже, заң бойынша шектелген нәрсеге байланысты көрініс алған жағымсыз көзқарастан туындайды. “үлкеннің алдын кесіп өту ұят”, “үлкенге сәлем бермеу, төрге отырғызбау ұят”, “үйге келген қонақтың көзінше балаға зеку ұят”, “жазықсыз адамды балағаттау ұят”, “көпшілік орында елге дес бермей сөйлеу ұят” және т.б. Халық бұл шектеулерді баланың санасына жасынан сіңісті ете

білген. “Ұяттан адам өлмейді, сағы сынады” деп ескерткен.

Әдетте, ерлі-зайыптылар арақатынасында да әдепсіздікке, ұятқа саналатын нәрселер аз емес. Ол – қызғаныш, екіжүзділік, орынсыз көлгірсу, қулық, арамдық, қатыгездік, басараздық, бөспелік, ызакорлық, залымдық және т.б. Егер, ашумен басталған нәрсе адамды ұятқа қалдырса, қызғаншақтық – кінәсіз адамды қорлауы мүмкін, ал залымға қол ұшын берген адам опық жейді. Мұндай жағымсыз әдеттердің адамға абырой әпермейтінін де халық жақсы түсінген. “Сабыр түбі сары алтын, сарғайған жетер мұратқа, сабырсыз қалар ұятқа” деп балаларды күнделікті өмірде сабырлылық, ұстамдылық, кішіпейілділік, әділдік, басқаның көзқарасымен есептесу, көңілге қарау сияқты жағымды адамгершілік қасиеттерді тірек ете білуге шақырған.

Адамгершіліктің тағы бір көрсеткіші – жомарттық. Ол – адамға жақсылық жасауға дайын тұратын, таза пейілді жанға тән қасиет. Қазақтар бұл ұғымды біреуді мақтап-марапаттағанда пайдаланады. Мәселен, “жомарт екен”, “қолы ашық жан екен”, “кең пейілді жомарт жан екен” деген сөздерді жиі естуге болады.

Жомарттық туралы “Қабұснама” кітабында өте мазмұнды түсінік берілген. Онда: “Адамның қасиетінде үш нәрсе бар. Бұл үш нәрсенің бірі – ақыл, екіншісі – әділдік, үшіншісі – жомарттық (адамгершілік, жомарттық, мырзалық).

Жомарттықтың негізінде үш нәрсе бар: бірі – өз айтқан сөзінді өзің орындау, екінші – әділдікке (тұрақтылыққа) нұқсан келтірмеу, үшіншісі – қайырымдылықты есінде ұстау, ұмытпау.

Біліп қой: жомарттық бірнеше өнері бар адамға лайық. Бұл өнерлердің бірі – қорықпайтын мәрт сабырлы, шыдамды, уәдеге опалы, таза жүректі, дұрыс сөзді болу. Және бірі – бұл өз пайдасын көздеп, құлдарды азаптамау, оларды қолдап, қуаттау, әзіздер желеп - жебеп жүру, жақсыларды жамандардың жамандығынан қорғау, дұрыс сөз сөйлеу хәм әділ болу, жақсыға жамандық қылмау хәм зиян келтірмеу, яғни адамдарға зиян хәм залал келтірмеу. Бұларға зер салып қарасаң: бұлардың бәрі үш қасиетпен байланысты.

Егер мәрттік-жомарттық жолында жүрмек болсаң, әр уақытта үш нәрседен сақтанғайсың: көзді – жаман назардан, қолды – жаман істен, тілді – жаман сөзден. Үш нәрсені дос пен дұшпанға ашық ұстағын: үйдің есігін, дастарқан басын хәм кісеңнің (қалтаңның) бауын.

Ешқандай жалған сөйлеме, ез жалған сөйлейді. Егер әрбір адам сенің мәрттігіне, жомарттығыңа сенсе, егер ол әзіз, құрметті адам болса да сенен жеңілгені хәм барша халықтың алдында сенің мәрттік-

жомарттығына сенетін болғаны, жаныңның барынша әрекет қылып, мәрттік - жомарттыққа ие бол...

Біліп қой, мәрттік-жомарттықтың кемелдігі мынадан болады: ол өз мал-мүлкін өзінікі, басқаның мал-мүлкін басқанікі деп біледі. Халықтың мал-мүлкінен дәме қылма. Өз қолыңмен қоймаған нәрсені алма. Халыққа жақсылық қыла алмасаң да, жамандық қылма” делінген [7].

Осы айтылғанның бәрі “ар”, “намыс”, “ұят”, “абырой”, “жомарттық” ұғымдарының адамгершілік-жыныстық түсінігінің негізін қалайтынын дәлелдейді.

Халықтың жақсылық нышандарына жоралғы ретінде, жамандыққа тыйым ретінде айтқан ырымдары да адамгершілікке тәрбиелеудегі тәжірибесінен түйіндеген қағидасы. Әрбір ырым сөздің негізінде қоршаған ортаға, тіршілікке, адамгершілікке, пәктікке, көргенділікке қажетті қасиеттерді уағыздайтын, жаман пиғылды қылықтардан безіндіретін фәлсапалық тұжырымдар көрініс алады. Осы тұрғыдан алғанда, кейбір ырым-тыйымдардың адамгершілік-жыныстық тәрбиедегі мәні де қайсыбір заң ережелерінен асып түседі. “Ырым етсең – адал ет, жамандықтан аман ет” деп, халық оларды тәрбие мәселелерін шешуде тиімді пайдаланған. Бірқатар ырымдар өзінің тәрбиелік мәнін күні бүгінге дейін жоймаған: “Жас келіншек аяғы ауыр кезінде түйе етін жемейді”, “Сәбиге көз тимес үшін күйе жағып, немесе түйреуіш қадап қояды”, “Қызға жеңілтек болады деп құйымшақ жегізбейді”, “Қазақ үйіне келген адамға дәм таттырып шығарады”, “Бейуақытта ұйықтаған, жылаған жаман болады” және т.б. Ырымдар мен тыйымдардың халық тәрбиесіндегі маңызы сол, олар баланы адамгершілікке, ізгілікке, ізеттілікке, мінезділікке, инабаттылыққа тәрбиелеуде тиімді құралдардың бірі болып саналды.

Әрине, адамгершілік-жыныстық тәрбиені баланың жас ерекшеліктерін, физиологиялық және психологиялық даму жолдарын ескермей жүзеге асыру мүмкін емес. Халық та бұны жақсы түсінген, “Балалардың адамгершілік-жыныстық ерекшеліктері неғұрлым ертерек табиғи жолмен анықталса, соғұрлым олардың жыныстық мінез-құлықтарында ауытқушылық сирек кездеседі” деген қағидаға сүйене отырып, баланың мінез-құлқын, сана-сезімін, моралдық ұстамдылығы мен шыдамдылығын, дене күштерін табиғат заңдылықтарына сәйкестендіре қалыптастыруды көздеген. Бала қабілеттерінің қажетті бағытта еркін дамуына түрлі ықпал жасап отыруды және әр жас кезеңдерінде осы дамудың өзіндік жақтарын ескеруді, бала есейіп жетілген сайын жыныстық тәрбие талаптарын да күрделендіріп отыруды жөн санаған.

Баланың адамгершілік-жыныстық дамуына, әсіресе қазақ бесігінің жағымды әсер беретініне кәміл сенген. Бесіктің пайдасы – баланың “ден-саулығы жақсы болады, әсіресе оның жұлын-жүйкесі мен миының дұрыс жетілуіне мүмкіншілік тудырады... Ұйқысы тыныш, денесі мен тәні тазалықта жатады, оқыс құлап жарақаттанбайды. ...Сонымен қоса айналасындағы дыбыстар мен ауа қозғалыстарының екпінін де қағып қалатын бесіктің шымылдығының маңызы бар. Ол толып жатқан басқа да тітіркендіргіштерден сақтай алатын микроклимат... Тек бесік ішінде ғана ұйқысы қанып... тән рахатына кенелген бала, оянған сәттерінде жадырай езу тартып... бесіктен босанғанында керіле созылып, кереметтей ләззатқа бөленеді. Осы кезде ұзақ уақыт сәбиін қолына алмаған ана да, бар мейірімін... тек еміренген үнімен ғана емес, нәрестесін сылап-сипалаған алақанның табымен де дарытуға тырысады” [8]. Алайда бесік “...өткен замандардағы ...аналардың дүниеге жаңа келген бөбекті бағып-қағып өсіруге жұмсалатын уақытын мейлінше азайтып, үйдің басқа жұмыстарына көбірек уақыт бөлу үшін тапқан айла-әдісі. ...Бесікке таңып өсірген бөбектердің көпшілігі екі жарым - үш айдан кейін-ақ бесікке бөленбеген бөбектерден анағұрлым бәсең, баяу дами бастайды. ...Ол әсіресе бойының өсуі, тынысының кеңейіп, денесінің толығуы, жүйке тамырлары мен психикасының жетілуі жағынан бесіксіз өскен баладан көп кенже қалады” – деген кері пікір де жоқ емес [9]. Бұл пікірдің көпшіліктен қолдау таппайтыны анық.

Керісінше, бесіктің педагогикалық, медициналық, психологиялық, физиологиялық, гигиеналық, биологиялық тұрғыдағы мүмкіндіктері жоғары. Бесік – адамгершілік, эстетикалық, музыкалық тәрбие, бесік – денсаулық (тазалық, тыныш ұйқы), бесік – “сәби үшін теңдесі жоқ микроклимат” [8]. Олай болса, ата-баба мұрасы – бесік болашақ “ұрпақ тәрбиесінің де алтын діңгегі болып қала бермек” [8].

Бесіктің тән тазалығы үшін де мәні үлкен. Тән тазалығы бала жөргегіндегі түбек пен шүмектің көмегімен жүзеге асады. Әрқайсысының өзіндік ерекшелігі, өзінің атқаратын қызметі бар. Түбек – ер балаға, шүмек – қыз балаға арналған. Нәтижесінде түбек пен шүмек көмегінің арқасында, ұйықтап жатқан нәрестенің асты былғанбай таза сақталынады.

Тән тазалығына деген қазақ халқының талабы бала есейген сайын артып отырған. Мәселен, қыз баланы “болашақ ана” тұрғысында қарап, оның сыртқы жыныс мүшелерінің тазалығына ерекше көңіл аударған. Оның сыртқы жыныс мүшелері дәретке отыру кезінде түрлі

микробтарға шалдығып, аурушаң болмас үшін дәретке отырғаннан кейін жыныс мүшелерін жылы сумен жуып, жұмсақ жаялықпен құрғатып отыруды әдетке айналдырған. Бұл әдеттің қыздар мен әйелдер үшін пайдасы сол – олардың арасында жыныс мүшелері аурулары өте сирек кездескен. Осы орайда ерекше ескере кететін жайт, аналары қыздарына дене бітімінде, жыныстық даму барысында болатын физиологиялық, гигиеналық өзгерістерден түсінік беріп отырған. Үлкендер мен ересектердің алдында өзін сыпайы ұстауды, орынсыз көп сөйлемеуді, тар киім кимеуді, омырауын тартып жүруді, аяғын жинақы ұстауды, етегін көтеріп ашпауды және т.б. әдепсіз қылықтарды көрсетпеуді талап еткен. “Киім пішсең кең піш, тарылтуың оңай”, “Ұқыпты етегін жабады, ұқыпсыз ұятын табады”, “Аузына келгенін сөйлеу – ақымақтың ісі” және т.б. мақал-мәтелдер соның дәлелі болса керек.

Ер балаларды сүндетке отырғызу рәсімі де адамгершілік-жыныстық мәселелерін шешуде ерекше рөл атқарған. Егер тарихи деректерге сүйенетін болсақ, сүндетке отырғызу VII–VIII ғасырларда араб елдерінен шығып, бүкіл мұсылман жұртына тараған. Ер баланы сүндетке бес, жеті немесе тоғыз жасында отырғызған. Сүндетке отырғызу көбінесе жазғытұрым немесе қыс айларында жүзеге асырылған. Баланы сүндетке отырғызарда әкесі (мүмкіндігі болған жағдайда) баласына сүндет атын сыйлаған. Мұндай дәстүр бала психикасының өзгеруіне, ерте есеюіне түрткі болған.

Ойды тұжырымдай айтқанда, сүндетке отырғызу, біріншіден, тазалық, екіншіден, түрлі аурулардың алдын алу, үшіншіден, дені сау ұрпақ жалғасын ескеру, төртіншіден мұсылмандықтың белгісі, бесіншіден, азаматтыққа аяқ басқан алғашқы қадам болып саналған.

Бүгінгі күнде қазақ халқының бұл рәсімі де медицина саласында тазалыққа негізделген деп толығымен құпталып отыр. Бұл орынды да. Өйткені “сүндетке отырғызылған ер баланың жыныс мүшелері гигиеналық тұрғыда өте таза келеді, ауру да сирек кездеседі. Ал сүндетке отырғызылмаған баланың жыныс мүшесіне келсек, онда тазалық қанша дегенмен сақтала бермейді, ол әртүрлі зиянды микробтардың, кір-қоқыстардың жиналуына себепші болады” [9].

Қазақ халқы сонымен бірге “денсаулық кепілі–тазалық” деп, баланың өз тәнін таза ұстауына, күнделікті жуынып-шайынып тұруына аса көңіл бөлген. Тән тазалығы ауру-сырқадан, жұқпалы індеттерден сақтанудың жолы, ұқыптылық пен жинақылықтың, әдептіліктің көрсеткіші деп түсінген. Баланы ес білгеннен бастап дене ағзаларын

таза ұстауға (сабындап қолды жуу, тісті тазарту, ауызды, тамақты сумен шаю, мұрынды су жіберіп тазарту, құлақтың сыртын, мойынды, қолтықты салқын сумен жуу, жыныс мүшелерін жуу (дәрет алу) және т.б.) дағдыландырған. Мұсылмандық шарты да күніне бес уақыт оқылатын намаз алдында “дәрет алуды”, яғни жуынып-шайынуды талап етеді. Мұның бәрі қазақ халқының ер балалар мен қыздардың жыныстық дамуына, мінез-құлқының дұрыс қалыптасуына, әдепті, ұқыпты болып өсуіне мән бергендігінің айғағы.

Адамгершілік-жыныстық тәрбиені жүзеге асыруда халық жеті ата мәселесін де естен шығармаған. “Жеті атаны білу – қаны таза, дені сау ұрпақ жалғасын ескеру болып табылады” деген қағидаға сүйене отырып, балаларды жеті ата шежіресімен таныстырған. Жеті атаға дейін қыз алыспау себебін “біріншіден, қандастық жақындық некелескен уақытта ұрпақтың болмауына, яки аз болуына, тіпті оның азып, тәуір қасиеттерден жұрдай болуына да әсерін тигізеді, екіншіден, қандас туыстар арасында жыныстық қатынастарға байланысты әдепсіздіктер көбейеді, үшіншіден, жеті атадан бергі ұрпақтардың өзара туыстық қатынастары созыла берсе, жеті атадан асқан аталастармен қыз алысу арқылы жақындасып, құдандалық қарым-қатынас бірлікті ұлғайта береді”, – деп түсіндірген [10].

Міне, осы жеті атасына дейін қыз алыспау дәстүрін ежелден берік сақтаған қазақ елі Еңсегей бойлы Есім ханның тұсында мұсылмандықты әкелген арабтардың жақын туыстарына үйлене беретін әдеттерін әбес көріп, бұдан қатты сақтанған. Қазақтың ел басқарған көсемдері, ақылғөй ақсақалдары Есім ханға бұл араби дәстүрдің халық санын өсірмей, текті аздыратынын жеткізген. Осы өтініштерді ескере отырып, Еңсегей бойлы Есім хан: “Туыстық араға жеті атаға толғанша жастарға бір-бірімен үйленуге болмайды. Кімде-кім осы жарлықты бұзса, өлім жазасына кесілсін” деп, заң-жарғы шығарған. Заңның жүзеге асуын қатты қадағалаған. Оны Шәкәрім жырлаған Қалқаман-Мамыр оқиғасынан байқау қиын емес. Мұнда бір-біріне ғашық болған немере-шөберелес екі өнерлі жас туралы әңгімеленеді. Ата-ана, туыстарының бұл некеге рұқсат бермейтіндіктерін білген Қалқаман бір түнде Мамырды алып қашады. Мұны естіген Мамырдың ағасы Көкенай екеуін де өлтіремін деп, намысқа мініп ашу шақырады. У-шу басылып, ел іші тынышталғаннан кейін ата-ана, аға-інілерінен кешірім сұрап, ризашылығын алып, одан әрі ашық өмір сүрмек болған Мамыр ауылына аттанады. Ауыл шетіне жете бергенде ағасы Көкенай қарындасын садақпен атып өлтіреді.

Мұнымен тынбай қарындасымды өлтірдім, енді Қалқаманды өлтіремін деп жар салады. Ел адамдары ақылдаса келіп, садақ көздеген Көкенайдың алдынан Қалқаман жүйрік атпен шауып өтсін, бір атқанда тигізе алса, Қалқаман құнсыз болсын, ал тірі қалса, осымен дау бітсін деген үкім айтады. Оған Көкенай да, Қалқаман да келіседі. Қалқаман атпен шауып өткенде, садақтың оғы жігіттің қара санына қадалады. Сөйтіп Қалқаман аман қалады. Мамырсыз өз жерінде қызық болмайтындығын түсінген Қалқаман Ұлы жүздің еліне біржолата кетіп қалады. Тарихта мұндай мысалдар көптеп кездеседі. “Рулық мораль қағидасына қарамай, тағдырласқан ғашықтардың бәрі де қатал жазаға тартылып отырған” [11].

Шәкәрімнің “Қалқаман – Мамыр” поэмасына жан-жақты талдау беру барысында Мұхтар Мағауин екі жастың ата тегінің таралуын салыстырмалы түрде ашып көрсете отырып, “Қалай бұлдыратсақ та екі ғашығымыз шөбере болып шығады... Бұрынғы түгілі, қазіргі қазақ ұғымында Қалқаман өзінің қарындасын алған” деп ой түйіндейді. Сонымен бірге “...бар тіршілігі мал өсірумен байланысты “надан қазақ” генетика жайын жақсы білген. Атасы, енесі жақын малдың будандасуы тұқымның азуына бастамақ. Адам жайы тіпті қиын. Моральдық жағын былай қойғанда, қаны жақын ағайындардың қыз алысуы нәтижесінде ақыл-ойы тапшы, күш-қуаты кем, аурулы-сырқаулы балалар тумак. Жақыннан қыз алу бірер шаңырақ шегінен шығып, қалыпты әдетке көшсе, бүкіл ұрпақ азбақ. Мұның айқын мысалы – Октябрь алдындағы төре тұқымының тағдыры. Неке мәселесінде шарифаттың нақ осы тармағын берік ұстану (алысқа бармай-ақ, “Мың бір түнге” қараңыз) бір кезде жарты дүниені жаулаған, әлемдік мәдениет қорына соқталы үлес қосқан араб халқының генофондына өлшеусіз нұқсан келтірді. Мұндай қауіп қазіргі Орта Азия мен терістік Кавказдағы бауырлас ағайындардың да басында тұр” деп, бұл мәселенің болашақ үшін қауіпті екенін ескертеді [11].

Оның көзқарасын Х. Арғынбаевтың: “Төре тұқымы болса қыздарын қара қазаққа бермейтін де, немере туыстар өзді-өзі қыз алыса беретін. Қазақ ішіндегі бағы мен дәулеті бірдей жүріп, аты шыққан адамдар ғана төрелермен құдандалы болып, қыз беріскен. Мәселен, Сүйіндік руынан шыққан Шорман әулеті Уәлихан ұрпағымен көп жылдар бойы сүйек-шатыс болған. Мұндай ұзақ байланыс Шорман әулетіне де әсер етіп, шөбере туыстар бір-бірімен қосыла беретін болған” [10] деген деректемесі мен И. Қаракұловтың “туа салып өлген балалардың арасында “жылтым қан” кінәраты жиі ұшырайды, бұны баяғы заманда

да адам баласы байқаса керек. Өйткені жаңа туған баланың кіндігін кескен кезде, қаны сұйық болып тоқтамай ағып кеткен, бұл кеселдің негізгі себебі тікелей туыстық некенің кесірі болса керек” деген пікірі нақтылай түседі [9]. Бұл пікір-көзқарастарды бүгінгі таңдағы медицина ғылымы да дәлелдеп отыр.

Міне, осындай жағдайларды болдырмау мақсатында қазақтар баланың тілі шығып, ес білгеннен бастап “Жеті атасын білген ұл, жеті ру елдің қамын ойлайды” деп, оларға руын, ататегін үйрете бастаған. Ағайын-туысты, нағашы жұртты, алыс-жақынды ел жұртты білдіруге ерекше көңіл бөлген. Ер жігіттің үш жұрттын, оның шығу тарихын, тегін білуі азаматтық парыз деп түсіндірген. “Жеті атасын білген ұл, жеті жұртқа жөн айтар” деген аталы сөзді арқау ете отырып, баласына ата тарихын жастайынан жаттатқан. Ел-жұрттың тарихын білу – ер-азаматты ерлікке, елдікке, Отан сүйгіштікке баулиды деп түсінген. Балаға жеті атасына дейінгі бабаларының атын жаттатумен шектелмей, олардың адамгершілік қасиеттерін, майдандағы ерлік істерін әңгімелеу арқылы өнеге еткен.

Адамгершілік-жыныстық тәрбиенің адамды үйлесімді жетілдіретініне кәміл сенген халық, тәрбие үдерісін “Жетілген адам (Кемелденген адам, Сегіз қырлы, бір сырлы адам) - адамгершілік-жыныстық тәрбиенің нәтижесі” деген қағидаға негіздеген. Демек халық, адамгершілік-жыныстық тәрбие барысында жетілген адамды қалыптастыруды мақсат тұтқан. Жетілдіруді тұлғаның жағымды қасиеттерімен бағалаған. Жағымды тұлғалық қасиеттердің қоғам талабына, талғамына сай болуын ескерген. Халықтың жағымды тұлғалық қасиеттерге қойған талап, талғамдарының мазмұны олардың “жетілген адам” ұғымынан түсінігінің жоғары болғанын және жағымды тұлғалық қасиеттерді қалыптастыруда тәрбиенің барлық мүмкіндіктерін ескергенін, әсіресе жігіттер мен қыздарға қойылатын талап, талғамдарға ерекше мән бергенін көрсетеді. Бұл туралы көптеген авторлар (С.Қалиев, К.Қожахметова, М.Тілеужанов, И.Ахатұлы және т.б.) өз еңбектерінде айтып өтеді, соның ішінде жігіттердің жағымды тұлғалық қасиеттеріне халықтың қойған талап, талғамдарынан біраз түсінік береді. Оларды былайша жүйелеуге болады:

– кескін-келбеті (еңселі бойлы, сабырлы, терең ойлы, өткір көзді, қалың қасты, өткір тісті, жуан білекті, қынай белді, қапсағай денелі, от ауызды, орақ тілді, қарымды қолды, жау жүректі);

– қадір - қасиеті (қырандай алғыр, сұңқардай өр, арыстандай айбатты, жолбарыстай қайратты, қасқырдай өжет, қабыландай сұсты,

нардай төзімді, құландай сүйекті, жылқыдай мінезді, бұландай алып, сауысқандай сақ және аталған қасиеттеріне сәйкес: “жігіттің қыраны”, “жігіттің сұңқары”, “жігіттің арыстаны”, “жігіттің қабыланы”, “жігіттің жампозы”, “жігіттің сұлтаны” деп те аталған);

– қабілет - икемі (“Көсем жігіт” – ел басқаратын жігіт, “Шешен жігіт” – дау шешетін тұлға; “Батыр жігіт” – еліне қамқор, жауына алаберен жігіт; “Сері жігіт” – аттың жүйрігін мініп, иттің алғырын ертіп, қыранның қырағысын баптап, ат құлағында ойнап, ер қаруы – бес қаруды сайлап, мың құбылтып ән салып, күмбірлете күй тартатын өнерлі жігіт; “Жомарт жігіт” – дастарханы берекелі, пейілі кең, өзі жайдары жігіт”, “Палуан жігіт” – мойны жуан, жауырыны қақпақтай, бұлшық еті темірдей, қимылы шапшаң, сенектің көзінен өтердей алып күш иесі; “Үй жігіті” – үй жұмысына мінсіз, үй жұмысына қырсыз);

– алты асыл қасиеті: зерде-зейіні (тылсым сырды ұғатын); өнер өрісі (өмірден әперер сыбағасын); тапқырлық талап, ерлігі (дұшпанға найза сұға алатын); қайрат-қаруы (қиындықта сыналатын); білімі (биікке бастап шыға алатын); жігер күші (аяқтан шалғанда жыға алатын);

– үш асыл мінезі: туған еліне, дос - жарандарына адал болуы (адал болсаң аңқылдақ, ізгілікке құмарсын); қара қылды қақ жарған әділетті болуы (әділ болсаң ақжарма, жақсы іске билік қыларсың); қаймықпастан турасын айтар, шыншыл болуы (шыншыл болсаң қол жетпес, шында өскен шынарысың);

– үш серігі: астына мінген тұлпары (сапары оң болар ұдайы); шыңдалған ақыл-айласы (шымырлап тұрса шынайы); айнымас адал жұбайы (қаймықпай өтер өмірден);

Халықтың ер жігіттен талап етіп отырған жағымды кескін-келбет пен қадір-қасиет, қабілет-икеменді Әсеттің Сәмен тұлғасына: “ажары жай оғындай”, “сабырлы, терең ойлы, маңғаз”, “қырмызы қыз мінезді”, “денесі тең сандалдың терегіндей, кең біткен иықты”, “шалқақ төс, бура санды, бұлшық етті”, “ер тұлғалы батыр” деп, дәстүрлі теңеулермен берген бедерлі суреттемесінен және Шәкәрімнің Кебек батырдың адамшылық тұлғасына:

Ел қамы үшін өлуге жанын сайлап,
Соғыс десе тұрмайды қойса байлап.
Жауға батым, жақынға және әдепті,
Кішіні – іні, үлкенді ағатайлап, –
деп берген мінездемесінен кездестіруге болады.

Қазақ халқының қыз балаға мейірімі ерекше болған. Оларды бетінен қақпай, мәпелеп өсірген, зекіп, дауыс көтермеген. Мейірімділікке,

ілтнпаттылыққа, ақжарқындылыққа баулыған, үлкенді сыйлауға, жасы үлкен адамның, әсіресе ер адамның алдын кесіп өтпеуге, сөйлеп тұрғанда сөзін бөлмеуге, үлкендерге тізе бүгіп сәлем етіп, әдептілік білдіруге, үйге кірген адамға дәм ұсынуға, өтірік айтпауға, біреудің сыртынан ғайбат сөз сөйлемеуге, әлсізге зорлық-зомбылық көрсетпеуге, жетім-жесірге, жапа шеккендерге көмектесуге тәрбиелеген және осы адамгершілік асыл қасиеттерді қыздардың бойына ерте жастан сіңісті ете білген.

“Жақсы болсын тегі заты, тұқымы, Пәк ұятты болсын жанның тұйығы” деген тілекпен жігітке қыз айттырарда олардың бірқатар қасиеттеріне аса назар аударған. Атап айтсақ, тектілігі мен ақыл-парасатына көңіл бөлген. Қыздың көркі мен сұлулығынан гөрі, ақыл-ойын, тәрбиелі мінез-құлқын, пәктігін, мейірімділігін аса құрмет тұтқан. “Әйел алсаң көріктіні алма, тектіні ал”, “Көкірек таза болмаса, көз тазасы не керек”, “Ары бар, ақылы бар, ұяты бар ата-ананың қызынан ғапы қалма” деп, екі сөзінің бірінде қайталап отырған. Оны Шал ақынның:

Әйел алсаң қарап ал ақылдысын,
Сол болар басқалардан жақын кісің,
Ағайынға, туысқа қайырылса,
Дүниеде нағыз сол ғой мақұл кісің.
Ерге – аю, балаға қасқыр болса,
Ондай қатын алғанның күні құрсын, –

деген өлең жолдарынан байқауға болады. Мұнда ақын отбасының берекелі, мерекелі болуын, адал достыққа, махаббатқа, жарасымды бақытты өмірге негізделгенін қалайды. Отбасының берекесі, бір-біріне мейірімі, ауызбіршілігі, үй-ішінің тазалығы көбінесе әйелге байланысты, “жақсы әйел – үй ішінің ажары, от басының қазығы”, әйелдің жақсылығы оның ақылынан, алған тәлім-тәрбиесінен көрінеді, сондықтан жар таңдауда абай бол дейді.

Жақсының жүрген жері той болады,
Ақылы жоқ кей адамда бой болады.
Көрмеге қандай жаман болса-дағы,
Парасат кей шаһбозда ой болады, –

деп, адамның сыртқы келбеті мен ішкі рухани жан дүниесінің үйлесе бермейтінін, кейбірде тіпті алдамшы болатынын ескертеді.

Мұндай түсінікті халық та қыздардың санасына жасынан сіңісті ете білген. “Адам көркі – шүберек”, “Киіміне қарап қарсы алады, ақылына қарап шығарып салады” деп, олардың ұнамды киіне білу қабілетін,

ұқыптылығын, тазалығын, киім таңдаудағы эстетикалық талғамын, таққан әшекей бұйымдары мен киімдерінің өзара үйлесімділігін қадағалап отырған.

Қыздардың адамдармен қарым-қатынас, мінез-құлық мәдениетінің, соның ішінде ата-анасы, аға-інілері, апа-сіңлілері, құрбы-құрдастарымен мәдени қарым-қатынас әдебінің дұрыс қалыптасуына мән берген. Мінезінің Баян мен Гүлбаршынның мінезіндей сыпайы, ұстамды, қылықты, ибалы болуын, Құртқаның мінезіндей батырға сай парасатты, жауапкершілікті, ақылгөй, кемеңгер, дана болуын, Қарлығаның мінезіндей батыл да батыр, жігерлі де қайратты болуын қалаған.

Аталған қасиеттерді басқа тұлғалық қасиеттермен де үйлесімді байланыста жүзеге асырған. Қыздардың тұлғалық қасиеттеріне халықтың қойған талап-тілектерінің қандай болғанын шартты түрде берілген мына топтамадан көруге болады:

– кескін-келбеті (сымбатты, көрікті, шырайлы, ажарлы, айдай сұлу, сұңғақ бойлы, талдырмаш, қыпша белді, аршын төсті, кең маңдайлы, тана көз, бота көз, қыр мұрынды, алма мойын, қиғаш қасты, маржан тісті, айдай толған, сүмбіл шашты және т.б.);

– қадір-қасиеті (үлкендерге құрметі; кішіге қамқорлығы; ата-анаға ықылас мейірімі; бірге туған туыстарға бауырмалдық сезімі; адамдармен өзара қатынастағы әдептілігі, кішіпейілділігі, сыйласымы; көпшілік орынында өзін-өзі ұстауы, ортақ тіл табысуы; құрбы-құрдастарына, сүйген жарына сенімі, адалдығы; адамдарға қамқорлығы, көмегі; мақсатқа жетудегі табандылығы және т.б.);

– ақыл-парасаты (елдің тыныштығын, ұрпақ тағдырын, ағайын-туыстардың татулығын ойлауы; отбасының береке-бірлігін ескеруі; оқыған-тоқыған білімін орнымен қолдануы; адамның жақсы қасиеттері мен қабілеттерін бағалай білуі; ақиқатты, шындықты ақылмен танып білуі; айтар ойын биязы бипаздықпен жеткізуі; әр мәселенің мәнін пайымдай білуі; қысылған кезде тез шешім таба білуі, жігер қайрат көрсетуі және т.б.);

– отбасы тіршілігіне даярлығы (ата-анасын күтуі; ата-енесінің, ерінің жағдайын жасауы; баланы дүниеге әкелуі, мәпелеп өсіруі, әрбір жас кезіндегі маңызды сәттерін туыстар арасында қуаныштап өткізуі; қонақты қарсы алып, күтіп, шығарып салуы; ас пісіріп, іс тігуі; үй-іші заттарын жинақы, таза, ұқыпты ұстауы; малды жайлауы, малды сауып, одан түскен шикізат өнімдерін өңдеуден өткізуі; киіз үй жабдықтарын дайындауы, үлкендердің тапсырмаларын орындауы және т.б.).

Қыздардың бұл тұлғалық қасиеттері жыр-дастандарда, поэмаларда әсерлі теңеулермен межесіне жеткізе суреттелген. Мысалы, Әсеттің “Салиха – Сәмен” поэмасында Салиханың келбеті халық ұғымындағы дәстүрлі сұлулық белгісімен “тал шыбықтай бұралған, алмадай толып піскен, екі беті албыраған, қиғаш қас, пәк көзқарас, сүмбіл шаш, сұңғақ бойлы, торғын тамақ, сүйрік саусақ...” деп түгелдей қамтылса, Шәкәрімнің “Жастық туралы” өлеңіндегі қыздың көркі: “Жаудырап көзі, тамшылап сөзі...Қиғаштай көзбен қараса... Сынаптай толқып, Түлкідей жортып, Кетеді көңіл әр жаққа, – деп, адамдардың көзқарасы мен бүкпесіз сезімі тұрғысынан бағаланады. “Мінезі майдай өзгеден артық сол жері”, “Дариядай ақыл мол еді”, “Тал бойының кірі жоқ, мүшесінің міні жоқ” деген сөздер арқылы тән сұлулығы мен рухани жан дүниесінің үйлесімділігі көрсетіледі. Қыздардың сыртқы келбеті мен ішкі әлемінің өзара жарастығын бейнелі суреттейтін бұл шығармалардың жаңа заман қыздары үшін үлгі болары даусыз.

Адамгершілік-жыныстық тәрбиені шешуде халық “Махаббат мәдениеті және ерлі-зайыптылық өмір мен поэзияны асқақтататын әдебиет пен өнер - адамгершілік-жыныстық тәрбиенің маңызды құралы” деген қағидаға да жауапкершілікпен қараған. Махаббат пен поэзия – бір-бірінен ажырамайтын егіз ұғым. Махаббат халық поэзиясында мәңгілік жасайтын тақырып. Оны әркім өзінше жырлайды, оның қыры да, сыры мен мұны да қуанышы мен бақыты да жетерлік. Махаббат та, поэзия да қазақ тарихында бірге жасасып келеді. Оған ғасырлар бойы ауыз әдебиеті арқылы таралып келе жатқан ғашықтық жырлар, дала ойшылдары мен ғұлама ағартушыларының ғашықтық тақырыптағы туындылары куә. Бұл тұрғыда Қозы мен Баянның, Жібек пен Төлегеннің, Еңлік пен Кебектің, Қалқаман мен Мамырдың, Ләйлі мен Мәжнүннің бір-біріне деген мөлдір махаббаты мен іңкәр сезімін, сыйластық қарым-қатынасы мен көңіл жарастығын айтуға болады. Олардың бір-біріне деген сүйіспеншілікке толы сезімін халық жастарға поэмалар мен дастандардың, аңыз-әңгімелердің, өлең-жырлардың үлгісінде таныстырған. Мысалы, Шәкәрімнің ежелгі шығыс әдебиеті үлгісінде жазған “Ләйлі-Мәжнүн” дастанындағы екі жастың арасындағы адал махаббат пен шынайы ынтызарлық сезімді жастардың санасына әсерлі суреттемелермен жеткізе білген.

Дастанның адамгершілік-жыныстық тәрбиедегі мүмкіндігі сол, ондағы Ләйлі мен Мәжнүннің көңіл-күйі, пәк таза ғашықтық сезімі, жүректерінің лүпілі тыңдарманды еріксіз елтітіп, эмоционалдық сезімге бөлейді. Тартымды бейнеленген кіршіксіз таза махаббаты

достық, жолдастық, сүйіспеншілік, сезім, құштарлық, ұнату, жан ашу, ынтызарлық, сағыныш, жігіт пен қыздың арасындағы қарым-қатынас ұғымдарын дұрыс қабылдай білуге бағдарлайды. Махаббат жолындағы кедергілер, қайғы-қасіреттер екі жастың бітім-болмысынан, сезім тазалығы мен күш-жігерінен терең түсінік беріп, психологиялық көңіл-күйін көзге анық елестетеді. Бейнелі сөзбен өрнектелген өлең жолдары болса, ғашық жастардың бойын билеген ішкі ынтызарлық сезімнің қаншалықты нәзік екендігін көрсетеді. Рухы биік мұндай ғашықтар қандай жағдайларды басынан өткерсе де, бүкіл бір ғасырдың үлгісі ретінде ұрпақтарымен бірге жасай береді.

Жастардың сүйіспеншілік пен махаббат сезімінен пікір-көзқарасының дұрыс қалыптасуына Абайдың махаббат лирикасындағы көркемдік шоқтығы биік өлеңдерінің әсері мол болды. Егер, “Қызарып, сұрланып” деген өлеңінде сағынысып кездескен ғашық жастардың жандүниесін (ішкі сезімін, тебіренісін, көңіл-күйін, жүрек лүпілін, көзқарасын, қимыл-қозғалысын және т.б.) бейнелейтін көріністер махаббатқа тән қасиеттерді (ынтықтық, сыпайылық, әдептілік, пәк сезім, ұялшақтық және т.б.) меңгертіп, эмоционалдық әсер беріп, ғашықтық сезімді қадірлей білуге үйретсе, “Ғашықтық, құмарлық пен – ол екі жол” өлеңіндегі:

Ғашықтық құмарлық пен – ол екі жол,
Құмарлық бір нәпсі үшін болады сол.
Сенен артық жан жоқ деп ғашық болдым,
Мен не болсам болайын, сен аман бол, –

деген шумақтар ғашықтық пен құмарлық сезімін, шынайы сүйіспеншілік сезімінің бүкіл мән-мағынасы болып табылатын махаббат ұғымының мұратын дұрыс ұғындыруды мақсат етеді. Құмарлыққа бой ұрып әдептен озбауға, ақылға жеңдіріп, ұстамдылық көрсетуге шақырады, ақыл құмарлықтың кеңесшісі деген көзқарасқа бағдарлайды. Абайдың ел аузында “Қаламқас” атанып кеткен “Жігіт сөзі” мен оған жауап ретінде берілген “Қыз сөзі” өлеңдеріндегі жігіт пен қыздың бір-біріне деген ынтызарлық сезімі мен құмарлық тілегі, ешбір бүкпесіз айтылатын сырлары, жан ләззатының тән шәрбатына айналар тұсы шынайы ғашықтық сезімді тани білуге, бағалап, қадірлеуге дағдыландырады.

Жастарды махаббаттың небір ғажайып сырлары мен жан тебіренерлік нәзік әуендерімен таныстыруда халық Абайдың махаббат лирикасына толы “Білектей арқасында өрген бұрым”, “Сап-сап, көңілім, сап, көңілім”, “Қақтаған ақ күмістей кең мандайлы” және

т.б. өлендерін де тиімді пайдаланады. “Ауызбен айтуға ұят саналып, әркімнің өз жүрегінде тұншықтырылып келген сүйіспеншілік сезім ешқандай ерсілік емес, қайта адамгершілік асыл қасиеттердің қатарына жататын мораль нормаларының мықты бір өлшемі екенін” Абайдың өрнекті өлең жолдарымен түсіндіреді [12]. Сондай-ақ қазақ ғұрпында сырт көзге жариялана бермейтін еркек пен әйел арасындағы сүйіспеншілік қатынасты дұрыс қабылдай білуіне де аса көңіл қойып, орынсыз іңкәрлік пен ләззаттық сезімге бой алдырмауды өтінген. Мұндай сезімдер адам табиғатына қайшы келмейтінін, оған жат пиғылсыз, сүйіспеншілік тазалығын сақтай отырып жетуге болатынын, сүйіспеншіліктің түпкі мақсаты жар болып жұптасу екенін ақыл-кеңес беру арқылы ескертіп отырған.

Ерлі-зайыптылық өмірдің сәні мен мәні мәдени қарым-қатынасқа, үйлесімділікке, өзара сыйластыққа негізделетінін атақты адамдардың өнегелі өмірлерінен дәлелді деректемелер келтіре отырып түсіндірген. Мысалы: “Қаздауысты Қазыбектің әкесі Келдібек би қыз таңдап, үйленбей біраз жүріпті. Ойламаған жерде бір жиында аяғы ақсақ, көзі қыли жас қызға көңілі ауып, құда түсіп, айттырып алады. Әке-шеше баласының айтқанына келіскенмен, аса қолдай қоймайды. Тіпті әкесі: “Таңдаған тазға жолығадының” кебі келді. Сөз байласқан бұрынғы құдалардың бетіне қалай қараймыз?” – деп қатты налыпты. Келдібек би болса:

Қаймағын піскен сүттің алдым қалқып,
Аяғы ақсақ болғанмен, ақылы артық.
Көзі қыли, сөзі мен ісі түзу,
Сөйлескеннен өн бойым кетті балқып, –
деп жауап қайырады Келдібектің замандастары да әзілдескенде осыны алдына тартып, қағытуын қойымапты. Бірде олар Келдібектің үйінде отырғанда әзілмен тағы бір соқтықса керек, сонда жас келіншек шапылдап беттен алмай-ақ сыпайылап қана:

Көзім қыли, жасырмаймын, ақсақпын,
Келдекеңмен сондай тату жақсы-ақпын.
Татулықтың белгісіндей тамаша
Төрт бошанды билейтін ұл таппақпын! –
депті. Айтқанындай, көп кешікпей-ақ Қаздауысты Қазыбек дүниеге келген екен. Бұл әңгіме “татулық, ынтымақ қайда болса, ырыс, береке - бірлік сонда” деген түсінік береді.

Балалар мен жастардың махаббат, ерлі-зайыптылық өмір туралы танымдық білімін жетілдіруде “нәпсі”, “нәпсіқұмарлық”,

“нәпсіқойлық” деген ұғымдар да халықтың назарынан тыс қалмаған. Ұстамды, қайырымды, ұятты, адал тәрбие көрген адам ешқашан да өзінің қара басы үшін адамгершілік қасиеттерден айырылып, нәпсінің құлы болмайды. Ақылмен ойлап іс қылады, басқалардың мүддесімен, көзқарасымен, мінез-құлқымен есептеседі. Өзін ұстай білген адам арманына жетеді, орынсыз құштарлыққа, нәпсіге ерік берген өкінішке қалады, ұятты болады деп, байыппен ақыл-кеңес беру арқылы әдеп ережелерін меңгерткен.

Халықтың балалар мен жастарға адамгершілік-жыныстық тәрбие беру мақсатында жүргізген осы іс-әрекеттері де өзінің мәресіне жетіп отырды. Мәселен, бала неғұрлым есейген сайын естіген ертегілері мен жыр- дастандарындағы кейіпкерлердің ақыл-парасатынан, мінез-құлық әдебінен, дүниетанымдық көзқарасынан өзінің көңіл-күйіне, өміріне үлгі боларлық тұлғалық адамгершілік қасиеттерді іздестірді. Ондағы жарасымды қылық, мәдени қарым-қатынасты меңгеріп, өз бойына дарытып, күнделікті іс-әрекетте үйлесімді пайдалануға ұмтылды. Бұл ретте басқалардың да ақыл-кеңесін тыңдауға, ұсыныс-пікірімен санасуға және өзінің де көзқарасын дәлелді негіздей білуге жаттықты. Мұндай тұлғалық қасиеттерді меңгерген жастарды халық аса құрметтеген, “ізетті”, “парасатты”, “көргенді” деген мақтау сөздермен, “Жақсы қыз – жағадағы құндыз, жақсы жігіт – көктегі жұлдыз”, “Жақсы ай мен күндей, әмбеге бірдей” деген небір әдемі теңеулермен мадақтаған.

Халықтың адамгершілікті өрістетудегі басты бағдары – сезім жетегінде кете бермей, ұстамдылық танытып, өзін-өзі тежей білу тәсілін терең ұғындыру болды. Бұны “Қамар сұлу” романындағы Қамардың прототипі Бағила туралы тарихи дерек айғақтайды [13]: Шығыс Қазақстан аймағына қарасты Шыңғыстай ауылындағы Әбдікәрім сынды беделді адамның қызы Бағиланың ұзатылғалы отырған, бойжеткен кезі. Өнерлі, ақылды, оқыған білімді, сұлу да сымбатты қызға ынтық болған Сұлтанмахмұт ақын: “Бір жауап болар ма деп Бағиладан, Жүрегім оттай күйіп жалындаған”, – деп ғашық отына өргенеді. Ақынды қанша жақсы көргенімен, халық дәстүрінің ықпалында тәрбиеленген Бағила, сезімін ақылға жеңгізіп өзіндік шешімге келеді.

Жас жайлауым Қарасаз, Мүзбел, Татан,
Кешір, халқым, ісімді болса қатам.
Әкешім алыс жерге бермес еді,
Атастырып кетіпті Қажы атам, –
деп, саналы қыз атасының беріп кеткен батасын бұза алмай,

дәстүрді қолдайды. Бағила сезім жетегінде кетпей, ғұрыптық дәстүрді, тәлімдік жол мен жоралғыны құрметтеп, халық педагогикасының жазылмаған ереже нұсқауларын берік тұтынғандығын мойындайды. Айнымыс шешімге келіп тұрса да, іңкәрлік көңіл, жастықтың желігін өлеңге айналдырып:

Құбыладан жел соқса аңқылдаған,
Қолыма сұңқар қонды саңқылдаған.
Айрылып қолымдағы сұңқарымнан,
Әкежан, мен болдым қаз қаңқылдаған, –

деп, өзінің жүрекжарды сырын ақтарады. Бұл Бағиланың халық тәрбиесі тәлімін бойына дарытып, оны қасиет тұтқандығын дәлелдейді.

Аталған адамгершілік-жыныстық тәрбиедегі тұжырымдамалық қағидаларды жүзеге асыруда халық балалардың ынта-ықыласына, танымдық қызығушылығына аса мән берген. Осы қасиеттердің көмегімен балалардың өзін-өзі тәрбиелеу қабілетін дамытқан. Адам өзін-өзі тәрбиелеуі мен қажырлы еңбегінің жігер-қайратының арқасында өзінің бойында жағымды тұлғалық қасиеттерді жетілдіре алады. Егер адамда жағымсыз қасиеттерді (жанын сорлататын жалқаулық; сағын сындыратын аңқаулық, осалдық; жасқаншақтық, жасықтық; өңмендеп өтірік айту, телмендеп өсек теру; көпіріп босқа мақтану; орынсыз бөсіп сөйлеу; көрінгенге жалтақтап жағымпаздану; біреуді алдап-арбап тіршілік ету және т.б.) жоюға байланысты жігер, қайрат болмаса, онда жағымды қасиеттер бірте-бірте жойылып жоғалады деген сенімде болған. Бұл жұмыстың арнайы ұйымдастырылған тәрбиенің ықпалымен іске асатынын ескере отырып, баланың өзіне үлгі тұтарлық адамды таңдауына, моральдық құндылықтарды терең меңгеруіне, өмірдегі игілікті мақсатты анықтауына, яғни өзін-өзі тәрбиелеуіне себепші болған. Өзін-өзі тәрбиелеуге талаптандыру үшін баланы әртүрлі пайдалы қоғамдық істерге, мәдени жұмыстарға қатыстырған. Баланың қиялына ерік беріп, арманына қанаттандыратын ауыз әдебиеті үлгілеріндегі жағымды кейіпкерлердің адамгершілікті мәдени қарым-қатынастарымен, батырлардың моральдық қасиеттерімен таныстырған.

Осындай өнегеде өскен балалар өзінің тәртібі мен мінез-құлқындағы кемшіліктерді байқап, оларды жою үшін алдына нақты міндеттер қояды және өзін-өзі тәрбиелеумен айналысады деп түсінген. Өзінің жеке басымен жұмыс жасау да балалардан өз алдына айқын мақсат қоя білуін, күнделікті әрекетін тиімді ұйымдастыра білуін, өзін-өзі тәрбиелеудің әдістерін пайдалануда ерік-жігерінің болуын

талап ететінін ескере отырып, балаларға өзін-өзі тәрбиелеудің әдістерін (өзін-өзі сендіру, өзін-өзі міндеттеу, өзін басқа адамның орнына қоя білу, өзін-өзі сынға алу және т.б.) меңгерту және оларды пайдалануға байланысты ақыл-кеңестер беріп отырған. Нәтижесінде мұның бәрі баланың өзінің күшіне деген сенімін арттырған, күнделікті іс-әрекетіне сын көзбен баға бере білуге үйретіп, кемшіліктерін жоюға ынталандырған. Сөйтіп баланың бойында жауапкершілікті, адалдықты, берген сертіне беріктікті, достыққа тұрақтылықты, тиянақтылықты және т.б. қасиеттерді қалыптастырған.

Жоғарыда айтылғандар адамгершілік-жыныстық тәрбиеде халықтың өзіндік тұжырымдамалық қағидалары орныққанын, олардың қазақ баласының адамгершілік-этикалық, психологиялық-эмоционалдық, эмоционалдық-этикалық, мәдени-гигиеналық, мәдени-жыныстық көзқарасын қалыптастыруда, жыныстық мінез-құлық қабілеті мен психо-физиологиялық қасиеттерін жетілдіруде негіз болғанын дәлелдейді.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Адамбаев Б., Жарқынбекова Т. Ел аузынан. – Алматы, 1989. - 119 б.
- [2] Шиле. Киргизы: Этнографический очерк //Природа и люди. - 1879. –№3. - С. 9.
- [3] Диваев А. Как киргизы развлекают детей //Этнографическое обозрение. - 1908. - № 1-2 - С.150.
- [4] Әуезов М. Абай жолы, Бірінші кітап. - Алматы, 1997. - 196 б.
- [5] Садырбаев С. Фольклордың этнографиялық сипаты //Қазақ әдебиеті. - 1993. - №7. – 9 б.
- [6] Қожабекова Б. Қазақы неке. Салт-дәстүр жөніндегі жазбалар. – Алматы, 1994. – 27-28 - б.
- [7] Айнабеков Т. Қабұснама. – Алматы, 1992. – 40 б.
- [8] Ғаббасов С. Халық педагогикасының негіздері. – Алматы, 1995. – 13-15 б.
- [9] Қарақұлов И. Сырласу. – Алматы, 1992. – 28-30 б.
- [10] Арғынбаев Х. Қазақ отбасы. – Алматы, 1996. – 128-129 б.
- [11] Мағауин М. Ғасырлар бедері. - Алматы, 1991. – 344 б.
- [12] Ысмағұлов Ж. Абай: ақындық тағылымы. – Алматы, 1994. – 149 б.
- [13] Кітапбаев Б. Шыңғыстайдың да өз ұлы еді. С.Торайғыровтың 100 жылдық мерейтойына арналған //Қазақ әдебиеті. - 1993. - №2. – 5 б.

REREFENCES

- [1] Adambayev B., Zharkynbekova T. Yel auzynan. Almaty, 1989, 119 b. [in Kaz].
- [2] Shile. Kirgizy: Etnograficheskiy ocherk. *Priroda i lyudi*, 1879, s. 9 [in Russ].
- [3] Divayev A. Kak kirgizy razvlekayut detey. *Etnograficheskoye obozreniye*. 1908, № 1-2, S.150 [in Russ].
- [4] Әуезов М. Abay zholy, Birinshi kitap. Almaty, 1997, 196 b. [in Kaz].
- [5] Sadyrbayev S. Fol'klordyn etnografiyalik sipaty. *Kazak әdebiyeti*, 1993, №7, 9 b. [in Kaz].

- [6] Kozhabekova B. Kazaky neke. Salt-dastur zhonindegі zhazbalar. Almaty, 1994, 27-28 b. [in Kaz].
- [7] Aynabekov T. Kabusnama. Almaty, 1992, 40 b. [in Kaz].
- [8] Gabbasov S. Khalyk pedagogikasynyn negizderi. Almaty, 1995, 13-15 b. [in Kaz].
- [9] Karakulov I. Syrlasu. Almaty, 1992, 28-30 b. [in Kaz].
- [10] Argynbayev K.H. Kazak otbasy. Almaty, 1996, 128-129 b. [in Kaz].
- [11] Magauin M. Gasyrlar bederi. Almaty, 1991, 344 b. [in Kaz].
- [12] Ysmagulov Z.H. Abay: akyndyk tagylymy. Almaty, 1994, 149 b. [in Kaz].
- [13] Kitapbayev B. Shyngystaydyn da oz uly yedi. S.Toraygyrovtyн 100 zhyldyk mereytoyna arналgan. *Kazak әdebiyeti*, 1993, №2, 5 b. [in Kaz].

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ НРАВСТВЕННО-ПОЛОВОГО ВОСПИТАНИЯ КАЗАХСКОГО НАРОДА

Узакбаева С.А., д.п.н., профессор,
КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан

Ключевые слова: народная педагогика, нравственное воспитание, нравственно-половое воспитание, морально-этические нормы, семейное воспитание, честь, совесть, половое поведение, родословность, традиции, обычаи, нравы.

Аннотация. В данной статье рассматривается опыт работы казахского народа в нравственно-половом воспитании детей и молодежи, передаваемый веками из поколения в поколение через традиции, обычаи, устное народное творчество и педагогические знания. Раскрываются особенности и возможности ряда концептуальных положений народа (о подготовке детей к семейной жизни, общественному труду; о необходимости выявления нравственно-половых особенностей детей с раннего возраста; о знании родословной своих предков; о возможностях литературы и искусства в возвышении культуры любви, супружеской жизни и поэзии и т.д.) в нравственно-половом воспитании детей и молодежи.

Поступила 23.02.2016 г.

TO ENSURE CONTINUITY IN THE LEARNING PROCESS CHILD IN THE FIRST STAGE OF SECONDARY EDUCATION

Pererezhko I.R., c.p.s., associate professor,
Belarusian State Medical University,
Minsk, Belarussia

Keywords: adaptation, social adaptation, elementary school students, succession, initiativeness, activity, perceptions, personality

Abstract. In the article the author is given the development of the proven four-stage procedure of psycho-pedagogical support of social adaptation of pupils to the new conditions. Reveals the problem of adaptation of children of different parallels to new or suddenly changing conditions, whether they are able to relate their behavior to the requirements of the new environment, ensure the fulfillment of their tasks. The data of longitudinal studies that indicate the need for additional work with students in support of their speech development, fine motor skills by means of constructive activity. In this regard, the author of the algorithm was developed psycho-pedagogical support of adaptation to school pupils of the first classes.

УДК 373.3

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РЕБЕНКА НА ПЕРВОЙ СТУПЕНИ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Перережко И.Р., к.п.н., доцент,
Белорусский государственный медицинский университет,
Минск, Беларуссия

Ключевые слова: адаптация, социальная адаптация, учащиеся начальной школы, преемственность, инициативность, деятельность, восприятия, личность

Аннотация. В статье автором дана разработка апробированной четырехэтапной процедуры психолого-педагогического сопровождения социальной адаптации учащихся школы к новым условиям. Раскрывается проблема адаптации детей разных параллелей к новым или внезапно изменившимся условиям, умеют ли они соотносить свое поведение с требованиями новой среды, обеспечивают выполнение стоящих перед ними задач. Анализируются данные лонгитюдного исследования, которые свидетельствуют о необходимости дополнительной работы со школьниками по сопровождению их речевого развития, мелкой моторики средствами конструктивной деятельности. В связи с этим автором был выработан алгоритм психолого-педагогического сопровождения процесса адаптации к школе учащихся первых классов

Процесс обучения на каждой ступени общего среднего образования имеет свои особенности и свое обеспечение преемственности. Каждая ступень образования характеризуется проявлением преемственности на одном уровне, связанная

преимущественно с количественными изменениями. Переход от одной ступени образования к последующей носит неровный, скачкообразный характер, связанный с качественными изменениями в развитии обучающихся. Процесс обучения представляет собой последовательный и непрерывный переход количественных изменений в качественные с неизбежным переосмыслением прошлого опыта, знаний и их развитием. Количественные изменения обеспечивают возможность перехода на следующую ступень образования и вызывают соответствующие качественные изменения.

Преемственность в обучении должна обеспечивать развитие каждого ученика, исходя из его способностей, интересов, направленности, желаний, давая ему возможность переходить с одной ступени образования на другую. Для этого воспитанник должен иметь тот уровень учебных достижений, который обеспечит ему возможность продвигаться на следующую ступень образования.

С первых дней своей жизни ребенок начинает адаптироваться к измененным условиям своей жизнедеятельности. Этот процесс продолжается на протяжении всей его жизни. Каждый этап жизни и деятельности ребенка имеет свои особенности, решает свои задачи. Поэтому между этапами должна существовать преемственность, которая является одним из главных условий, обеспечивающих непрерывность и эффективность развития личности ребенка. Детский сад — первая и важная ступень в развитии ребенка. Именно в детском дошкольном учреждении закладываются основы здорового образа жизни, формируются различные знания об окружающем мире, развивается инициативность, любознательность, создаются условия для разнообразной художественной деятельности, стимулируются коммуникативная, познавательная, игровая активность детей в различных видах деятельности.

Преемственность в работе детского сада и начального звена общеобразовательной средней школы – объективная необходимость, позволяющая учесть накопления предыдущего и возможности следующего этапа развития детей. Со стороны детского сада преемственность выражается в подготовке детей к обучению с учетом требований современной начальной школы. Со стороны школы соблюдение преемственности состоит в использовании того, что приобрел ребенок в детском саду для обучения на более высоком уровне. На этом этапе важно обеспечить установление

преемственных связей, что предполагает проведение исследования педагогических условий, обеспечивающих социальную адаптацию детей в школе:

1. Психолого-педагогические исследования, направленные на дальнейшее совершенствование содержания, форм и методов умственного, физического, нравственного и эстетического воспитания дошкольников с тем, чтобы создать оптимальные педагогические условия для реализации потенциальных возможностей ребенка и обеспечить высокий уровень развития тех физических, интеллектуальных и нравственно-волевых качеств, которые необходимы для успешного обучения в школе.

2. Анализ результатов работы, который позволяет проследить положительные и зафиксировать возможные отрицательные воздействия на состояние здоровья и психофизиологическое развитие детей.

С психолого-педагогической точки зрения преемственность заключается в формировании определенного уровня готовности ребенка к обучению в школе.

В отечественной психологии и педагогике проблему готовности ребенка к школьному обучению изучали в различных аспектах А. Запорожец, Р. Буре, Л. Венгер, К. Поливанова, Д. Эльконин, Г. Цукерман, Т. Нежнова, Е. Кравцова и др. По мнению Т.А. Нежновой, “вопрос готовности к школьному обучению — это в значительной мере вопрос социальной зрелости” [1]. Поступая в школу, ребенок реально оказывается в центре новой социальной ситуации. И эта новая ситуация должна быть понята и принята ребенком, стать его внутренней позицией. Появление у ребенка внутренней позиции школьника свидетельствует о его готовности к школьному обучению. Важным компонентом готовности к обучению в школе является также и отношение ребенка к самому себе, его самооценка. Новое отношение к себе на пороге школьного обучения характеризуется обобщенностью, опосредованностью и большой объективностью. Оно опирается на способность ребенка видеть себя и свои поступки со стороны.

Поступление ребенка в школу знаменует собой начало нового периода его жизни. С приходом в школу начинается социальная жизнь человека. Школьник - первый социальный статус ребенка. Этот статус связан с новой системой требований, предъявляемых к нему, с совокупностью его социальных обязанностей и прав. Школа

- это особое общественное учреждение, где, начинается жизнь согласно общему порядку, по одинаковому для всех правилу, где субъективный дух должен быть приведен к отказу от своих причуд, к знанию и хотению общего [2]. Ребенок должен ходить в школу, заниматься учебными предметами, делать на уроке то, что требует учитель, следовать школьному режиму, подчиняться правилам поведения. Дети начинают новую, общественную по своему содержанию и по своей функции деятельность - деятельность учения. Их взаимоотношения со взрослыми и сверстниками определяются тем, как он выполняет свои новые, общественно значимые обязанности.

С.Л. Рубинштейн видел суть преемственности в том, что каждая следующая стадия процесса развития вырастает из предыдущей, которая является внутренним условием для последующей ступени, а поэтому все стадии связаны между собой. “Внешние причины действуют через внутренние условия, которые сами формируются под воздействием внешних” [3]. Следовательно, освоение человеком определенных способов действий и знаний имеет своей предпосылкой, внутренним условием определенный уровень развития умственных способностей, что в свою очередь, ведет к созданию условий для освоения более сложных способов действий и знаний [4].

Концептуальной основой преемственности является выдвинутое Л. С. Выготским положение о ведущей роли обучения в психическом развитии личности. “Педагогика должна ориентироваться не на вчерашний, а на завтрашний день детского развития. Только тогда она сумеет в процессе обучения вызвать к жизни те процессы развития, которые сейчас лежат в зоне ближайшего развития. Только то обучение в детском возрасте хорошо, которое забегает вперед развития и ведет его за собой. Но обучить ребенка, возможно, только тому, чему он способен учиться” [5].

Ведущей деятельностью младшего школьника становится учение, существенно изменяющее характер его поведения, открывающее новые возможности развития его познания и сознания, его способностей, личности. Новое положение в обществе связано с новыми критериями оценки себя: академические успехи, прилежание, следование школьному режиму — все это влечет за собой перемены в отношениях с другими детьми, со взрослыми, оценивании себя и других. В школе возникает новая структура

связей и отношений с действительностью, складывается новая форма событийности. Центральное место в новой событийности принадлежит учителю. В жизни ребенка впервые появляется взрослый в своем новом образе — как учитель. Позиция учителя принципиально отличается от положения воспитателя в детском саду. Установлено, что первый учитель, обладающий педагогическим тактом и мастерством, может помочь успешно адаптироваться к школе самым неусидчивым и своеобразным детям. С другой стороны, ошибки в поведении учителя, который является референтным лицом, приводят к серьезным дезадаптационным последствиям. Как отмечал В. А. Сухомлинский, у одних детей они приобретают “характер взвинченности, у других – это мания несправедливых обид и преследований, у третьих - озлобленность, у четвертых - безучастность, у пятых - напускная беззаботность, у шестых - страх перед наказанием, перед школой, у седьмых – паясничанье...” [6]. С приходом в школу отношения “ребенок-взрослый” разделяются на две системы отношений: “ребенок-учитель” и “ребенок – родители”.

Особую роль в успешной адаптации младших школьников имеет стиль общения в семье. Именно семья должна помочь ребенку адаптироваться в его новой роли, проявлять заботу о нем, участвовать в его делах и начинаниях. В новой жизни родители должны помочь ребенку успешно войти в школьную обстановку, освоить новые правила, овладеть новыми умениями и навыками. Если с раннего детства ребенок чувствует любовь, уважение, веру в свои силы, сочувствие неудачам, конструктивную поддержку, то у него вырабатывается иммунитет против социальных стрессов вне семьи. Родители вместе с педагогом должны найти единую линию воспитания, учитывающую требования школы и индивидуальные особенности ребенка. В то же время изучение данного фактора адаптации показало, что характер общения с младшими школьниками в современной семье часто не только не компенсирует трудности и проблемы ребенка, но и усугубляет их. Невнимательное отношение к детям впервые годы учебы в школе, стремление уберечь от трудностей, попытки оградить ребенка от совершения им самостоятельных поступков, неверие в способности и возможности ученика создают сильный дезадаптирующий комплекс. Он сдерживает дальнейшее развитие личности ребенка, нарушает формирование нормальных адаптационных механизмов и приводит к серьезным социально-педагогическим проблемам.

Свою линию развития имеют взаимоотношения младших школьников между собой. Учебная деятельность постепенно становится той формой совместности на основе, которой завязываются детские взаимоотношения: среди школьников возникают интересы, связанные с делами класса, с внеклассной работой, с общественной жизнью школы. В младшем школьном возрасте впервые возникает подражание сверстникам. Ведущую роль в этом возрасте играет учебная деятельность. С приходом в школу дети начинают осваивать новую сферу жизни. Происходит перестройка всей системы взаимоотношений ребенка с другими взрослыми и сверстниками. Основой построения новых связей и отношений ребенка с действительностью становится учебная деятельность. Она ставит его в совершенно новую позицию по отношению ко всем окружающим. Система отношений из непосредственной становится опосредствованной, т.е. для полноценного общения учителя с учениками и учеников с учителем необходимо овладеть особыми средствами. Это умение правильно воспринимать образцы действий, показываемые учителем во время объяснения, и адекватно воспринимать оценки, которые дает учитель действиям, производимым учениками, и их результатам. Как отмечает Д. Б. Эльконин, переход к систематическому обучению в школе, к усвоению научных знаний представляет собой подлинную революцию в представлениях ребенка об окружающих его предметах и явлениях действительности. Это новая позиция ребенка в оценке вещей и изменений, происходящих в них. Особенность учебной деятельности в том, что ребенок под руководством учителя оперирует научными понятиями. Результат учебной деятельности - изменение самого ученика, его развитие. Процесс собственного изменения в процессе учебной деятельности выделяется для самого ребенка как новый предмет. Учебная деятельность — это деятельность, в которой усвоение знаний выступает как цель и главный результат. В освоении детьми учебной деятельности заключается одна из основных задач начального обучения в школе. В младшем школьном возрасте она становится ведущей и основной среди других видов деятельности, выполняемых детьми. Естественно, поэтому дальнейшее развитие ребенка будет зависеть от того, с какой мерой готовности к школьному обучению приходит ребенок, и, во-вторых, от системы тех педагогических воздействий, которые он получает.

Другим показателем является развитие нравственной сферы

младшего школьника, “его способность осуществлять свое поведение в соответствии с нормами морали — и в самой учебной деятельности, и вне ее, в системе связей с другими людьми” [7]. Формирование личности в младшем школьном возрасте происходит в коллективе сверстников, который является важнейшим фактором воспитания. Поэтому третьим существенным показателем развития личности младшего школьника, тесно связанным со вторым, является характер общения между детьми.

Задачам общего развития, становления личности младших школьников отвечает совместная учебная деятельность. Роль совместной учебной деятельности младших школьников в становлении их субъектности исследовали В. В. Рубцов, Г. А. Цукерман. Было выявлено влияние кооперации со сверстниками, характера их общения на развитие мышления. Координация точек зрения относительно учебного содержания, обмен и перераспределение учебными действиями образуют то социально–психологическое пространство, в которое оформляются индивидуально–психологические способности - самостоятельное мышление и понимание [8].

Исследования Г.А. Цукерман продемонстрировали необходимость кооперации со сверстниками в учебной деятельности для формирования таких ее компонентов, как контроль и оценка. Было доказано, что совместно работающие дети гораздо лучше оценивают свои возможности и уровень знаний по сравнению с учащимися, обучающимися традиционным способом. Освоение теоретических знаний в процессе учебной деятельности наиболее эффективно тогда, когда она сочетается с игрой, трудом, общественно–полезными делами. Взаимосвязь учебной деятельности с другими видами деятельности детей служит психологической основой единства их обучения и воспитания.

В ходе проведенного исследования была разработана и апробирована четырехэтапная процедура психолого–педагогического сопровождения социальной адаптации учащихся школы к новым условиям.

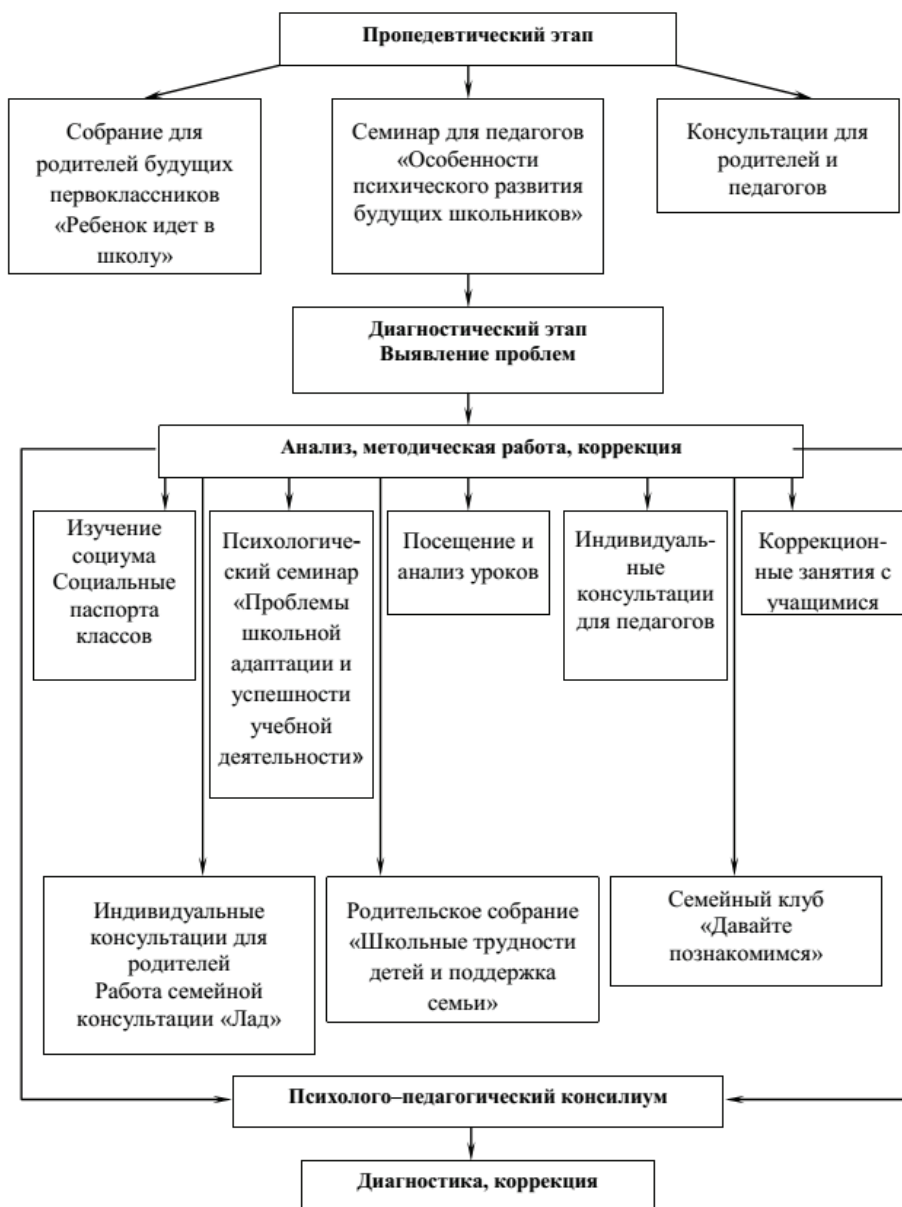
В ходе эксперимента нас интересовал вопрос, как дети разных параллелей адаптируются к новым или внезапно изменившимся условиям, умеют соотносить свое поведение с требованиями новой среды, обеспечивают выполнение стоящих перед ними задач.

Анализ данных лонгитюдного исследования показывает, что 74% детей адаптируются полностью в течение сентября месяца. Эти дети быстро вливаются в коллектив, осваиваются в школе, приобретают новых друзей, у них всегда хорошее настроение, они спокойны, без видимого напряжения выполняют требования учителя. У 17% школьников проходит неполная адаптация. Не полностью адаптированные дети имеют недостаточный уровень подготовки к школе, они часто волнуются, плаксивы, необщительны, отвлекаются на уроках. 9% учащихся полностью не адаптированы. У них отмечаются негативные формы поведения, резкое проявление отрицательных эмоций. Анализ полученных данных свидетельствовал о необходимости дополнительной работы со школьниками по сопровождению их речевого развития, мелкой моторики средствами конструктивной деятельности. В связи с этим нами был выработан алгоритм психолого–педагогического сопровождения процесса адаптации к школе учащихся первых классов (схема 1).

Для реализации алгоритма психолого–педагогического сопровождения процесса адаптации к школе учащихся первых классов была разработана программа деятельности начальной школы в адаптационный период. Содержание адаптационной программы предусматривает создание условий для развития собственной внутренней жизни ребенка как фактора, обеспечивающего его успешный переход к новому виду деятельности. Программой предполагается создание условий сохранения и совершенствования психического, физического и нравственного здоровья учащихся. В ее основу положено сочетание различных видов деятельности, что позволяет ребенку реализовать себя в новых для него условиях. Критерием адаптации является продвижение ребенка в каждом виде деятельности.

В программе адаптационного периода отражены направления педагогической деятельности, сформулированы задачи, определен планируемый результат, зафиксированы учебно-методическая обеспеченность и ресурсы, а также указаны сроки и формы подведения итогов. Реализация алгоритма позволяет обеспечить благоприятные условия для обучения и развития младших школьников.

Схема 1 — Алгоритм психолого–педагогического сопровождения процесса адаптации к школе учащихся первых классов

ЛИТЕРАТУРА

[1] Нежнова Т.А. Динамика “внутренней позиции” при переходе от дошкольного к младшему школьному возрасту //Вестник Моск. ун-та. Сер. 14, Психология. – 1988. – №1. – С. 50.

[2] Слободчиков В.И. Психология развития человека: развитие субъектной

реальности в онтогенезе. – М., 2000. – С. 282.

[3] Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – СПб.: Питер, 2003. – С. 275.

[4] Сманцер А.П. Теория и практика реализации преемственности в обучении школьников и студентов. – Минск, 2013. – 271с.

[5] Выготский Л.С. Мышление и речь. – М., 1982. – Т. 2. – С.251.

[6] Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Минск, 1981. – 159 с.

[7] Рубцов В.В. Организация и развитие совместных действий у детей в процессе обучения. – М., 1987. – 160 с.

[8] Дусаевичкий А.К. Развитие личности в учебной деятельности. – М., 1996. – С. 48.

REREFENCES

[1] Nezhnova T. A. Dinamika “vnutrenney pozitsii” pri perekhode ot doshkol’nogo k mladshemu shkol’nomu vozrastu. *Vestnik Mosk. un-ta. Ser. 14, Psikhologiya*, 1988, № 1, S. 50 [in.Russ.].

[2] Slobodchikov V. I. Psikhologiya razvitiya cheloveka: razvitiye sub’yektnoy real’nosti v ontogeneze. M., 2000, S. 282 [in.Russ.].

[3] Rubinshteyn S. L. Bytiye i soznaniye. Piter, 2003, S. 275 [in.Russ.].

[4] Smantser A. P. Teoriya i praktika realizatsii preyemstvennosti v obuchenii shkol’nikov i studentov. Minsk, 2013, 271 s. [in.Russ.].

[5] Vygotskiy L.S. Myshleniye i rech. M., 1982, T.2, S.251 [in.Russ.].

[6] Sukhomlinskiy V. A. Serdtse otdayu detyam. Minsk, 1981, 159 s. [in.Russ.].

[7] Rubtsov V.V. Organizatsiya i razvitiye sovmestnykh deystviy u detey v protsesse obucheniya. M., 1987, 160 s. [in.Russ.].

[8] Dusavitskiy A. K. Razvitiye lichnosti v uchebnoy deyatel’nosti. M., 1996, S. 48 [in.Russ.].

ЖАЛПЫ ОРТА БІЛІМ БЕРУДІҢ АЛҒАШҚЫ САТЫСЫНДА БАЛАНЫ ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ САБАҚТАСТЫҚТЫ ҚАМТАМАСЫЗДАНДЫРУ

Перережко И.Р., п.ғ.к., доцент,

Белорус мемлекеттік медициналық университеті,
Минск, Беларуссия

Тірек сөздер: адаптация, элеуметтік адаптация, бастауыш мектеп оқушылары, сабақтастық, белсендіру, іс әрекет, қабылдау, тұлға.

Аңдатпа. Мақалада мектеп оқушыларының жаңа жағдайға төрт кезенді апробациядан өткен психологиялық-педагогикалық элеуметтік мәселелер берілген.

Әр түрлі деңгейдегі балалардың жаңа немесе кенттен өзгерген жағдайға бейнеулеу, жаңа ортадағы талаптарға өзінің мінез-құлқын қалыптастыра білу, алдында тұрған міндеттерді орындай алуға бейімделу мәселелерін ашып көрсетеді. Оқушылармен тілдік даму, сенсомоториканың құрамдық іс-әрекетінде қосымша жұмыс жасаудың лонгитюдтік зерттеу талданады. Осыған орай автор бірінші сынып оқушыларын психологиялық-педагогикалық басшылықты ұсынады.

Поступила 20.02.2016 г.

**PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF TRANSFORMATIONS
SPIRITUAL–MORAL VALUES (1981–2013 YEARS): WOMAN – GIRL**

Katrenko A.O., Postgraduate Student
State Institution of Education “Academy Postgraduate Education”,
Minsk, Belarussiya

Keywords: values, spiritually-moral values, woman-girl, psychological analysis, transformation.

Abstract. The article reveals the problem of the transformation of spiritual–moral values of women and girls. The results of the theoretical analysis of the problem area are provided. The results of empirical studies of spiritual values of women and girls are described. The author analyzes the transformations of traditional feminine values. Contradictory value orientations of women and girls, and the underdevelopment of their spiritual values revealed.

УДК 159.9.072

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТРАНСФОРМАЦИЙ
ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ (1981–2013 гг.):
ЖЕНЩИНА – ДЕВУШКА**

Катренко А.О., аспирант,
Государственное учреждение образования
“Академия последиplomного образования”,
Минск, Беларусь

Ключевые слова: ценности, духовно-нравственные ценности, женщина-девушка, психологического анализа, трансформации.

Аннотация. В статье раскрывается проблема трансформации духовных ценностей женщин и девушек. Приведены результаты теоретического анализа проблемной области. Описываются результаты эмпирических исследований духовных ценностей женщин и девушек. Автор анализирует трансформации традиционных женских ценностей. Выявлены противоречивость ценностных ориентаций женщин и девушек и неразвитость их духовных ценностей.

Формирование духовно-нравственных ценностей современных славянских женщин, девушек и девочек зависит от происходящих на протяжении последних тридцати лет трансформаций ценностных ориентаций (ЦО) женской когорты. Данный процесс сопровождался активным становлением социальных ролей и характеризовался передачей духовно-нравственных жизненно важных ЦО от старших поколений младшим. При этом изменения ценностных предпочтений в разные возрастные периоды становления женской идентичности связаны с ЦО матерей и их адаптивными способностями. Чем объясняется духовный или

антидуховный ценностный выбор женского населения Беларуси и России.

ЦО составляют направленность личности на определенные ценности и проявляются в особенностях целеполагания и способах их достижения. Они представляют сложную динамическую структуру, которая, зависит от ценностей социума. В зависимости от содержания социальных ролей ЦО женщин выполняют нормативную, регулирующую или развивающую функции.

Ценности – реально действующие регуляторы деятельности, оказывающие влияние на поведение независимо от их отражения в сознании (Д.А. Леонтьев, 1992). Жизненные ценности являются ядерным компонентом жизненных стратегий (К.А. Альбуханова-Славская, Е.Д. Демченко, С.Л. Рубинштейн), влияют на самоопределение, на построение жизненных перспектив. Система жизненных целей и ценностей определяет жизненную стратегию личности.

Духовные ценности – внутренние, чувственно освоенные и осознанные субъектом ориентиры его деятельности и жизни, нравственно регулирующие отношения с самим собой, с людьми, с человеческим сообществом. Нарушения ценностной основы жизни являются причиной стагнационных личностных процессов: снижения способности к саморегуляции, развития неадекватности по отношению к реальности.

Так, до середины XIX в. главной “профессией” женщин было домашнее хозяйство. Культурная традиция определяла широкое распространение ценностей “женщины-матери”: *ответственность, доброта, сострадание, умение понимать детей, верность их интересам*. После 1917 г. сформировалось представление об идеальной женщине как о “женщине-труженице”, чья трудовая занятость требовала принятия “маскулинных” ценностей с сохранением стереотипа “женского предназначения” [1]. Традиция Советского государства способствовала развитию эмансипации, связанной с вовлечением женщин в сферу экономического производства, формированию у них мужских качеств. Как результат: достижение экономической независимости; разрушение традиционного семейного уклада; изменение и противоречие ценностных мотиваций материнства и профессионального успеха. В перестроечный (1985–1991) и постперестроечный периоды происходит ломка традиционных нравственных ценностей.

Ухудшение экономического положения и качества жизни, попытки смены традиционных нравственных норм вызвали трансформацию социокультурных ЦО. На первый план выступили материальные интересы, потребность выживания в новых условиях. При этом выбор базовых

ценностей, ЦО на способы выживания зависел от образования и семейного положения женщин.

Рекламирование ценностей индивидуализма повлекло вынужденную самостоятельную адаптацию, с которой справилась меньшая часть женского населения. Большинство из них оказались неспособными адекватно воспринимать и оценивать изменяющиеся ценности. Всего 31,4 % российских женщин (1991–1997) были озабочены падением нравственных ценностей общества. Система их внутренних предпочтений позволяла учитывать ценности, определяющие экономическую выживаемость и ориентиры на будущее.

Обострилась проблема женского конформизма как не критического отношения к господствующим мнениям, стереотипам, как механизма выживания и адаптации. Она вызвала противоречия: между необходимостью адаптации к новым социально-культурным условиям и социально-психологической неготовностью большинства принять новые нормативы и ценности.

Так, экономическая нестабильность сильно усугубила дезадаптацию.

Привлечение женской рабочей силы в период экономического роста и вытеснение ее с рынка с потерей социальных гарантий в период спада, привели к дестабилизации жизни и беспокойству о будущем детей. Распределение ЦО среди женщин (25 – 50 лет) 1990-ых гг. имело неравномерный характер, и было обусловлено психологическим дискомфортом, социальной напряженностью, чувством неуверенности. Казалось, конформизм должен бы способствовать трансформации идейно-нравственных ЦО и либерализации усвоенных ранее ценностных нравственных установок женщин. Но его распространение в 1990-ых гг. ограничилось женским консерватизмом, приверженностью традиционным нравственным ценностям и идеалам.

Реально женщина должна была выбрать для себя жизненную стратегию – сознательно принять новую социальную реальность или вынужденно смириться с ней. Противостояние воспринималось как заведомо проигрышная стратегия, ведущая к дезадаптации. При этом высокий уровень социально-психологической адаптированности связан с положительными ценностями, а дезадаптированности – с противоположными свойствами. Так О.А. Хасбулатова (1997) указывает на большой процент женщин (46%), осознающих свое выпадение из под опеки государства и психологически не готовых к инициативной деятельности по самообеспечению [2].

В целом, появление новых социокультурных ролей женщин потребовало активизации и переоценки системы ценностей, выявления

путей оптимизации жизненных ЦО, самореализации. Как показало мониторинговое исследование (1991–1997), женщины, имеющие семью, совмещающие несколько ролей, были самостоятельнее и рассчитывали на свои силы. Наличие высшего образования способствовало росту оценки женщиной своих потенциальных возможностей. Также О.К. Исаченко (2005) подтверждает, что большинство “деловых женщин” имели семью (50% – двоих детей) и занимались карьерным ростом. Их успешная профессиональная деятельность способствовала выработке и передаче детям культурных ценностей [1].

В результате, вынужденная адаптация спровоцировала возникновение конфликта между ценностным самосознанием и самоопределением женщин, обнажив “минусы” трансформации женских духовно-нравственных ЦО.

Так, О.В. Никитина (2001) полагает, что эволюция традиционных ролей способствует увеличению конфликтности внутриличностного и межличностного уровней [3]. Так гендерные стереотипы, ситуация “двойной занятости” (М.В. Бучацкой, 2006) обуславливают наличие интер- и интропсихических конфликтов, снижающих уровень психического благополучия. По мнению Н.В. Король (2011), усложнившаяся жизнь женщин в связи с сочетанием семейной роли и профессиональной приводит к конфликту [4]. При этом, высоко психологически благополучных работающих женщин отличают роли, отражающие удовлетворенность своим положением в семье и на работе. У психологически неблагополучных женщин появляются роли, несущие негативную смысловую нагрузку и с возрастом их набор увеличивается.

Как следствие, создание семьи откладывается, уменьшается в ней количество детей, дилемма “ребенок или карьера” все чаще решается женщинами в пользу карьеры. Так В. Ярославкина (2008) подтверждает, что для социально активной женщины РФ стал характерен отказ от материнства с ЦО на роль профессионала. Л.Н. Тренина (2010) также говорит об изменении отношения к ценности материнства (отказ, отсутствие заботы о ребенке), подменяющейся: *успехом, профессиональной ответственностью, педофобией, профессиональным эгоизмом, гедонизмом*, что ведет к демографическому кризису, изменению системы ЦО [8, с. 308] и выстраиванию определенного типа личности, проявляющегося в соответствующей модели поведения.

Далее, отметим, что особенности изменений женских ЦО раскрываются посредством гендерной идентичности. Если еще в 2000 г. отмечалось сохранение российскими женщинами нравственных чувств, приверженность духовным ценностям, ценности семьи, то с 2001 г. ученые стали указывать

на изменения в женском самосознании, на нарушение равновесия между “маскулинностью” и “фемининностью”, а к 2008 г. – на стремление женщин отойти от традиционно закрепившейся в социальном сознании женской роли и на несоответствие типично женских черт поведению.

Так О.К. Исаченко (2005) отмечает, что “деловая женщина” РФ совмещает “маскулинные” и “фемининные” черты и имеет ЦО: *целеустремленность, коммуникабельность, трудолюбие, профессионализм, работоспособность, ответственность, исполнительность, деловитость, компетентность, принципиальность, доведение начатого дела до конца* [1].

Ю.М. Кузнецова (2006), приходит к выводу, что российские женщины конструктивно относятся к транслируемым культурой ценностям, а девушки проявляют признаки фемининной модели ценностного отношения к жизни.

Е.В. Ярославкина (2008) выявила, что: 1) традиционные женские ценности соответствуют россиянкам (25–60 лет) с фемининной гендерной идентичностью, а мужские – с маскулинной; 2) ценности маскулинных женщин: *отдых, работа, деньги, семья*; андрогинных: *любовь, вкусный ужин, ребенок, счастье*; фемининных: *жизнь, деньги, успех, мужчина*; 3) маскулинным женщинам важны мужские ценности: *свобода, творчество, успех, работа, развитие*; фемининным – женские: *ребенок, семья, любовь, красота, счастье*; андрогинным – мужские: *свобода, развитие, работа* и женские ценности: *ребенок, счастье*; 4) ценности фемининных и андрогинных женщин сходны; 5) маскулинные ценят: *оптимизм, целеустремленность, ответственность, жизнерадостность, гордость, творчество, трудоголизм, интеллектуальность, профессионализм, самодостаточность* и ориентированы на *саморазвитие, высшие духовные ценности*; фемининные – *доброту, заботливость, простоту, порядочность, общительность, красоту*; андрогинные – *ум, уравновешенность, доброту, рассудительность, терпимость, общительность* [5].

Е.В. Кулаева, Н.Л. Иванова (2012) определили, что: среди женщин РФ 25–55 лет 61% занимает андрогинный тип гендерной идентичности, 23% – фемининный, 6% – маскулинный, 10% – недифференцированный. С возрастом: у фемининных женщин снижаются *потребности в общении, понимании, ценность себя* и повышаются – *в автономии, самореализации*; у маскулинных – *самопринятие, ценность психофизических данных, ухода за внешностью*, но значимы *социальный статус, групповая принадлежность*; у андрогинных – *стремление к саморазвитию*, но высоки *потребности в безопасности, уважении, признании, автономности будущего*,

самостоятельности; 4) у недифференцированных повышена *потребность в самоуважении*.

Далее обратим внимание на то, что вынужденная адаптация и негативные особенности жизнедеятельности славянских женщин повлекли за собой сильнейшие трансформации их семейных и внесемейных ценностей.

Так, средством адаптации российских женщин (1991–1997) к изменяющимся условиям (с целью выживания) было намерение отказаться от рождения детей (у замужних 30–40 лет – свыше 50%; в 25–30 лет – 17,2%) [10, с. 27]. Этому способствовало и разрушение семейных традиций, произошедшее из-за сексуальной революции, перевернувшей общественную мораль и снизившей рождаемость.

Также мониторинговое исследование (1991, 1995, 1997) показывает, что: 1) самые значимые ценности: *здоровье, семейное счастье, материальное благополучие* (за 1991 – 1997 гг. в 10 раз выросла важность двух последних); 2) для дам с высшим образованием ценно *образование*; 3) для женщин до 30 лет важны: *интересная работа, профессионализм, трудолюбие, обязательность в деловых отношениях, независимость, свобода, любовь*; менее ценны: *предприимчивость, стремление к успеху, творчество*; незначимо *уважение окружающих*. Так, сформировавшаяся шкала ценностей в женском социуме в 1990-ых гг. мало способствовала выработке новой жизненной стратегии на самореализацию, суверенность и развитие.

Н.С. Газанчян отмечает (2004–2005), что для неработающих женщин 20–30 лет РФ были важны: *семейные ценности и материальное благополучие*. ЦО на внесемейные ценности (кроме эгалитарного супружества и самосовершенствования) размыты. 40% выбрали материальное благополучие вместо рождения очередного ребенка [6].

А.В. Узик (2009) подтверждает ослабление ценности долговременного брака с детьми в РФ нарастанием ЦО на *малодетность и несемейную жизнь*; обострением *противоречия между ценностями профессионального роста, повышения социального статуса и семейными ценностями*; ростом *индивидуализма и эгоцентризма*. Так, у верующих людей сильные ЦО на *семью и детей*, больше удовлетворение от общения с ними, для них неважны карьера, статус, аборт. Но, чем важнее внесемейные ценности: *образование, карьера, профессионализм, высокий доход, успех у противоположного пола, общение с друзьями, сексуальные отношения до/вне брака*, тем меньше ЦО на *родительство и семью*, сильнее негативизм, связанный с детьми (“*дети – помеха*”).

По мнению Л.А. Грицай (2010) *незначимость ценности семьи с детьми по сравнению с ценностью личного самоутверждения приводит к падению уровня физического и психического здоровья детей, понижению их интеллектуального потенциала и духовно-нравственных ценностей, усложнению адаптации* [7].

Примечательно, что жизненные ценности белорусских женщин (19–40 лет) в представлении о счастье это: *семья* (благополучная, дружная, счастливая); *работа* (любимая, интересная, хорошо оплачиваемая, карьерный рост) и *нематериальные* (радость жизни, самореализация, личный рост); *материальный достаток, здоровье, друзья, досуг; внешность, социальный статус* (Н.В. Король, 2011).

Анализ эмпирических исследований подтверждает, что удовлетворенность жизнью и ее смыслом полнее у женщин, состоящих в браке, имеющих желанных детей, любимую работу, заботящихся о своих близких, об их и своем здоровье, получающих радость от жизни и удовлетворение от своих увлечений, материально обеспеченных, любящих себя, заботящихся о своей внешности. Но ценность здоровья становится второстепенной из-за многих негативных факторов. Однако это способствует формированию ценностного конфликта у детей, которым внушается важность здоровья, но демонстрируется пример поведения, не соответствующий здоровью берегающему образу жизни. Утрачивается осознание того, что здоровье – основополагающий фактор жизненного благополучия.

Малая же ценность друзей с возрастом, сужение границ социума, где женщины ощущают себя психологически комфортно, приводит к тому, что коммуникативные потребности они реализуют в основном в семье. К 40–50 годам значение этой ценности резко убывает. А.П. Васильев подчеркивает негативные тенденции в организации и реализации женщинами РФ своего досугового времени.

Так, исходя из выше изложенного, становится понятно, что становление духовно-нравственных ценностей женщин на протяжении длительного периода претерпевало значительные изменения. Однако, произошедшая “ломка” ценностной системы женского населения Беларуси и России неминуемо привела к большой разбалансировке ценностных установок и ориентаций у следующих поколений молодых славянок. В связи с этим, интерес представляет анализ эмпирических исследований ЦО девушек (студенток, учащихся), проявляющий “яркие” последствия ценностных преобразований.

Еще в 1980-ых гг. значимыми ценностями белорусской молодежи были: *возможность приносить пользу обществу, заниматься любимым делом, заслужить трудом авторитет и уважение друзей, совершенствовать свои знания и умения.* Однако за десятилетие ситуация в корне изменилась.

Исследования динамики ЦО молодежи, проводимые российскими и белорусскими учеными, фиксируют их трансформацию с конца 1980-ых гг. Данные социо-психологических опросов говорят о *росте значимости либеральных, демократических и гедонистических ценностей* молодежи, *переориентацию* ее сознания с *коллективистских на индивидуалистские ценности, усиление прагматизма, и утилитаризма.*

Девушки 1990-ых показывали *высокие адаптационные возможности, оптимизм, настроенность на самозащиту, использование личных жизненных ресурсов.* Но препятствиями в преодолении трудностей, были отсутствие деловой хватки, бойцовских качеств, психологической неготовности к жизни в условиях конкуренции. Лидирующие ЦО студенток в 1996 г. – *самореализация и независимость*, связанные с пассивной исполнительностью, а в 1999 – *образование* и рост прагматизма в отношении к нему; *преобладание ценностей предприимчивого нонконформизма в сочетании с либеральным гуманизмом и рациональным конформизмом.*

Важные ценности белорусских студенток это: *здоровье, семья, дети, дружба, и настрой на материальное благополучие, карьеру* (Г.М. Грибов, 2001).

Опросы Института демографических исследований РФ (2003) показывают высокую ЦО девушек 14–24 лет на *друзей, детей, свободу и независимость.* Для них были значимы: *семья, здоровье, успех в жизни, интересная работа,* а не важны: *досуг, альтруизм, безопасность, уважение* (в 14–19 лет значимее *свобода*, но не *дети*, а после 19 лет возрастает ценность *детей*).

Главным ценностным фактором экономического поведения белорусской молодежи в 1997–2003 гг. была *удовлетворенность материальным положением.* Но, наряду с освоением адаптационной стратегии, базирующейся на социально-одобряемых ценностях, часть молодежи *адаптировалась к новым социально-экономическим условиям, воспринимая ценности, несущие опасность девиаций* (Д.Г. Ротман).

Также А.Г. Иванов (2005) отмечает существенные изменения ценности семьи и сексуального поведения у девушек РФ (*позитивное отношение к ранней половой жизни с частой сменой партнеров; рост беременностей, родов вне брака; настрой на малодетность*), смещение ценностей от *здоровья к материально-потребительским приоритетам, высокую*

распространенность курения, употребления алкоголя, наркотиков; у 15–19 летних *аборты*.

Далее из-за обострения проблемы материнства и детства ситуация усугубилась. Так Е.Х. Валеева (2006) подтверждает учащение девиантного материнства: *рост ранних беременностей, несовершеннолетних матерей, социального сиротства*. Она выявила: 1) позитивно настроенные на материнство девушки (97%), имели ЦО на *“личностный комфорт” (семейное благополучие), активную жизнь (профессиональный, карьерный рост, повышение образования, самореализация), адекватный уровень самопринятия, самоуверенность, желание походить на мать*; 2) негативно настроенные (3%) – ориентированы на бездетность, со смешанными ЦО, самоотвержением, неуверенностью, внутренней конфликтностью, *“враждебностью”* к матерям; 3) некоторые учащиеся педагогического колледжа не хотели в будущем иметь детей.

Тем не менее, И.Г. Биченко показывает (2004–2007), что ЦО студенток РФ на *любовь, здоровье, семью* представляли ценностное ядро, сформированное из устойчивых ценностных доминант. Но ЦО на *образование, материальная обеспеченность* не были стабильны. *Взаимная любовь*, теряла в весе с ухудшением материального положения и заменялась *потребностью в безопасности, альтруизмом, честностью*. Для девушек с альтруистическими мотивациями материальная обеспеченность была менее значимой. По Е.А. Махриной (2002–2005), для ценностного отношения к деньгам старших студенток, характерно зарабатывать денег; а младших – накопление.

Исследование С.В. Мерзляковой (2002–2006) подтверждает представленность в сознании студенток РФ 17–22 лет ценностно-мотивационного ядра с неизменными ценностями: *здоровье, счастливая семейная жизнь, любовь, хорошие друзья* (кроме любви). Важны были: *уверенность в себе, честность, заботливость*, не важными – *познание, ответственность*, отвергаемые – *красота природы и искусства, развлечения, счастье других, творчество*. Для маскулинных девушек были значимы *индивидуальная самореализация (продуктивная жизнь, свобода, высокие запросы, рационализм)*; для фемининных – *счастливая семейная жизнь, терпимость*, незначимы: *образованность, активная деятельная жизнь, исполнительность*. Маскулинные девушки выбирали более продуктивные ценности. Выявлено *отсутствие психологической готовности к любви и браку, несмотря на них декларируемость*. Значимыми факторами,

определившими иерархию ЦО, стали акцентуация характера и локус контроля.

Но Ю.Б. Матюшина (2006) говорит о большей ориентированности студенток РФ на *интеллектуальное развитие и чувство призвания*, чем на изменение социального статуса [27, с. 168]. Н.М. Байков (2006) отмечает ведущие ценности российских студентов 17 лет: *здоровье, любовь, наличие хороших и верных друзей; образованность*, что согласуется с представлениями о поиске своей идентичности в этом возрасте. Наименее значимые ценности: *счастье других, творчество, продуктивная жизнь, познание*.

Однако многие исследователи обращают внимание на имеющиеся расхождения между декларируемыми ценностями и поведением девушек.

Так Л.А. Варнакова (2004–2006) замечает, что традиционные представления студенток РФ 18–29 лет о семье сочетались с отступлением от допустимых форм семейно-брачных отношений (полигамных, альтернативных видов сожительства), что говорит о ценностном противоречии: *предъявление высоких требований к духовно-нравственному облику Матери при одновременных антисемейных формах поведения*.

О.Г. Кирилук (2006) показывает расхождение между декларируемой ценностью *здоровья, здорового образа жизни* у студенток и несформированными поведенческими установками (отрицание курения, употребления спиртного и наркотиков, опровергалось материалами здравоохранения). Трансформация жизненных ЦО проявилась в возрастании ценностей *индивидуализма (семья, материальная обеспеченность, здоровье, дом, дети)* при снижении общественно значимых и повышении ЦО *успеха, карьеры*. В развитии системы ЦО играли роль развлекательно-рекреативная направленность жизненных ценностей и интересов; вестернизация культурных потребностей, приоритет потребительских ЦО над творческими и созидательными.

Так 2/3 молодежи РФ выражает противоречивый конгломерат осознанных и неосознанных ценностей, норм и установок (В.Е. Семенов, 2007) [31, с. 37–43].

Любопытны значимые ценности студенток педвузов РФ (Л.А. Рыбакова, 2006–2008): *интересная работа, любовь, материальная обеспеченность, высокие запросы, жизнерадостность, развлечения, образованность, друзья, познание, исполнительность, непримиримость к недостаткам в себе и других*. Но И.Г. Биченко (2009) выявила

снижение значимости *взаимной любви* у девушек 20–23 лет и усиление *стремления к стабильности и защищенности*, подкрепленное *хорошими образованием и работой*. При этом ориентация на *образование* оттесняет ЦО на *знания* [8].

О.Г. Лукашова (2009) показывает, что студенты РБ на вершину ценностной иерархии ставили ценности: *здоровье, семья, дети, друзья, любовь*, что отразило возрастание ценности *близкородственного и дружеского окружения, хорошего физического и позитивного чувственно-эмоционального состояния*. Значимы были и: *материальная обеспеченность, богатство; интересная работа, карьера, уверенность в себе, свобода*. Менее значимые: *доброта, самореализация, красота (гармония), жизненная мудрость, самосовершенствование, познание мира, творчество, Родина*. Отрицаемые: *власть, лидерство, общественное признание*. Синкретичное ценностное сознание молодежи РБ отразило смешение элементов различных ценностных систем и существенные потери в духовно-нравственном плане. Курс на рыночные преобразования обусловил возвышение значимости *материального благополучия, денег*. Распространенными чертами девушек, стали *индивидуализм и прагматизм, ориентация на личную выгоду* [18, с. 41-42].

Л.Г. Лысюк (2009) отмечает у белорусской молодежи 18–23 лет: слабо развитые знания об основных моральных категориях и умениях использования этих знаний для оценки поведения других людей и своего собственного; дефицит моральных чувств и эмпатии (доминирование тенденции *отстаивания своих интересов, без учета интересов, особенностей другого человека, контекста ситуации, без обращения к урегулированию конфликта с помощью моральных норм и принципов*) [9].

Тем не менее, в сравнении с 1998 г. в 2009 г. в ЦО молодежи РБ отмечаются позитивные изменения – возросла значимость: *инициативы, предприимчивости, трудолюбия, упорства в достижении цели, коммуникабельности, исполнительности*. *Принципиальность и порядочность* стали важнее, хотя ценились меньше, чем *ловкость и хитрость*. Меньшую ценность имели *здоровье, конформизм, лояльность*.

Несмотря на особенности ценностного выбора девушек необходимо учитывать естественность их психологического развития. Ведь юношеский возраст – это период, когда происходит интенсивный поиск себя, личных ценностей и идеалов. В эпицентре этого выбора

оказывается процесс осознания себя в системе моральных координат. Важно, чтобы в это время рядом с ним были те, кто поддержит в поисках образа жизни, наполненного смыслом, человеколюбием, милосердием и добротой.

Девушки и испытывают дефицит в духовно-нравственной направленности своего развития. В последние годы наблюдается актуализация потребности в восстановлении ценностей: *спокойная жизнь, душевная гармония, равенство возможностей, интересная работа* и снижение *социальной активности* молодёжи РФ, *культурных запросов, кризис идеалов* и *утрата духовных ориентиров*.

Примечательно, что в этом ключе отечественные исследователи стремятся не просто выявить ценности людей, а подходят к проблеме ценностного ориентирования с разных сторон, пытаются выстроить ценностную иерархию, проследить взаимосвязи ЦО и с различными психическими процессами.

Так В.С. Волченков (2012) выявил иерархию ценностей студентов РБ 21–25 лет в зависимости от уровня личной зрелости: 1) “общительные”: *деятельность; семья; самоактуализация, межличностные отношения, личное благополучие; альтруизм, материальное благополучие; трансцендентность, гедонизм, ценности переживания*; 2) “инфантильные”: *деятельность; семья, межличностные отношения; личное и материальное благополучие; альтруизм, самоактуализация; трансцендентность, гедонизм, ценности переживания*; 3) “негативисты”: *деятельность; семья; самоактуализация; межличностные отношения; личное благополучие; материальное благополучие; альтруизм, трансцендентность, гедонизм, ценности переживания*; 4) “ищущие себя”: *деятельность; личное благополучие; семья; самоактуализация; межличностные отношения; материальное благополучие; альтруизм, трансцендентность, гедонизм, ценности переживания*; 5) “лично-зрелые”: *деятельность, семья; самоактуализация; межличностные отношения; личное благополучие; альтруизм, трансцендентность, материальное благополучие, ценности переживания; гедонизм*. Он отмечает несогласованность уровней развития социальной и личностной зрелости: при достаточном уровне социальной зрелости (усвоен набор общественно значимых ценностей) отличаются личной незрелостью [10].

Р.А. Кобзев (2012) заключает, что терминальные ценности белорусских студентов 17–18 лет с разным уровнем интеллекта

направлены в основном на достижения и развитие себя (*образование, обучение; профессиональная, общественная жизнь*): 1) при среднем уровне IQ значимы ценности: *достижения, духовное удовлетворение, высокое материальное положение, активные социальные контакты, развитие себя в общественной жизни*; 2) при IQ выше среднего – *сохранение индивидуальности, достижения, духовное удовлетворение, креативность в общественной жизни, активные социальные контакты в семейной жизни*; 3) при высоком IQ – *креативность, собственный престиж и достижения в семейной жизни, активные социальные контакты, сохранение своей индивидуальности в профессиональной сфере*. Чем выше уровень IQ, тем значимее *собственный престиж и креативность*.

Социо-психологическое исследование 2013 г. показало, что у молодежи РФ: 1) нет социальной и идеологической идентификации (*не осознает цель своего развития, не может планировать будущее*), что ведет к фрустрациям, нет понимания “*что такое хорошо/плохо*”; 2) в моде *негативизм, алкоголь, наркотики, общение в Интернете*, приводящие к глобализации сознания, падению духовных ценностей, культуры, грамотности; 3) уважение только к ближайшему окружению и звездам ТВ, нет кумиров – уважаемых профессионалов.

Таким образом, последние 30 лет наблюдались две противоречивые тенденции: 1) несмотря на тяжелейшую адаптацию, сохранялись традиционные нравственные женские ценности, способствующие гармоничному сочетанию укрепления семьи и карьерного роста; 2) наблюдался частичный отказ от женских ценностей в пользу карьеры, материальных и гедонистических ценностей, как результат дезадаптации и острого ценностного конфликта.

Можно сделать вывод, что ценностная трансформация, затронувшая процесс формирования ЦО нынешних женщин (девочек 1980-ых гг. или девушек 1990-ых гг.) объясняется вынужденной адаптацией к изменяющимся жизненным условиям, спровоцированной распадом СССР. Еще несформировавшиеся ценности девочек 1990-ых гг. подверглись жесточайшей атаке активно распространяющихся антидуховных ценностных установок (сексуальная революция, алкоголизм, курение, наркотики, воздействие информационных технологий). Поскольку для многих матерей был характерен высокий уровень социально-психологической дезадаптированности, они не стали примером для подражания в глазах своих детей, так как не могли сориентироваться в том, положительны или отрицательны эти “новые

веяния”, не могли остановить дочерей, ставших на путь “свободы и независимости”, не могли объяснить им суть этой “свободы” и “новых ценностей”, так как сами их плохо понимали. Сохранившаяся привычка рассчитывать на социальную поддержку государства, привела к тягостному осознанию потери этих гарантий, растерянности и, как следствие, пассивности, апатичности и депрессивности многих женщин, что в свою очередь тормозило полноценное активное духовно-нравственное развитие девочек и способствовало снижению материнского контроля поведения дочерей. Отсутствие положительного ценностного образца привело к реактивному впитыванию девочками “нового, доступного, интересного”. Эта свобода привела к страшной деформации ценностной структуры, обнаруживаемую у многих современных женщин: к отказу от гражданского брака в пользу эгалитарных супружеских отношений, свободных от ответственности, к отказу от материнства, бесплодию, распространению курения, алкоголизма, наркомании, моды на проституцию среди женщин, ориентации на внесемейные ценности.

Однако, велика доля матерей, которая благодаря своим высоким адаптивным способностям, трудолюбию, терпению и устойчивой духовно-нравственной ценностной структуре, показала на личном примере дочерям, как выжить в тяжелых условиях и сохранить чувство собственного достоинства, как образовать и сохранить детоцентрированную семью, которая бы гармонично сочеталась с работой и личностным развитием, привила им базовые жизненные ценности, являющиеся основой нравственного человека, способного к просоциальным поступкам, а не к отклоняющемуся поведению. Особо следует отметить, что эти выросшие девочки (женщины 2013 г) в современном мире уже не способны демонстрировать в большинстве своем чисто фемининные ценности, поскольку из-за сложившейся исторической ситуации традиционные жизненные ценности претерпели значительные изменения. Тяжелая социальная адаптация потребовала выработки традиционно мужских черт характера и моделей поведения. И поскольку жизненный опыт женщин показал, что данные черты способствовали выживанию, они были приняты естественным образом, как новые ценностные установки, и некоторые мужские ценности стали ценностями женщин. То есть, произошли изменения в гендерной идентичности – сильные женщины стали проявлять маскулинную модель ценностного ориентирования в жизни, которая стала дополнять женские ценности. Но для большинства

женщин все же свойственна андрогинная идентичность.

Ценностная модель, которую наблюдали современные девушки (девочки, родившиеся во второй половине 1990-ых – начало 2000-ых гг.), несколько отличалась от модели девочек 1980-ых гг., поскольку у одной части их матерей уже наблюдалась благополучная адаптация к “новой жизни”, у другой – дезадаптация из-за психологической неготовности к жизни в условиях конкуренции, а у третьей – адаптация к новым социально-экономическим условиям посредством восприятия ценностей, несущих опасность девиаций. Также сыграли весомую роль ЦО старших сестер и иных ближайших родственниц. Если модель имела характер духовного ценностного ориентирования, то она обладала сильной сдерживающей силой от рекламируемых соблазнов в воспитании просоциальной личности. Такие девушки положительно идентифицируют себя с матерями, имеют ЦО на семью с детьми, здоровье, получение образования, хорошую работу, на саморазвитие. Другое дело, если эта модель имела противоположную направленность. Пример матерей с низким уровнем социальной адаптации, психологически не готовых к условиям жизнедеятельности в условиях конкуренции, характеризующийся ориентацией на материальные ценности, малодетность, рождение и воспитание детей в сожительстве, разводы, аборты, профессионализм и карьерный рост, иждивенчество, удовольствия, девиантное поведение и пример отклоняющегося поведения сестер (девиантное материнство, курение, алкоголизм, наркомания, проституция) отрицательно сказываются на поведении и ЦО современных девушек.

В заключение отметим, что духовные ЦО как современных белорусских женщин и девушек, так и российских, несмотря на актуализацию стремления к пониманию и принятию основных базовых ценностей, все же характеризуются, в большинстве своем, несформированностью и противоречивостью.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Исаченко О.К. Деловая женщина России как социокультурное явление. – Ставрополь, 2005. – 24 с.
- [2] Хасбулатова О.А. Мониторинг социального самочувствия и ценностных ориентаций российских женщин. – Иваново, 1997. – 45 с.
- [3] Никитина О.В. Трансформация традиционных социальных ролей женщины и ее влияние на семейную конфликтность явление. – М., 2001. - 26 с.
- [4] Король Н.В. Система жизненных ценностей в представлениях женщин о счастье //Психологический журнал. - 2011. - № 3-4. - С. 107—111.
- [5] Ярославкина Е.В. Ценностно-смысловая сфера женщин с разной гендерной

идентичностью. - Южно-Сахалинск, 2008. - 25 с.

[6] Газанчян Н.С. Ценностные ориентации домохозяек в современном российском обществе. - М., 2006. - 24 с.

[7] Биченко И.Г. Ценностные ориентации студентов российских вузов в условиях социальной аномии. – М., 2009. - 152 с.

[9] Лысюк Л.Г. Моральное самосознание в юношеском возрасте: опасности и возможности развития //Вестник Брэсц. ун-та. - 2009. - № 3 (38). – С. 69-75.

[10] Волченков В.С. Личностная и социальная зрелость в периоде ранней взрослости //Вестник БДПУ. - 2012 - № 1 (71). - С. 55-59.

REREFENCES

[1] Isachenko O.K. Delovaya zhenshchina Rossii kak sotsiokul'turnoye yavleniye. Stavropol', 2005, 24 s. [in.Russ.].

[2] Khasbulatova O.A. Monitoring sotsial'nogo samochuvstviya i tsennostnykh oriyentatsiy rossiyskikh zhenshchin. Ivanovo, 1997, 45 s. [in.Russ.].

[3] Nikitina O.V. Transformatsiya traditsionnykh sotsial'nykh roley zhenshchiny i yeye vliyaniye na semeynyuyu konfliktnost' yavleniye. M., 2001, 26 s. [in.Russ.].

[4] Korol N.V. Sistema zhiznennykh tsennostey v predstavleniyakh zhenshchin o schast'ye. *Psikhologicheskiy zhurnal*, 2011, № 3-4, S. 107-111 [in.Russ.].

[5] Yaroslavkina Ye.V. Tsennostno-smyslovaya sfera zhenshchin s raznoy gendernoy identichnost'yu. Yuzhno-Sakhalinsk, 2008, 25 s. [in.Russ.].

[6] Gazanchyan N.S. Tsennostnyye oriyentatsii domokhozyayek v sovremennom rossiyskom obshchestve. M., 2006, 24 s. [in.Russ.].

[7] Bichenko I.G. Tsennostnyye oriyentatsii studentov rossiyskikh vuzov v usloviyakh sotsial'noy anomii. M., 2009, 152 s. [in.Russ.].

[8] Lysyuk L.G. Moral'noye samosoznaniye v yunosheskom vozraste: opasnosti i vozmozhnosti razvitiya. *Vestnik. Brests. un-ta*, 2009, № 3 (38), S. 69-75 [in.Russ.].

[9] Volchenkov V.S. Lichnostnaya i sotsial'naya zrelost' v periode ranney vzroslosti *Vestnik BDPU*, 2012, № 1 (71), S. 55-59 [in.Russ.].

РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАР ӘРЕКЕТІНЕ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫНА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ (1981-2013 ж.ж.)

Катренко А.О., аспирант,
Мемлекеттік білім беру мекемесі
“Дипломнан кейінгі білім беру Академиясы”,
Минск, Беларуссия

Тірек сөздер: құндылық, рухани адамгершілік құндылық, қыз-келіншек, психологиялық талдау, трансформация.

Аңдатпа. Мақалада қыз-келіншектердің рухани құндылықтар әрекеті трансформациялану қарастырылады. мәселені талдау барысындағы теориялық нәтижелерден мысалдар келтірілген. Қыз-келіншектердің рухани құндылықтарын эмпирикалық зерттеу нәтижелері суреттеледі. Автор әйел жанының дәстүрлі құндылықтар әрекеттерін талдайды. Қыз-келіншектер құндылықтарының бағыттылығы мен олардың рухани құндылықтарының дамығандығы арасындағы қарама-қайшылықтары анықталған.

Поступила 20.02.2016 г.

UDC 378 (075.8)

**TEACHING CONDITIONS INTRODUCTION OF INNOVATIVE
TECHNOLOGIES IN THE TEACHING OF FOREIGN
LANGUAGES AT SCHOOL**

Atahodzhaeva Z.A., master of p. s.,
Kazakhstan Engineering Pedagogical University of Friendship of Nations,
Umarova R.SH., master of p. s.,
Kazakhstan Engineering Pedagogical University of Friendship of Nations,
Atahodzhaeva N.A.,
school № 6 named by Zh.Balasagun
Shymkent, Kazakhstan

Keywords: pedagogical process, pedagogical conditions, innovation, methods, practical goals, language skills, educational potential, foreign language teaching.

Abstract. This article describes pedagogical conditions of including innovational technologies in teaching foreign languages at school. Our century is a century of polyglots. This means the recognition of the fact that knowledge not only one, but also several foreign languages becomes necessary term of being educated. A factor significantly affects the successful progress in different fields of activity in the new post-industrial society. Knowledge of foreign languages and computer technology are most important requirements for the level and quality of education of any specialist, in addition, of course, the professional field. In recent years, more issues are dedicated to the use of new information technologies in teaching foreign languages. It is not only new hardware, but also new forms and methods of teaching, a new approach to learning.

Analysis of the actual practice of the implementation of innovative technologies in the teaching of foreign languages urgently requires the search for new approaches to further improve the conditions of innovative activity of teachers. This means identifying pedagogical conditions, compliance with which can increase the effectiveness of a higher quality of the implementation of new educational technologies in the experience of foreign language teachers.

A theoretical analysis of the problem under investigation is the study of the real process of readiness of a schoolteacher in the activities on introduction of modern educational technology to detect new opportunities to improve the process. When considering the term “condition” you can see the diversity of its values. Common to all definitions is that circumstance (environment, especially, the situation, the data) becomes the condition only in relation to other processes, phenomena, as their successful emergence, development, improvement depends from them. In educational research under conditions often refers to factors that ensure successful training or a combination of objective possibilities of teaching content, methods, organizational forms and

material resources for its implementation to ensure the successful solution of the problem [1]. Analysis of the available literature allowed the following definition: “Under the pedagogical conditions are defined as the optimum set of pedagogical factors that provide educational activities” [2]. We list the set of pedagogical conditions that ensure the effectiveness of the implementation of innovative technologies in the teaching of foreign languages.

1) Design of new learning technologies is made in accordance with the specific foreign language teaching.

2) Implementation of evidence - based selection and localization of educational technologies by taking into account the conditions of the school and the opportunity to study.

3) The acquisition of skills by students with technical tools.

4) Inclusion of teachers and students in the process of intersubjective dialogue interaction.

Implementation of the first pedagogical conditions associated with the following tasks:

1) Clarification of the goals and objectives of modern foreign language teaching in schools;

2) determine the suitability of specific pedagogical technologies;

3) Design of new educational technologies by taking into account the specifics of teaching foreign languages. Under the objectives are understood deliverables learning foreign language learners. The program in a foreign language is given specific instructions and outcomes (intermediate) for years of schooling. Therefore, when designing innovative technology teacher should guide the program to know its requirements, to build the process of introducing innovative forms and methods in accordance with them without breaking the system lying on their basis, creatively putting program provisions, based on the specific learning environment, taking into account the characteristics of students , their personal and professional qualities. Allocate practical, educational and developmental goals of foreign language teaching.

Practical goals of foreign language teaching linked with the mastery of the student’s language skills, oral communication skills and reading, that is, the formation of children for their listening, speaking and reading, as well as letters [3].

At all times, a foreign language is among the subjects of a large educational potential. Educational function of the course of a foreign language is caused primarily by the student possession of the second language, therefore, a new means of expression. The student understands what words people use to name objects and phenomena, their properties and quality, location, how

they pronounce them as connected words in the statements. Correct use of linguistic resources, provides an understanding of each other's perceptions and thoughts on the transfer of communication. All this develops students linguistically. Developmental goal of foreign language teaching is ensured by the students a feasible task, requiring primarily volitional and mental stress. When learning a foreign language students formed educational and organizational, educational and intellectual, educational and informational, educational and communication skills that develop during exercise [4]. Design of new technologies for the realization of foreign language lessons include the selection or design of technological tools to implement in the classroom. This can be creative borrowing of technological tools, the use of the individual components (of course, basic) technology or design a completely new technology. Practice shows that the majority of foreign language specialists prefer borrowing (application) "ready" technology. For example in the South Kazakhstan region are effectively implemented gaming technology, differentiated technology and modular training, gaining momentum the use of computer and multimedia technologies of teaching foreign language.

Designing new technologies of foreign language teaching does not mean an innovative approach to the development of technological tools. Modern pedagogical theory and practice of the educational process have a rich arsenal of pedagogical techniques that can be successfully implemented in mass practice of teaching foreign language. The teacher is "processed" available technologies, based on factors such as:

- Goals and objectives, functions of foreign language teaching;
- The level of teaching, learning, development and education of students;
- A basic level of language and reading skills in a foreign language (if formed);
- Material and technical base and working conditions of the school;
- The content of foreign language teaching;
- Specific forms, methods and means of teaching a foreign language. Note that the content of foreign language teaching, the curriculum of the course "Foreign Language" significantly affects the design of innovative learning foreign speech.

The specialist should be able to choose the right educational technology that can give positive qualitative and quantitative results in the teaching of a foreign language. It affects the motivation of teachers in the use of innovative technologies, their skill as a teacher - a professional. We must not forget that learning technologies in our example, the answer to the question "How to teach?" In addition, are based on certain principles, which should be the basis

for learning a foreign language. These principles offer us a clear sequence of actions to achieve educational goals, “suggest” to us, by what methods and techniques, using public funds to carry out the educational process to achieve again the specific educational, educational and developmental purposes. Education student’s work with technology tools is a prerequisite for effective implementation of innovative technologies in teaching foreign languages. Feature of educational technology, as noted B.T.Lihachev [5, 107] is that it does not provide all students the same high result of training and education. This requires the highest activity on the part of the teacher and students.

The teacher engages children to creative participation in the development of technological tools such as test questions, questionnaires, charts, maps, and more. The most prepared students can develop tasks for independent work in the classroom and at home. Others take an active part in the organization of mutual consultation among children, mutual testing. Activity schoolchildren in the process of learning foreign speech also reflected in the increasing autonomy in the implementation of technological tools based on mutual learning. Intersubjective dialogic interaction also stands by us as a condition of effectiveness of the implementation of innovative educational technologies in the study of foreign languages. Analysis of methodological approaches suggests the emergence of a new category of “educational technology”, which is based on an understanding of the educational process from the perspective of a student-centered approach. In connection with the humanistic paradigm of education, personality - oriented approach pedagogical technologies are technologies of training as education - not a traditional understanding of “Education + Training” and is “learning + teaching”, where the dominant activity becomes learning and teaching is therefore training is a means to achieve the goal of education. Education serves as a reflective management, implying intersubjective interaction between teacher and students [6].

Education has traditionally been understood as “a purposeful process of interaction between teacher and student, in which, first of all carried out education and makes a significant contribution to the education and personal development.” In this definition fixed the attention of the interaction. Scientists have identified three interaction paradigms: object; subjective; developing [7].

At the heart of the traditional learning process is an object - subjective paradigm, based on the impact of the dominant imperative of the teacher. The purpose of this training defines him a teacher, when he comes out of public attitudes, personal ideas about what knowledge and skills the student must master. How much would he correct with the goal of learning, in the end they always determined mainly imperatives that lie outside of training. Formulating

learning objectives, teacher constructs ways and means of achieving them, selects the appropriate means sets the boundaries of his independent activity in the educational process. This interaction takes the form of direct exposure, during which the teacher is the subject and the learner - object. The teacher does not hide its position, presenting her openly. However, authoritarianism is any kind of primordial violence, but the authority of the teacher as a leader and organizer. The most productive action is the teacher who strives to make the student's ally interested in achieving these goals. Thus, technology education is "tied" to the work of the teacher. It defines the content, forms, methods, analyzes the results, the learning process is built educator. In setting a goal of educational technology is based on the harmonization activities designed content on both sides (and teach and be taught), forms and methods of the joint work of the teacher and a teaching. Work in class with the subjective experience of the student requires an analysis of the content, which they have. Consequently, students are constantly working with them in the dialogue are selected using the content of the teacher, which is enshrined scientific knowledge. Students do not just learn the finished models, but also aware of how they were obtained. Scientific content is born as a knowledge that has not only a teacher but also the pupil. For the organization of subject, interaction is important to use a variety of forms and methods of learning activities, different ways of performing tasks, didactic material, which allows the student to choose the most important for him to look or work method.

The purpose of this training session - the creation of conditions for the manifestation of cognitive activity of students. Thus, educational technology is different source and goal-setting process, the nature of the content, forms, methods of work of the teacher and teaching methods - show pleasing activities pupil. At the heart of educational technology is intersubjective, dialog interaction. If yesterday educational technology could be studied in two main areas - the use of technical means of the educational process and algorithmization educational activity, the modern stage is characterized by the emergence and spread of new educational technologies that most contribute to the development needs of the trainees' innovation. In general, the introduction of innovative technologies in the teaching of foreign languages can be effectively taken into account when isolated and characterized by us above the complex of pedagogical conditions. Note that only the identified pedagogical conditions together ensure the success of the activities of foreign language teachers for the implementation of modern educational technologies.

Modern pedagogical science seeks to use new technology in teaching. The aforementioned interactive media get their proper use. Most of the

wide variety of interactive educational software for learning English is aimed at independent elaboration of phonetic and grammatical aspects and making their use automatic. Features of these programs include interactive dialogues, speech recognition and visualization of pronunciation, animated videos showing articulation of sounds, exercises for development of all kinds of speech skills, videos with translation, and tracking one's own learning outcomes.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Верзунова Л.В. Педагогические условия рефлексивного управления образовательной деятельности студентов колледжа. - Белгород, 2000. - 18с.
- [2] Леонтьев А.А. Некоторые общие проблемы в преподавании иностранного языка. - Московский государственный лингвистический университет, 1992.
- [3] Зимняя И. М. Психология обучения иностранным языкам в школе. -М.: Просвещение, 1982.
- [4] Халева И. И. Основы теории обучения понимания иностранной речи - Москва, Высшая школа, 1989.
- [5] Лихачёв Б.Т. Педагогика лекции. -М.: , 1998.
- [[6] Davydenko T. M. Reflexive control school. - Belgorod, 1983. - 251 s.
- [7] Innovative technologies in teaching - pedagogical process of school and university: Sat. scientific. Art. The change. - Volgograd, 1993.

REREFENCES

- [1] Verzunova L.V. Pedagogicheskie usloviya refleksivnogo upravleniya obrazovatelnoy deyatel'nosti studentov kolledzha. Belgorod, 2000, 18s. [in.Russ.].
- [2] Leontev A.A. Nekotorye obshie problemi v prepodavanii inostrannogo yazika. - Moskovskiy gosudarstvenniy lingvisticheskiy universitet, 1992.[in.Russ.].
- [3] Zimnyaya I. M. Psixologiya obsheniya inostrannim yazikam v skole. M., Prosveshenie, 1982.[in.Russ.].
- [4] Haleeva I. I. Osnovi teorii obsheniya ponimaniya inostrannoy reshi, Moskva, Vishaya skola, 1989.[in.Russ.].
- [5] Lihachev B.T. Pedagogika lektsii. M,1998.[in.Russ.].
- [[6] Davidenko T. M. Refleksive control school. Belgorod, 1983, 251 s.
- [7] Innovative technologies in teaching - pedagogical process of school and university: Sat. scientific. Art. The change. - Volgograd, 1993.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В ШКОЛЕ

Атаходжаева З.А., магистр п.н., ст. преп. КазИПУДН

Умарова Р.Ш., магистр п.н., преп. КазИПУДН

Атаходжаева Н.А., учитель школы № 6. им. Ж. Баласагуна, Шымкент, Казахстан

Ключевые слова: технология, инновационные технологии, внедрение, педагогическая условия, инновационный язык, компьютерные технологии, информационные технологий.

Аннотация. В данной статье описываются педагогические условия, включая инновационные технологии в обучении иностранным языкам в школе. Наш век является веком полиглотов. Это означает признание того факта, что знание не только один, но и несколько иностранных языков становится необходимым условием того образованным. Коэффициент существенно влияет на успех, достигнутый в различных областях деятельности в новом постиндустриальном обществе. Знание иностранных языков и компьютерных технологий являются наиболее важными требованиями к уровню и качеству образования любого специалиста. В настоящее время всё больше вопросов посвящены использованию новых информационных технологий в обучении иностранным языкам. Это не только новое оборудование, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к обучению.

МЕКТЕПТЕ ШЕТЕЛ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЕНДІРУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Атаходжаева З.А.,

п.ғ. магистрі, аға оқытушы, ҚазИПУХД,

Умарова Р.Ш.,

п.ғ. магистрі, оқытушы, ҚазИПУХД,

Атаходжаева Н.А., оқытушы,

№ 6 Ж.Баласағұн атындағы мектеп ,

Шымкент, Қазақстан

Тірек сөздер. технология, инновациялық технологиялар, ендіру, педагогикалық шарттар, шетел тілдері, компьютерлік технологиялар, ақпараттық технологиялар.

Аңдатпа. Бұл мақалада мектепте шетел тілдерін оқытуда инновациялық технологияларды қоса алғанда, педагогикалық шарттарын сипаттайды. Біздің жас Полиглот жасы болып табылады. Бұл ғана емес, бір білімі бар, бірақ бірнеше шет тілдері білімді қажетті шарты болып фактісі тануын білдіреді. Коэффициенті айтарлықтай жаңа постиндустриалдық қоғамдағы қызметінің түрлі салаларында қол жеткізген табыстарды әсер етеді. Шет тілдерін және компьютерлік технологияларды білу кез-келген маман білім деңгейі мен сапасы үшін ең маңызды талаптар болып табылады. Қазіргі уақытта, көбірек мәселелер шет тілдерін оқытуда жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану арналған. Бұл жаңа жабдық, сондай-ақ оқытудың жаңа нысандары мен әдістері, оқытудың жаңа көзқарас ғана емес.

Поступила 20.02.2016 г.

**Требования
к статьям, представляемым в
“Хабаршысы-Известия КазУМОиМЯ им. Абылай хана”**

Представленные для опубликования материалы должны соответствовать следующим требованиям:

1. Содержать результаты научных исследований по актуальным проблемам в области лингвистических, филологических и педагогических наук, переводческому делу, межкультурной коммуникации, востоковедения, международных отношений, международного права и экономических отношений, регионоведения, менеджмента и международных коммуникаций, маркетинга, туризма.

2. Доминантная идея публикаций: следование принципам научности, инновационности, самостоятельности, целостности и системности.

Необходимо соблюдать правила публикационной этики. Предоставление статьи в научные журналы “Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана” предполагает, что данная работа не была опубликована ранее (за исключением в виде аннотации или как часть опубликованной лекции или академической диссертации или как электронный препринт, что она не находится на рассмотрении для публикации в других изданиях, что ее публикация одобрена всеми авторами (в случае полиавторства) и рекомендована рецензентами.

Никакие формы нарушения научной этики не допускаются, например, плагиат, фальсификация, фальсифицированные данные, неправильное толкование других работ, некорректные ссылки и т.д.

3. Принимаются статьи от 7 до 16 страниц (1 п.л.), включая список литературы, таблицы, схемы, рисунки.

4. К статье должна быть приложена рецензия, заверенная подписью рецензента с ученой степенью и печатью с места его работы.

Требования по оформлению статей

Статья предоставляется в бумажной и электронной форме.

Шрифт Times New Roman, кегль - 12, интервал - 1;

Поля: верхнее - 2, нижнее - 2, левое - 3, правое - 2 см.

Абзац (отступ) – 1 см.

Структурная часть статьи	Образец
1 Название – по центру (жирным шрифтом прописными буквами)	EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES IN PROVIDING IN SOCIAL ASSISTANCE TO NEEDY PEOPLE
2 Автор (по центру, имя, отчество – инициалы, фамилия полностью, с указанием должности, ученой степени, места работы).	Sultangazin A.A., chair of regional studies, Chair of Regional Studies of Ablaikhan, KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan e-mail: asultan@mail.ru
3 Резюме на английском языке (70-80 слов, 10-12 строк)	Keywords: social assistance, people, developed country Abstract: This article is devoted to social assistance for needy people by developed countries and the basic principle of activities in the field of social services. It examines the structure of the system of social assistance and the models of population's social protection (8-10 стр.)
4 В левом верхнем углу – шифр УДК (нежирным шрифтом)	УДК 327
5 Название и автор на языке статьи	ОПЫТ РАЗВИТЫХ СТРАН ПО ОКАЗАНИЮ СОЦИАЛЬНОЙ ПОМОЩИ НУЖДАЮЩИМСЯ ЛЮДЯМ Султангазин А.А., к.соц.н., ст.преп., КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан e-mail: asultan@mail.ru
6 Резюме на языке статьи (70-80 слов, 10-12 строк)	Ключевые слова: социальная помощь, доходы, государственные гарантии, фонды, страховые пенсии, инвестирование Аннотация. Данная статья посвящена вопросу оказания социальной помощи нуждающимся людям развитыми странами и основным принципам деятельности в сфере социального обслуживания граждан. Также рассмотрена структура системы социальной помощи и модели социальной защиты населения.

<p>7 Текст на языке статьи</p>	<p>В тексте статьи необходимо учитывать следующее:</p> <p>1) Таблицы, схемы, графики и т.д. создаются средствами Microsoft Word, нумеруются, имеют название, которое печатается без отступа строки. Таблица вставляется в текст сразу после ссылки на нее. Например, Таблица 1 - Систематизация текстов о хронологии (по центру)</p> <p>2) Графики и диаграммы создаются средствами Microsoft Excel, снабжаются заголовками, соответствующими подрисуночными подписями, расположенное по центру, и вставляются в текст сразу после ссылки на них. Например, Рисунок 1 - Портрет Бальзака (по центру)</p> <p>3) Фотографии (изображения), иллюстрации представляются в формате JPEG (jpg), разрешение не менее 300 пикселей, и предоставляются отдельными файлами. К каждому изображению обязательен заголовок (сопроводительный текст, аннотация).</p>
<p>8 Используемая литература</p>	<p style="text-align: center;">ӘДЕБИЕТ если статья на казахском языке ЛИТЕРАТУРА если статья на русском языке REFERENCES если статья на английском языке</p>
<p>9 Список литературы (не менее 5 наименований), в котором указывается литература за последние 5-7 лет. Используемая литература дается цифрами в прямых скобках по мере упоминания [1, с.15]. Постраничные сноски не допускаются.</p>	<p style="text-align: center;">ЛИТЕРАТУРА</p> <p>[1] Жуков В.И., Теоретические основы подготовки социальных работников. - М., 1992. – 226 с.</p> <p>[2] Основы социальной работы: Учебник / Отв. ред. П.Д. Павленок. – М.: ИНФРА, 1999. – 198 с.</p> <p>[3] Проблемы социологии быта и социальной работы в условиях перехода к рынку: Матер. междунар. науч.-практ. конф., 16-18 февраля 1993. – М.: ГАСБУ, 1994. – 254 с.</p> <p>[4] Urbain C.,Bissot H., Cuisines en partage. Le plov dans tous ses états. Constitution d’une diaspora autour d’un plat d’Asiecentrale// Diasporas. – 2005. – N 7.– Режим доступа:URL: http://w3.framespa.univ-tlse2.fr/revue/articles_fiche.phpid=335 (дата обращения 31.07.2012)</p>

10 После ЛИТЕРАТУРЫ в обязательном порядке следует транслитерация литературы на английском языке REFERENCES	REREFENCES [1] Zhukov V.I. Teoreticheskiye osnovy podgotovki sotsial'nykh rabotnikov. Moskva, 1992, 226 s. [2] Osnovy sotsial'noy raboty: Uchebnik / Otv. red. P.D. Pavlenok. M.: INFRA, 1999, 198 s. [3] Problemy sotsiologii byta i sotsial'noy raboty v usloviyakh perekhoda k rynku: Mater. Mezhdunar. nauch.-prakt. konf., 16-18 fevralya 1993 g. M.: GASBU, 1994, 254 s
Обратите внимание на расстановку знаков препинания в русском и английском вариантах	
Завершается статья с повтором начальных структурных частей на языке: А) на казахском, если статья на русском языке; Б) на русском языке, если статья на казахском языке	
Если статья на англ.яз., то после списка литературы идет аннотация на каз. и рус. языках по схеме	
11 Название	КЕМБАҒАЛ АДАМДАРҒА ӘЛЕУМЕТТІК КӨМЕК КӨРСЕТУ БОЙЫНША ДАМЫҒАН ЕЛДЕРДІҢ ТӘЖІРИБЕСІ
12 Автор	Султангазин А.А., соц.ғ.к., аға оқытушы, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ, Алматы, Қазақстан e-mail: asultan@mail.ru
13 Ключевые слова и аннотация статьи, т.е. статья завершается ключевыми словами и аннотацией.	Тірек сөздер: әлеуметтік көмек, табыс, мемлекеттік кепілдіктер, қорлары, зейнетақы сақтандыру, инвестициялық Андатпа. Бұл мақала дамыған елдердің кембағал адамдарға әлеуметтік көмек көрсету сұрағына және азаматтарды әлеуметтік күтуінің шеңберінде қызметтің негізгі ұстанымдарына арналған. Онда әлеуметтік көмек көрсету құрылымының жүйесі мен халықтың әлеуметтік қорғау қалпы қарастырылады.
В конце статьи необходимо указать: Статья поступила 2.09.2015 г., например	

Прочие условия:

1. Таблицы, схемы, графики и т.д. создаются средствами MicrosoftWord, нумеруются, имеют название, которое печатается без отступа строки.

Например,

Таблица 1 - Систематизация текстов о хронологии
(по центру)

Таблица вставляется в текст сразу после ссылки на нее.

2. Графики и диаграммы создаются средствами Microsoft Excel, снабжаются заголовками, соответствующими подрисуночными подписями, расположенное по центру, и вставляются в текст сразу после ссылки на них.

Например;

Рисунок 1 - Портрет Бальзака
(по центру)

3. Фотографии (изображения), иллюстрации представляются в формате JPEG (jpg), разрешение не менее 300 пикселей, и предоставляются отдельными файлами. К каждому изображению обязателен заголовок (сопроводительный текст, аннотация).

4. В конце издания оформляется содержание на трех языках отдельно: казахском / МАЗМҰНЫ, русском / СОДЕРЖАНИЕ и английском / CONTENTS.

5. Члены редколлегии также должны быть представлены на 3-х языках: каз., рус. и англ. языках.

Стоимость публикации – 3500 тенге

Пример статьи

Sultangazin A.A., c.s.s., senior lecturer,
KazUIRandWL,
Almaty, Kazakhstan
e-mail: asultan@mail.ru

Keywords: social assistance, people, developed country

Abstract: This article is devoted to social assistance for needy people by developed countries and the basic principle of activities in the field of social services. It examines the structure of the system of social assistance and the models of population's social protection (8-10 строк).

УДК 327

ОПЫТ РАЗВИТЫХ СТРАН ПО ОКАЗАНИЮ СОЦИАЛЬНОЙ ПОМОЩИ НУЖДАЮЩИМСЯ ЛЮДЯМ

Султангазин А.А., к.соц.н., ст.преп.,
КазУМОиМЯ имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан
e-mail: asultan@mail.ru

Ключевые слова: социальная помощь, доходы, государственные гарантии, фонды, страховые пенсии, инвестирование

Аннотация: Данная статья посвящена вопросу оказания социальной помощи нуждающимся людям развитыми странами и основным принципам деятельности в сфере социального обслуживания граждан. Также рассмотрена структура системы социальной помощи и модели социальной защиты населения (8-10 строк).

Задачи социальной политики охватывают стимулирование экономического роста и подчинение производства интересам потребления, усиление трудовой мотивации и деловой предприимчивости, обеспечение должного уровня жизни и социальной защиты населения, сохранение культурного и природного наследия, национального своеобразия и самобытности. Для эффективности осуществления своих регулирующих функций государство располагает такими мощными рычагами воздействия, как законодательство страны, национальный бюджет, система налогов и пошлин. Определяющей целью социальной политики были и остаются высокоэффективный и производительный труд, способствующий достижению ощутимого улучшения материального положения и условий жизни населения.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Жуков В.И. Теоретические основы подготовки социальных работников. - М., 1992. – 226 с.

[2] Павленок П.Д. Основы социальной работы. – М.: ИНФРА, 1999. – 198 с.

[3] Проблемы социологии быта и социальной работы в условиях перехода к рынку: Матер. междунар. науч.-практ. конф., 16-18 февраля 1993. – М.: ГАСБУ, 1994. – 254 с.

REREFENCES

- [1] Zhukov V.I. Teoreticheskiye osnovy podgotovki sotsial'nykh rabotnikov. M., 1992, 226 s. [in Russ.].
- [2] Pavlenok P.D. Osnovy sotsial'noy raboty. M.: INFRA, 1999. – 198 s. [in Russ.].
- [3] Problemy sotsiologii byta i sotsial'noy raboty v usloviyakh perekhoda k rynku: Mater. mezhdunar. nauch.-prakt. konf., 16-18 fevralya 1993 g. M.: GASBU, 1994, 254 s. [in Russ.].

КЕМБАҒАЛ АДАМДАРҒА ӘЛЕУМЕТТІК КӨМЕК КӨРСЕТУ БОЙЫНША ДАМЫҒАН ЕЛДЕРДІҢ ТӘЖІРЕБЕСІ

Сұлтанғазин А.А., соц.ғ.к.,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: әлеуметтік көмек, табыс, мемлекеттік кепілдіктері, зейнетақы сақтандыру, инвестициялық.

Аңдатпа. Бұл мақала дамыған елдердің кембағал адамдарға әлеуметтік көмек көрсету сұрағына және азаматтарды әлеуметтік күтуінің шеңберінде қызметтің негізгі ұстанымдарына арналған. Онда әлеуметтік көмек көрсету құрылымының жүйесі мен халықтың әлеуметтік қорғау қалпы қарастырылады.

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ
ХАБАРШЫСЫ
“ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

Ablai khan University
JOURNAL
series “PEDAGOGICAL SCIENCES”

050022, г. Алматы, ул. Муратбаева, 200
+7 (727) 292 03 84 (вн. 3326)

e-mail: pedagoginyaz@mail.ru

Отв. за выпуск
директор издательства «Полилингва»
Есенгалиева Б.А.

Технический редактор, верстка
Кынырбеков Б.С.

Подписано в печать 30.03.2016 г.
Формат 60x84 1/8. Объем 23,5 п.л. Заказ № 46. Тираж 100 экз.
Отпечатано в издательстве «Полилингва»
КазУМОиМЯ имени Абылай хана

Издательство «Полилингва» КазУМОиМЯ имени Абылай хана
050022, г. Алматы, ул. Муратбаева, 200
Тел.: +7 (727) 292-03-84, 292-03-85, вн. 24-09
E-mail: kazumo@ablaikhan.kz, ablaikhan@list.ru